

**Державне бюро розслідувань
як суб'єкт запобігання
кримінальним правопорушенням
проти встановленого порядку
несення військової служби
(військовим кримінальним
правопорушенням)
в умовах воєнного стану в Україні**

Кропивницький О.М.

Корнієнко М.В.

Шкута О.О.

Монографія

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

**О. М. Кропивницький,
М. В. Корнієнко, О. О. Шкута**

**ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ
НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ)
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК [351.865:35.075.2-027.542]:343.85:344.13:355.2"364"(477)
К83

Рецензенти:

Бабенко А. М., доктор юридичних наук, професор;
Карпенко М. І., доктор юридичних наук, доцент;
Меркулова В. О., доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 16 від 30.12.2025 р.)*

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Кропивницький О. М.

К83 Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні : монографія / О. М. Кропивницький, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 200 с.

ISBN 978-617-8574-68-0

Монографія присвячена вивченню Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Автори монографії приділили значну увагу практичним проблемам запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, у результаті чого обґрунтували низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки та практики діяльності Державного бюро розслідувань.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, працівників Державного бюро розслідувань, правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

УДК [351.865:35.075.2-027.542]:343.85:344.13:355.2"364"(477)

ISBN 978-617-8574-68-0

© О. М. Кропивницький,
М. В. Корнієнко, О. О. Шкута, 2025
© ОДУВС, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	6
---------------------------------	---

ПЕРЕДМОВА	7
-----------------	---

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ (Корнієнко М. В.)	12
---	-----------

1.1 Стан наукового дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	12
--	----

1.2 Методологічна основа наукового дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	22
--	----

Висновки до розділу 1	30
-----------------------------	----

Розділ 2

РОЛЬ І МІСЦЕ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

<i>(Кропивницький О. М.)</i>	31
2.1 Генеза Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	31
2.2 Місце Державного бюро розслідувань у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	43
Висновки до розділу 2	51

Розділ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

<i>(Шкута О. О.)</i>	54
3.1 Стан та динаміка кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні	54
3.2 Детермінанти кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні	73

3.3	Характеристика особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні	88
	Висновки до розділу 3	100
Розділ 4		
ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ		
	<i>(Кропивницький О. М., Шкута О. О.)</i>	102
4.1	Заходи загальносоціального запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	102
4.2	Заходи спеціально-кримінологічного запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	124
4.3	Заходи індивідуально-профілактичного запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні	145
	Висновки до розділу 4	157
	ВИСНОВКИ	159
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АТО** – Антитерористична операція¹
ДБР – Державне бюро розслідувань
ДПСУ – Державна прикордонна служба України
ДССЗтаЗІ – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
ДССТ – Державна спеціальна служба транспорту
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ – Збройні Сили України
КК – Кримінальний кодекс
КВК – Кримінально-виконавчий кодекс
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МО України – Міністерство оборони України
НГУ – Національна гвардія України
ООС – Операція Об'єднаних сил²
рф – російська федерація
СБУ – Служба безпеки України
США – Сполучені Штати Америки
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка³

¹ Назва АТО з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

² Назва ООС з 30 квітня 2018 р.

³ Назва України з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.

ПЕРЕДМОВА

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ на територію України (24.02.2022), не лише позначилось на загальній статистиці злочинності в державі, а й кардинально вплинуло на кількість вчинених військових кримінальних правопорушень.

Лише за перші 10 місяців в умовах воєнного стану, в Україні було зареєстровано 13 197 кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), що в загальній системі злочинності у державі (288 605) склало 4,57 % [59].

Незважаючи на те, що показники зареєстрованих кримінальних правопорушень у державі за 2022 р. (362 636) зросли лише на 11,4 % [59] в порівнянні з 2021 р. (288 605) [58], реєстраційні показники військової злочинності у 2022 р. (13 766) [59] в 4,5 рази перевищила показники попереднього року (2021 р. – 3037) [58].

За 2023 р. реєстраційні показники кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби склали – 28 666 кримінальних правопорушень, що в загальній системі злочинності у державі (475 595) становило – 6 %, та більше ніж у 2 рази перевищило показники попереднього (2022) року (13 766) [60].

У межах нашого наукового дослідження, апогей зростання кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби припав на 2024 р., на кінець якого в Україні було зареєстровано вчинення 93 900 військових кримінальних правопорушень, що в загальній системі злочинності (492 479) склало рекордні – 19 % [61].

Як бачимо за 3 роки повномасштабної російсько-української війни спостерігається стрімке зростання вчинення військовослужбовцями ЗСУ та інших військових формувань військових кримінальних правопорушень, що безпосередньо позначилося на діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), одним із основних завдань якого являється запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), крім кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України.

За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що за 2022 р. у провадженні ДБР перебувала 21 399 кримінальних правопорушень, з них – 13 583 (63,5 %) склали кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби [59].

Досить показовим у контексті проведеного нами дослідження став той факт, що хоч у 2023 р. загальна кількість кримінальних справ, які перебували у провадженні ДБР і зросла на 43,4 % в порівняння з попереднім (2022) роком, реєстраційний показник по кримінальним правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) зріс більше ніж у 2 рази, що ще раз підкреслює своєчасність обраною нами предмету наукового пошуку.

Як зазначалося вище пік військової злочинності в державі припав на 2024 р., у зв'язку з чим загальна кількість військових кримінальних правопорушень, у провадженнях яких досудове розслідування здійснювалось ДБР зросло в рази.

Наведені вище статистичні данні являються сигналом до надзвичайної кризової ситуації пов'язаної з шаленим ростом військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні.

Значний вклад у вивчення інституту ДБР зробили наступні вітчизняні вчені: В. В. Бобріченко [77], В. А. Головчук [25], О. В. Дикий [39], В. М. Дрьомін [43], А. М. Запорожець [64], А. М. Ізовіта [48],

І. М. Климюк [77], І. С. Ковальчук [79], А. І. Марчук [111] Р. М. Марчук [112], Т. В. Мельничук [113]. Н. Р. Носевич [120], С. М. Смоков [64], Р. М. Труба [198], Н. О. Федчун [207], В. Я. Цитряк [126], І. В. Цюприк [213], Г. М. Чернишов [215] та ін.

У вивчення проблем військової злочинності невід'ємний вклад внесли: В. В. Бабаніна [4], А. М. Бабенко [5], В. М. Білокозев [72], І. Г. Богатирьов [9], П. П. Богущкий [11], В. В. Бондарев [13], В. О. Бугаєв [44], М. Б. Головка [24], В. К. Грищук [27], В. С. Давиденко [29], Н. А. Дмитренко [42], С. Ф. Денисов [38], Ю. П. Дзюба [36], С. І. Дячук [44], М. М. Івлєв [49], А. О. Кавунська [37], Д. В. Казначеева [67], В. І. Касинюк [72], В. А. Клименко [76], І. М. Коротатник [87], М. В. Корнієнко [37], Я. С. Кулькіна [106], Ю. Б. Курилюк [108], І. І. Митрофанов [114], В. О. Навроцький [116], Т. Б. Ніколаєнко [118], А. С. Овчаренко [122], М. І. Панов [128], О. Р. Полегенька [132], В. П. Попович [133], О. М. Сарнавський [184], О. В. Столярський [191], М. С. Туркот [201], М. І. Хавронюк [209], С. О. Харитонов [210], І. О. Харь [212], Г. І. Чангулі [214], В. В. Шаблистий [219], О. О. Шкута [42] та ін.

Проведений системний аналіз наукових праці поіменованих вище вчених засвідчив, що незважаючи на свою надзвичайну актуальність до сьогодні у вітчизняній правничій науці відсутнє сучасне та комплексне монографічне дослідженню присвячене ДБР як суб'єкту запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, що свідчить про своєчасність, актуальність та важливість обраного нами наукового пошуку.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні. Авторами розкрито стан наукового дослідження та його методологію.

Другий розділ монографії вивчає роль і місце ДБР в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Третій розділ монографії з'ясовує суть кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні. Авторами з'ясовано стан та динаміку досліджуваного роду кримінальних правопорушень, їх детермінанти та надано характеристику особистості військовослужбовця, який вчиняє військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану в Україні.

Четвертий розділ монографії не лише розкриває заходи запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, а й показує власне бачення авторів на Стратегію запобігання ДБР кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Підготовлена праця передбачає глибоке вивчення та широке посилення на праці вітчизняних та зарубіжних учених, що наведені у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичній діяльності працівників Державного бюро розслідувань, правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

Сподіваємося, що проведене нами дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінологічної науки і практики її застосування та надасть істотний імпульс для вирішення нагальних практичних проблем в діяльності ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Автори висловлюють глибоку повагу і щире вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору **Бабенку Андрію Миколайовичу**, доктору юридичних наук, доценту **Карпенку Миколі Івановичу** та доктору юридичних наук, професору **Меркуловій Валентині Олександрівні**, зауваження яких сприяли удосконаленню порядку викладу матеріалу, посиленню аргументації окремих положень монографії та покращенню її стилістики.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні засади дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

1.1 Стан наукового дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

Воєнно-політична ситуація в державі, зумовлена повномасштабним вторгненням зс рф на територію України у 24.02.2024 р. та введення воєнного стану [137], не тільки вплинули на загальну криміногенну ситуацію в країні, але й розширили спектр проблемних питань кримінологічної науки та практики щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Як зауважує М. О. Семенишина «сучасна кримінологічна ситуація стала суттєвим дестабілізуючим фактором суспільного життя, що особливо відчутно на тлі кардинальних змін, які відбулися останнім часом у житті суспільства. Збройний конфлікт спочатку у зоні АТО, ООС на території Донецької та Луганської областей, а потім фактична війна РФ проти України, зумовили серйозні зміни в державі та одночасно спричинили тенденцію до загострення злочинності» [187, с. 63], у зв'язку з чим, варто погодитись з Н. Р. Носевич, що сьогодні «кримінологічні дослідження набувають ще більшої актуальності в результаті появи у правовому полі і державному апараті нових державних органів, до основних функцій яких входить запобігання вчиненню кримінальних правопорушень» [120, с. 15], зокрема військових.

ДБР як орган, що виконує запобіжну функцію щодо військових кримінальних правопорушень (ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII [154]), спрямовує свою діяльність на «запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 КК України» [89].

У межах предмету наукового пошуку ми вперше аналізуємо стан та наукового дослідження як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, так як ця проблема досі не була предметом пріоритетного розгляду в кримінологічній науці. Особливу увагу у дослідженні приділено аналізу саме запобіжної функції ДБР, а не процесуальним аспектам його діяльності, так як останні відносяться до інших галузей наукового пошуку.

З'ясування стану наукового дослідження надало можливість вирішити наступні завдання:

а) розширити наукове пізнання вітчизняних учених та практиків у напрямку запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні;

б) поглибити співробітництво між вітчизняними та зарубіжними ученими і практиками у напрямку запобігання військовим кримінальним правопорушенням;

в) звернути увагу на вирішення проблемних питань, які виникають у процесі запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби та покращити ефективність роботи ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні;

г) сприяти формуванню нової кримінологічної моделі запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.

Дослідження наукових джерел дає право зробити висновок, що значний вклад у вивчення інституту ДБР, як суб'єкта запобігання злочинності зробили наступні вітчизняні вчені: В. В. Бобріченко [77], В. А. Головчук [25], О. В. Дикий [39], В. М. Дрьомін [43], А. М. Запорожець [64], А. М. Ізовіта [48], І. М. Климюк [77], І. С. Ковальчук [79], А. І. Марчук [111], Р. М. Марчук [112], Т. В. Мельничук [113], Н. Р. Носевич [120], С. М. Смоков [64], Р. М. Труба [198], Н. О. Федчун [207], В. Я. Цитряк [126], І. В. Цюприк [213], Г. М. Чернишов [215] та ін.

Оцінюючи значний вклад поіменованих вище вчених у дослідження проблемних питань, що безпосередньо стосуються предмету нашого наукового дослідження, окремо хочемо зупинитися на позиціях деяких із них.

Аналізуючи «Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань» І. С. Ковальчук зауважує «що утворення ДБР має велике правове значення для суспільства. Створення даного органу говорить про те, що підсвідомо держава прагне перемогти злочинність посадових осіб вищих органів державної влади та правоохоронних органів України. Окремо авторка слушно наголошує і на тому, що утвердження правових і демократичних засад у суспільстві залежить від того, наскільки ефективною та успішною

буде діяльність ДБР, а неодмінною основою функціонування має бути прогресивне законодавство» [79, с. 225].

І. В. Цюприк у науковій роботі: «Перспективи функціонування державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю» визначає, що «з урахуванням вимог сьогодення та міжнародного досвіду, невідкладним завданням має стати визначення місця ДБР як центрального органу виконавчої влади» [213, с. 181].

Р. М. Труба, у своїй науковій праці «Компетенція Державного бюро розслідувань України» (2019), звертає увагу на те, що «...у результаті створення ДБР, як нового правоохоронного органу, у межах своїх повноважень, ДБР взяло на себе ряд функцій (МВС України, СБУ і НАБУ тощо) у тому числі Військової прокуратури [198, с. 235]. Розвиваючи науковий пошук поіменованого вище очільника ДБР 2017–2019 рр., інші вітчизняні учені (А. М. Запорожец та С. М. Смоков) в науковій статті: «Роль оперативних підрозділів у становленні Державного бюро розслідувань як окремого спеціалізованого правоохоронного органу» зауважують, «що тільки із появою в ДБР оперативних підрозділів, вдалось повною мірою реалізувати вимоги Конституції України в частинні позбавлення прокуратури функції досудового розслідування та налагодити роботу нового відповідного правоохоронного органу та спрямувати розвиток правоохоронної системи України по європейському курсу, використовуючи позитивний досвід міжнародної правозастосовної практики» [64, с. 277].

Досить доцільним вважаємо висновок І. М. Климюк та В. В. Бобріченко відображений у їх спільній праці «Особливості та проблематика діяльності Державного бюро розслідувань» в якій з метою більш якісного нормативного забезпечення ДБР, автори вбачають необхідним створення власних наукових установ підпорядкованих ДБР [77, с. 71].

В. М. Дрьомін, вивчаючи кримінологічні функції та кримінологічну діяльність ДБР приходить до висновку, що «в системі правоохоронних органів, у тому числі і ДБР, на виконання кримінологічних

завдань, які окреслені у Законі, повинні бути створені кримінологічні підрозділи і введені посади кримінологів» [43 с, 379].

Як зауважує Г. М. Чернишова, кримінологічні функції ДБР «реалізуються через його завдання та повноваження, кінцевою метою яких, у сукупності з іншими правоохоронними та правоохоронними інституціями, має бути встановлення правопорядку, справедливості та мінімізація кримінальних проявів до суспільно допустимих безпечних меж, тобто забезпечення кримінологічної безпеки» [215, с. 405].

Важливим, на думку Т. В. Мельничук, під час формування кримінологічних компетентностей фахівців ДБР є те, що «до основних його кримінологічних компетентностей варто віднести: «моніторинг злочинності із застосуванням навичок кримінального аналізу та використання новітніх технологій; кримінологічний профайлінг; інтегрований кримінологічний аналіз детермінантів злочинності на макрорівні, у тому числі військової; кримінологічне прогнозування, планування та програмування; кризовий кримінологічний менеджмент; правову та кримінологічну оцінки окремих дій та подій, у тому числі детермінантів їх виникнення; аналіз віктимології кримінального правопорушення та кримінологічний аналіз його наслідків; розробку та застосування кримінологічних критеріїв оцінки ефективності роботи ДБР його економічного та ресурсного забезпечення; узагальнення загроз кримінологічної безпеки, виявлення організаційно-правових проблем її забезпечення, та пошук шляхів вирішення тощо» [113, с. 381–382].

Проведений нами системний аналіз праць вітчизняних учених в ході вивчення стану наукового дослідження, надав можливість зробити висновок, що з дня створення ДБР і до тепер у вітчизняній правничій науці відмічається незначна кількість наукових праць, а тим більше монографічного характеру, присвячених ДБР, як суб'єкту запобігання злочинності, ба більше в умовах воєнного стану в Україні.

Єдиною монографічною роботою, максимально дотичною до предмету нашого наукового пошуку стала захищена у 2019 р.

дисертація Н. Р. Носевич «Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні» [120]. На основі вивчення юридичної літератури, законодавства та правозастосовної практики авторкою досліджено національні та міжнародні передумови створення та забезпечення функціонування ДБР. Та, з поміж іншого, зроблено справедливий висновок про те, що «існуючі зараз наукові праці у сфері запобіжної діяльності ДБР є розрізненими та не охоплюються єдиною програмою, або концепцією. Комплексне дослідження ДБР як суб'єкта протидії злочинності, за словами поіменованої авторки, має охоплювати такі напрями: концептуальне визначення ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням в Україні; правові основи запобіжної діяльності ДБР; реалізація кримінологічної політики держави у діяльності ДБР; мета та завдання запобіжної діяльності ДБР; принципи, функції та методи запобіжної діяльності ДБР; подальше впровадження міжнародних стандартів та апробованих європейських практик в діяльність бюро» [64].

Поділяючи наукове бачення поіменованої вище наукині, можемо справедливо констатувати про фактичну відсутність у кримінологічній науці сучасних праць присвячених ДБР як суб'єкту запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Для забезпечення комплексного підходу, у межах власного наукового пошуку, ми не могли оминати увагою і наукові доробки вітчизняних та зарубіжних науковців присвячені запобіганню саме військовим кримінальним правопорушенням.

Невід'ємний вклад у дослідження проблем військової злочинності зробили: В. В. Бабаніна [4], А. М. Бабенко [5], В. М. Білоконеv [72], І. Г. Богатирьов [9], П. П. Богуцький [11], В. В. Бондарев [13], В. О. Бугаєв [14], М. Б. Голоvко [24], В. К. Грищук [27], В. С. Давиденко [29], Н. А. Дмитренко [42], С. Ф. Денисов [38], Ю. П. Дзюба [36], С. І. Дячук [44], М. М. Івлєв [49], А. О. Кавунська [37], Д. В. Казначєєва [67],

В. І. Касинюк [72], В. А. Клименко [76], І. М. Коропатнік [87], М. В. Корнієнко [37], Я. С. Кулькіна [106], Ю. Б. Курилюк [108], І. І. Митрофанов [114], В. О. Навроцький [116], Т. Б. Ніколаєнко [118], А. С. Овчаренко [122], М. І. Панов [128], О. Р. Полегенька [132], В. П. Попович [133], О. М. Сарнавський [184], О. В. Столярський [191], М. С. Туркот [201], М. І. Хавронюк [209], С. О. Харитонов [210], І. О. Харь [212], Г. І. Чангулі [214], В. В. Шаблистий [119], О. О. Шкута [42] та ін.

На дисертаційному рівні проблеми військової злочинності вивчали: М. І. Хавронюк «Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень» (1998) [209], В. В. Бондарева «Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження» (2001) [13], В. О. Бугаєв «Військові злочини і покарання» (2002) [14], М. М. Сенько «Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби» (2005) [188], М. С. Туркот «Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» (2007) [200], В. П. Бодаєвський «Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України)» (2010) [12], М. І. Карпенко «Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» (2010) [69], Є. Б. Пузиревський «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам» (2011) [175], Є. С. Ковалевська «Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України» (2014) [78], Т. Ю. Касько «Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби» (2015) [73], А. Р. Мухамеджанова «Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України)» (2017) [115], А. М. Ониськів «Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці»

(2017) [125], О. М. Артеменко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби» (2018) [2], Д. Ю. Купар «Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби» (2018) [107], Н. А. Дмитренко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України» (2020) [230], А. О. Кавунська «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні» (2023) [90] та ін.

Після введення у систему державних правоохоронних органів України ДБР на монографічному рівні проблеми військової злочинності досліджували:

М. І. Карпенко, у монографії на тему: «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) теоретичні та прикладні аспекти» (2018), автором здійснено не лише системний аналіз генези кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, а й порушено проблемні питання що стосуються визначення їх складу та кваліфікації. Окрему увагу вченим приділено і заходам кримінально-правового характеру за скоєння військових кримінальних правопорушень, внесено пропозиції, щодо змін окремих та норм чинного законодавства [68].

У межах монографічного дослідження «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України» (2018) С. О. Харитоновим проаналізовано теоретично-методологічні засади кримінальної відповідальності за вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень, порушено проблемні питання що стосуються притягнення останніх до кримінальної відповідальності, обґрунтована авторське бачення системи кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та визначені спірні питання їх кваліфікації [210].

«Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання» в 2022 р. досліджували Н. А. Дмитренко та О. О. Шкута. Вченими порушено не лише ряд проблемних питань, що стосуються злочинності військових, а й виділено окремі

тенденції та детермінанти вчинення кримінальних правопорушень саме в ЗСУ. Оскромної уваги для кримінологічної науки і практики заслугове надана авторами монографії характеристика особистості військовослужбовця, що вчиняє кримінальні правопорушення в армії та на підставі проведеного аналізу зарубіжного досвіду протидії військовій злочинності запропоновані заходи запобігання її проявам у ЗСУ [42].

Проведений системний аналіз кожної з вказаних вище робіт, надає можливість зробити висновок, що:

- незважаючи на свою надзвичайну актуальність, значна частина праць вітчизняних вчених присвячених проблемам запобігання військовій злочинності, була спрямована або на загальне її вивчення або дослідження окремих військових кримінальних правопорушень;

- переважна більшість наукових робіт написана до повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України, що унеможливає повноту і комплексний підхід до визначення та вирішення наявних проблем у військовій сфері, що безпосередньо пов'язані з надзвичайно стрімкими темпами зростання кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану в Україні.

У контексті предмету нашого наукового пошуку, заслугове окремої уваги одна із перших монографічних праць написаних в період дії воєнного стану в Україні, підготовлена авторським колективом у складі А. О. Кавунської, М. В. Корнієнка та О. О. Шкути на тему: «Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект» (2023) [37]), в контексті якої авторами визначено, що «ключове місце в системі заходів запобігання та протидії вчиненню у ЗСУ та інших військових формуваннях дезертирства як складовій системи національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану, повинно посідати забезпечення підтримки на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців, що передусім має забезпечуватись шляхом

зниження впливу дестабілізуючих факторів на їх психіко-емоційний стан і тим самим сприяти підвищенню бойової готовності військовослужбовців та можливості виконання поставлених завдань» [37]. Авторами доцільно обґрунтовано необхідність створення на рівні дивізій та бригад відділів охорони психічного здоров'я військовослужбовців у складі психіатра та офіцера з охорони психічного здоров'я з відповідною освітою і досвідом роботи. Окремої уваги заслуговує розроблений авторським колективом кримінологічний портрети особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в залежності від періоду його вчинення (у мирний час – до 2014 р.; у бойовій обстановці й під час особливого періоду з 17 березня 2014 р. до 23 лютого 2022 р.; та в умовах воєнного стану в Україні – з 24 лютого 2022 р.) [37, с. 186].

Як бачимо до сьогодні у вітчизняній кримінологічній науці, з позиції сучасного стану та праворозуміння, майже відсутні наукові дослідження, присвячені запобіганню військовій злочинності в умовах воєнного стану в Україні. У зв'язку з чим запропонована нами комплексна наукова праця є не лише сучасною та актуальною, а й надзвичайно потрібною для вирішення значного кола як наукових так і практичних завдань, що стоять перед ДБР, державою та суспільством в цілому і спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

На підставі викладеного варто констатувати, що проведення якісного наукового пошуку за нашим глибоким переконанням повинно ґрунтуватися не лише на теоретико-методологічному, а й діалектичному підходах наукового пізнання, у зв'язку з чим правильно обрана методологія дослідження не лише створює ефективні умови його реалізації, а й являється необхідним елементом наукового пошуку спрямованим на вдосконалення предмету наукової роботи.

1.2 Методологічна основа наукового дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

Проведений аналіз наукових праць у досліджуваному напрямку доводить, необхідність застосування у нашій роботі саме комплексу методів, які надають змогу не лише показати саму специфіку роботи ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, а й розв'язати ряд проблемних питань, що виникають в процесі такої діяльності.

Більше того, напрацьований нами змістовний методологічний інструментарій надав змогу не лише провести системне вивчення порушеної проблеми, а й розширити її значення, як у кримінологічній науці так і практиці роботи ДБР у досліджуваному напрямку. Дана позиція кореспондується з думкою вітчизняної вченої Н. С. Юзікової, яка наголошує, що «питання методології дослідження є актуальним для будь-якої науки, а в результаті її належної реалізації зростає значення таких форм, методів і засобів наукового пізнання з якими кореспондується будь-яка наука» [221, с. 13].

Ми переконані, що розкриття методології ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні являється неможливим без з'ясування її суті та змісту.

Великий тлумачний словник сучасної української мови поняття «методології» розуміє, як «сукупність методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [16, с. 191].

На думку В. В. Шаблистого методологія – це «теорія людської діяльності – діяльність пізнання, мислення, а точніше, уся

діяльність людства, що включає не лише власне пізнання, а й виробництво» [218, с. 6].

А. Л. Колодчина методологію наукового дослідження розглядає як «систему методів наукового пізнання, що дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси» [85, с. 320].

С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров поняття «методологія юридичної науки» пропонують розуміти, більш ширше та вбачають у ній «систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему» [28, с. 341].

Г. В. Гребеньков та Є. С. Назимко у науково-практичному посібнику «Методологія кримінально-правових досліджень» досліджуваній інститут ототожнюють з вченням про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності. Найважливішим завданням методології поіменовані автори вбачають саме у «вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації» [26, с. 22–25].

На думку І. Г. Богатирьова, методологія наукового дослідження – це «інтегральне явище, що поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціальнонаукові методи» [7, с. 8].

За словами П. М. Рабиновича методологія являє собою систему підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ» [178, с. 618].

У своїх працях М. С. Кельман під методологію розуміє «складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Вона виходить за межі наукового пізнання, миследіяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часописі» [75, с. 32]. При цьому О. М. Джужа

наголошує, що «основу методології будь-якого наукового дослідження складають закони та категорії діалектики, як бази загальнонаукових та спеціальних (статистичних, соціологічних, психологічних та ін.) методів» [100, с. 11].

П. С. Прибутько, Н. В. Заяць, Г. І. Лук'янець визначають, що «методологія наукових досліджень виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, що відображають динаміку процесів і явищ; передбачає особливий шлях досягнення науково-дослідної мети; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесів чи явищ, які вивчаються; сприяє введенню до наукового пізнання нової інформації та її систематизації; забезпечує збагачення, уточнення та систематизацію понять і термінів у науці [135, с. 11–12]. Підтримуючи позицію поіменованих вище авторів, А. П. Закалюк доповнює, що «вищою формою пізнання завжди виступає наукове знання, що являється результатом відповідного наукового дослідження, яке відрізняється від інших форм пізнання своїми якісними ознаками, а саме: завжди є цілеспрямованим, системним, контрольованим, визначає (або підтверджує) певні закономірності та завжди має методичне забезпечення» [63, с. 96–97]. При цьому, М. С. Кельман зауважує, що «методологія має включати в себе науку, шлях до неї та спосіб використання цих шляхів з метою встановлення істинності і правильності пізнання» [74, с. 7].

Отже, підсумовуючи вищезазначене варто наголосити на тому, що методологію слід розглядати як ієрархічну систему, послідовних, логічно впорядкованих та взаємообумовлених питань.

За нашим переконанням, розробка методології дослідження ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, надає нам можливість на належному науковому та методологічному рівні проводити комплексне і системне дослідження. Методологія сприяє розв'язанню поставлених завдань шляхом застосування саме таких методів наукового пошуку, які надають

можливість максимально розкрити зміст досліджуваного предмету наукового пошуку.

Реалізуючи вказаний вище напрям в даній монографії нами було використано достатню кількість методологічних елементів, що сприяли виконанню поставлених завдань.

Як зауважує А. В. Савченко «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність і унікальність кожної наукової розробки» [183, с. 19].

Зауважимо, що формулювання методологічних засад, як процес створення нового правого знання, в межах власного предмету наукового пошуку за нашим переконанням виступає цілісною системою знань, що забезпечує аналіз та узагальнення науково-практичних фактів на основі комплексного підходу до осмислення його детермінантів, необхідних та достатніх для ідентифікації криміногенних факторів [91, с. 36]. В процесі даного наукового дослідження нами встановлено, що від об'єктивно-правильного визначення перерахованих вище факторів, прямо залежить дослідження кількісних, якісних, соціально-правових, географічних та компаративних показників вчинення військових кримінальних правопорушень.

На думку В. С. Батиргареевої ознаками методології в науковому пізнанні є:

- 1) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються щоразу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження;
- 2) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав;
- 3) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [6, с. 80–81].

Отже, застосування комплексного підходу до пізнання досліджуваного явища дає можливість не лише побудувати його загальну стратегію, а й інтегрувати результати проведеної наукової роботи, визначити відповідні норми, критерії та форми пізнання, спрямовані

на усунення суб'єктивності, а також забезпечити логічну послідовність процесу пізнання та отриманих результатів [221, с. 416].

Поділяючи позиції поіменованих вище вчених, хочемо зауважити, що застосування комплексного підходу включає використання системного, структурно-функціонального, порівняльного та ін. підходів наукового пізнання. У зв'язку з чим ми не можемо не розділити позицію Ю. О. Новосад, з приводу того, що «методологічною основою будь-якого дослідження є як загальнофілософська методологія (основні принципи, закони та категорії діалектики) так і системний підхід, який є проявом діалектичного методу і тому формує загальнонаукову методологію дослідження, що опосередковує застосування діалектики до всієї галузі знань і вживаної в усіх сферах науки, техніки та управління» [119, с. 35].

Зокрема, дослідження історичних аспектів становлення та розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні (підрозділ 2.1.) ґрунтується на застосуванні історико-правового методу, який за справедливою думкою В. Я. Тація надає змогу провести системний аналіз того або іншого правового явища у його історичному розвитку [88, с. 25–26].

Підтримуючи позицію Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова та В. І. Тютюгіна, зауважимо, що аналізуючи норми права, прийняті у попередні історичні періоди, слід уникати невинного «осучаснення», яке оцінює їх з точки зору відповідності сучасним положенням законодавства і науки та не враховує «специфіку правової культури і законодавчої техніки відповідного періоду» [88, с. 25–26]. Ключовим у застосуванні історико-правового методу є дотримання принципу єдності історичного і логічного аспектів досліджуваного явища. У зв'язку з чим у межах даної наукової роботи поняття «злочин» використовується по відношенню до всіх правовідносин, що мали місце до 01.07.2020 р., а поняття «кримінальне правопорушення» – після введення в дію відповідних зміни до КК України [144].

На основі об'єктивного підходу нами з'ясовано місце ДБР в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні (підрозділ 2.2.).

Застосування порівняльно-правового методу у поєднанні з іншими методами наукового пошуку сприяло дослідженню стану та динаміки кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні (підрозділ 3.1.), визначенню основних детермінантів їх вчинення в довоєнний період та в умовах воєнного стану в Україні (підрозділ 3.2.), і як результат надало можливість визначити основні напрямки удосконалення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні (Розділ 4).

У межах проведеного наукового дослідження, ключову роль відіграє статистичний метод, який ми використовували при опрацюванні значного об'єму інформації, особливо при вивченні стану та динаміки кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні (підрозділ 3.1.) та при визначенні характерних ознак особистості військовослужбовця, який вчиняє досліджуваного роду кримінальні правопорушення (підрозділ 3.3.).

На думку М. Д. Кузьменко «застосування статистичного методу для дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики особистості злочинця дає змогу ширше дослідити детермінізм її формування, оскільки без надання такої характеристики не можливо дати науково обґрунтований аналіз кримінально-протиправної поведінки досліджуваного суб'єкта» [105, с. 26]. Для реалізації даної мети, нами було проаналізовано 446 судових справ, які у період 2022–2024 рр. розглядалися загальними судами Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Львівської,

Миколаївської, Одеської, Харківської та Херсонської областей; проведено анкетування 247 військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, і 184 працівників ДБР, що у своїй сукупності надало можливість як підтвердити так і спростувати наявні наукові гіпотези та сформулювати відповідні й аргументовані висновки й пропозиції щодо удосконалення норм чинного законодавства та практики діяльності ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні. Важливими складовими елементами обраної нами методології наукового пізнання стали емпіричні методи дослідження, спрямовані на безпосереднє вивчення явищ та процесів, що дозволяють отримати об'єктивну інформацію, виявити закономірності і перевірити гіпотези на основі наявних фактичних даних.

Емпіричну базу дослідження склали:

- узагальнені відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень за 2022–2024 рр.;
- статистичні дані Офісу Генерального прокурора України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» за 2013–2024 рр.;
- статистична звітність, слідча і судова практика;
- аналітичні дані ДБР, Офісу Генерального прокурора України, Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, Державної судової адміністрації України, Верховного Суду України тощо;
- інформативна аналітика.

Застосування в межах даної монографії прогностичного методу дозволило не лише оцінити діяльність ДБР у досліджуваному напрямку, а й визначити перспективи вдосконалення його роботи. Зокрема, використання SWOT-аналізу сприяло глибшому розгляду сильних і слабких сторін діяльності ДБР, можливостей для підвищення ефективності, а також потенційних загроз, що можуть впливати на виконання його функцій. На основі отриманих результатів окреслено шляхи оптимізації діяльності цього органу, у тому числі

шляхом внесення запропонованих законодавчих змін, а також прогнозовано очікувані наслідки такого впливу.

Слід зауважити, що методологію ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби, варто розглядати як «багаторівневу систему, завдяки чому вона практично використовує весь методологічний арсенал предметної діяльності не лише в кримінальному, а й у кримінологічному плані, що надає змогу заглибитися в сутність досліджуваних явищ [93, с. 7], що відбуваються у ЗСУ та інших військових формуваннях, сприяючи ефективному вирішенню проблемних питань, пов'язаних із запобіганням військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.

Ми впевнені, що правильно обрана методологія наукового дослідження не лише ефективно сприяє пізнанню змісту його об'єкта і предмета, а й, у нашому випадку, являється ключовим елементом при вивченні актуальних проблем запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.

Погоджуючись з думкою М. І. Панова, що «цінність та унікальність кожної дослідницької роботи в тій чи іншій сфері залежить від правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх сутності та значення» [127, с. 25], методологію власної наукової розробки ми розглядаємо під призмою основоположних ідей, принципів і засобів наукового пізнання, що у своїй сукупності застосовано нами при вивченні ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

На підставі викладеного вище, *методологія дослідження Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні – це система упорядкованих спеціальних методів кримінологічної науки, що розглядається крізь призму*

прийомів і засобів наукового пізнання, що застосовується персоналом Державного бюро розслідувань у роботі з військовослужбовцями які вчинили кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні.

Висновки до розділу 1

Результати вивчення теоретико-методологічних засад дослідження ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. Дослідження стану наукового дослідження ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні засвідчили недостатність вивчення даного інституту, що пов'язано з фактичною відсутністю сучасних наукових праць підготовлених в умовах воєнного стану в Україні.

2. Методологію ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні нами розглянуто не лише під призвою основоположних ідей, принципів і засобів наукового пошуку, а й запропоновано авторське бачення на предмет досліджуваного інституту.

РОЗДІЛ 2

Роль і місце Державного бюро розслідувань у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

2.1 Генеза Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

Перед початком дослідження витоків становлення та розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні варто зауважити, що до прийняття 12.11.2015 року Верховною Радою України (далі – ВРУ) Закону України № 794-VIII «Про Державне бюро розслідувань» [154] даний інститут пройшов довгий і кропіткий шлях нормотворення.

1. Період зародження та розвитку ідеї щодо створення ДБР.

Передумовою зародження ідеї щодо створення незалежного слідчого органу стало створення у 1997 р., на основі Указу

Президента України «Про Національне бюро розслідувань України» від 24.04.97 р. № 371, Національного бюро розслідування (далі – НБР), метою діяльності якого стало «зміцненні національної безпеки держави, забезпечення належного захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, посилення боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими формами, відповідно до пунктів 1 і 15 статті 106 Конституції України» [86; 161]. НБР України було сформовано як ключова структура в системі виконавчої влади, уповноважена здійснювати досудове розслідування та оперативно-розшукову діяльність щодо найскладніших і найбільш загрозливих для суспільства злочинів. Окрім цього, на нього покладено завдання аналітичного моніторингу та інформаційної роботи, спрямованої на запобігання корупції та іншим серйозним правопорушенням, а також на прогнозування тенденцій у сфері злочинності, спрямованого на оцінювання ризиків та вжиття превентивних заходів [161] спрямованих на запобігання її проявам.

Проте, окремі положення Указу Президента України «Про Національне бюро розслідувань України» від 24.04.97 р. № 371 за рішенням Конституційного Суду України [182] визнано такими, які не відповідали Конституції України, а саме: «визначення організаційної структури Національного бюро розслідувань України (ст. 4, положення про регіональні бюро розслідувань у ст.ст. 5, 6, 9, абз. третьому ст. 10); визначення порядку затвердження структури, граничної чисельності працівників і штатного розпису Національного бюро розслідувань України (ст. 5) та затвердження Положення про Національне бюро розслідувань України (ст. 8); визначення підпорядкованості Директора Національного бюро розслідувань України (положення «який безпосередньо підпорядковується Президентові України» в ч. 1 ст. 3), порядку призначення на посади та звільнення з посад першого заступника і заступників Директора Національного бюро розслідувань України (положення «яких за його поданням призначає на посади та звільняє з посад Президент України» в ч. 3 ст. 3), призначення на посади та звільнення

з посад начальників регіональних бюро розслідувань (ч. 2 ст. 4)». Що унеможливило подальшу реалізацію даного проєкту [182; 161].

Глибокі трансформації в соціально-політичному та інших вимірах життя українського суспільства й держави на шляху становлення незалежності суттєво вплинули на еволюцію правоохоронної системи. Попри те, що протягом десятиліття після ухвалення зазначеного Указу Президента України від 24.04.1997 р. № 371 [161] спроби відновити діяльність НБР України зазнали невдачі, концепція його створення не втратила актуальності й продовжила своє формування, закладаючи основу для подальших реформ у сфері правопорядку та стала основним підґрунтям для подальшого створення ДБР. Головною передумовою цього стало те, що система кримінальної юстиції, яка існувала на той момент, не відповідала викликам часу, не гарантувала належного правопорядку та не забезпечувала ефективного захисту суспільних відносин, що й спричинило необхідність масштабного реформування правоохоронних органів, спрямованого на їхню демократизацію, гуманізацію і зміцнення механізмів захисту прав та свобод громадян. Закладені реформи проводилися відповідно до міжнародних стандартів і зобов'язань, узятих Україною перед європейською та світовою спільнотою, що вимагало адаптації норм чинного законодавства й правоохоронної практики до сучасних правових і гуманістичних принципів [104, с. 283].

Г. М. Чернишов, вивчаючи «Кримінологічні функції Державного бюро розслідувань: завдання та очікування» зазначає, що необхідність створення сучасного, незалежного правоохоронного органу з функціями досудового розслідування була зумовлена низкою факторів, серед яких:

- міжнародні зобов'язання України перед Радою ЄС, НАТО та вплив авторитетних неурядових організацій, таких як Amnesty International;

- внутрішні системні проблеми, зокрема конфлікт інтересів у діяльності органів прокуратури, які одночасно здійснювали

досудове розслідування, державне обвинувачення та прокурорський нагляд, що суперечило засадам неупередженості та незалежності правоохоронної системи;

– загострення криміногенної ситуації в країні, що вимагало нових підходів до боротьби зі злочинністю [215, с. 405].

Серед ключових передумов створення ДБР, за висновком згаданого вище автора, була критично низька довіра громадян України як до правоохоронної системи, так і до державної влади загалом. Втрата легітимності цих інституцій у суспільстві зробила реформування відповідного сегмента правоохоронних органів не лише необхідним, а й неминучим кроком для відновлення суспільної підтримки та ефективності державного управління [215, с. 405]. Підтримуючи даний підхід перший очільник ДБР Р. М. Труба в подальшому зауважував, що «з метою ефективної протидії злочинності вищих посадових осіб держави поступово назріла необхідність реформування правоохоронних органів України шляхом упровадження принципово нового незалежного функціонального державного органу» [197 с, 234].

Наступним етапом, який створив передумови реформування системи органів кримінальної юстиції, стало прийняття Указу Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, яким введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [166; 104, с. 284]. Даний НПА визначав, що передумовами реформування стали соціально-політичні зміни, міжнародні зобов'язання, зміни в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, недостатня ефективність системи кримінальної юстиції, низька довіра до міжнародних стандартів, відсутність системності у попередніх реформах [166]. Отже, реформування системи кримінальної юстиції в Україні на той момент стало об'єктивною необхідністю, зумовленою як внутрішніми викликами (неефективність правоохоронних органів, низький рівень довіри громадян, корупція), так і зовнішніми

зобов'язаннями (відповідність європейським стандартам правосуддя). Успішна реформа має базуватися на досягненнях національного законодавства, європейських цінностях та міжнародних зобов'язаннях України.

У досліджуваній період одним із ключових аспектів проведених реформ являлась необхідність делегування окремих повноважень досудового слідства військовій поліції та спеціально створеному органу для розслідування корупційних злочинів (антикорупційному органу) [166]. Щодо останнього, варто підтримати думку Є. Д. Скулиш, який наголошує, що подальше формування ДБР стало частиною виконання Україною міжнародних зобов'язань із впровадження у національне законодавство положень ст. 36 Конвенції ООН проти корупції «Спеціалізовані органи» [82]. На думку дослідника, цей процес був безпосередньо зумовлений значним тиском з боку США та Європейського Союзу на Україну, яку звинувачували в надмірній корупції та розгулі організованої злочинності [190, с. 66].

У своєму звіті щодо реформ в Україні (2013 р.) Group of States against Corruption зазначила, що українська влада фактично не виконала перший пункт рекомендацій Ради Європи, який передбачав створення незалежного органу для контролю за реалізацією національної антикорупційної стратегії [134].

На науковому рівні теж відмічали зауважені вище проблеми, зокрема, І. В. Цюприк наголошує, що «стан криміногенної ситуації в державі стримує виконання Україною своїх зобов'язань та, відповідно, набуття повноправного членства в ЄС. Угодою про асоціацію між Україною і ЄС передбачене налагодження ефективної скоординованої роботи щодо ліквідації економічного підґрунтя організованої злочинності та корупції, що викорінилася в усіх сферах державного управління, спричиняючи порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності, шляхом подолання кримінально олігархічної моделі управління тіньовим сегментом ринку, перешкоджання потраплянню лідерів злочинних організацій до інститутів державної влади» [213, с. 177].

Аналіз пояснювальної записки до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (реєстр. № 2114 від 12.02.2015 р.) свідчить про те, що в межах моніторингу виконання Україною Стамбульського плану дій по боротьбі з корупцією Organisation for Economic Cooperation and Development наполягала на нагальній потребі впровадження ефективної антикорупційної спеціалізації в правоохоронній системі та підкреслювала необхідність законодавчого створення незалежного органу, спеціалізованого на антикорупційних розслідуваннях, який не повинен бути структурно підпорядкованим чинним правоохоронним і безпековим відомствам. Основною метою такого органу мало стати розслідування корупційних злочинів високопосадовців, а його діяльність мала бути гарантована належним рівнем незалежності, відповідними повноваженнями та достатніми ресурсами згідно з міжнародними стандартами й передовими практиками [134].

Погоджуючись із думкою Н. Р. Носевич, варто підкреслити, що необхідність створення ДБР була зумовлена також положенням п. 9 «Перехідних положень» Конституції України, оскільки останнє відповідало процесу позбавлення прокуратури функції досудового розслідування злочинів [120, с. 14].

Результати проведеного дослідження також свідчать про те, що до ухвалення Закону України «Про Державне бюро розслідувань» його законопроект двічі вносився на розгляд Верховної Ради України: 1 серпня 2013 року (реєстр. № 3042) [173] та 15 травня 2014 року (реєстр. № 3042) [172].

Аналіз зазначених проектів доводить що метою Закону України «Про Державне бюро розслідувань» являється «створення організаційно-правових засад його діяльності, а головним завданням – запобігання і протидія злочинам як найбільш небезпечним кримінальним правопорушенням» [154].

Дослідження наукових джерел та статистичних даних доводить, що новий шлях розвитку історії Української державності, зумовлений Революцією Гідності та розпочатою у 2014 р. військовою агресією

рф проти України, за справедливим твердженням А. О. Кавунської, «значно вплинули не лише на кримінально-правову статистику злочинності в державі, а й на загальний стан та динаміку вчинення військових кримінальних правопорушень» [91, с. 120].

За 2013 р. в Україні було вчинено – 563 560 [50] кримінальних правопорушень, з яких 369 – кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), що в сукупності склали у 0,065 % від загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень в державі [101, с. 190].

Попри загальну тенденцію до зниження рівня злочинності в Україні у 2014 році на 7,2 % (529 139) порівняно з 2013 роком [51], кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням встановленого порядку несення військової служби, зросла більш ніж в 11 разів – з 369 випадків у 2013 році [50] до 4153 у 2014 році [51].

2. *Період створення ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням), де-юре варто ототожнити з прийняттям Верховною Радою України 12 лютого 2015 року Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII [154], що набуло особливої актуальності, зважаючи на відсутність в Україні класичної системи органів військової юстиції (військова поліція, військова прокуратура, військові суди), в період зростання кількості військових кримінальних правопорушень так як незважаючи на основне завдання ДБР – запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, вчинених службовими особами, перелік яких наведено у ст. 5 Закону [154], до основної його підслідності законодавцем було також віднесено і «злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 КК України» [154].*

Разом із цим варто підкреслити, що результати системного аналізу наукових джерел та чинного законодавства свідчать,

що з моменту прийняття вказаного вище Закону [154] персонал ДБР не отримав суб'єктивної функції щодо запобігання злочинності (в т. ч. і військової), навіть не через рік коли 29 лютого 2016 року Кабінетом Міністрів України було ухвалив Постанову № 127 «Про утворення Державного бюро розслідувань» [170], і не 13 грудня 2017 року, коли уряд затвердив його організаційну структуру, що включала 15 управлінь, 4 самостійні відділи центрального апарату, 7 територіальних управлінь, Академію ДБР та Науково-дослідний інститут [120, с. 15].

З нашої точки зору, ключовою датою, що ознаменувала реальне становлення ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням, слід вважати 27 листопада 2018 року – день, коли перші 300 слідчих ДБР склали присягу. Саме тоді фактично було зареєстровано і перші кримінальні провадження [154], зокрема щодо злочинів у сфері військової служби.

Проаналізовані аналітичні дані за 2013 – 24.02.2022 рр., щодо стану та динаміки злочинності в державі взагалі та зареєстрованих військових кримінальних правопорушень зокрема, засвідчили: що починаючи з 2013 року по 2017 рік в Україні спостерігається хвилеподібна тенденція щодо росту загальної злочинності (2013 р. – 563 560 [50]; 2014 р. – 529 139 [51]; 2015 р. – 565 182 [52]; 2016 р. – 592 604 [53]; 2017 р. – 523 911 [54]).

У 2018 році загальний показник злочинності в державі скоротився майже на 15 % (487 133) [55] та продовжив своє зменшення: у 2019 р. на 21 % (444 130) [56]; в 2020 р. – на 36 % (360 622) [57] і в 2021 р. склав 43 % (321 443) [58] від зареєстрованої кількості вчинених кримінальних правопорушень за 2013 рік.

Проведений аналіз, як загальної так і військової злочинності доводить, що з 2014 р. по 2021 р. включно середній коефіцієнт зареєстрованих військових кримінальних правопорушень, в системі загальної злочинності в державі, складав близько – 1 %: 2014 р. (4153/529 139) – 0,8 % [51]; 2015 р. (6213/565 182) – 1,1 % [52]; 2016 р. (3650/592 604) – 0,6 % [53]; 2017 р. (4577/523 911) – 0,9 % [54]; 2018 р.

(3694/487 133) – 0,8 % [55]; 2019 р. (3616/444 130) – 0,8 % [56]; у 2020 р. (4055/360 622) – 1,1 % [57]; та 2021 р. (3037/321 443) – 0,9 % [58].

Як бачимо статистичні показники доводять факт того, що впродовж 2016–2019 рр. загальна кількість зареєстрованих військових кримінальних правопорушень в державі зменшилася. Поряд з цим варто наголосити на тому, що наявні показники офіційної статистичної звітності не являються об'єктивним доведенням факту зменшення військових кримінальних правопорушень, що підтверджено результатами проведеного нами дослідження, яке базується не лише на аналізі зареєстрованих статистичних даних, а й опитуванні значної кількості респондентів, як з числа ДБР так і військовослужбовців, які наголошують на наявності значного пласту латентної злочинності, характерної для військової сфери праввідносин, а особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Подібної думки дотримується і вітчизняний вчений О. М. Сарнавський, який у власному науковому дослідженні «Протидія організований злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми» зауважує, що «значна кількість кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями не відбиваються в показниках кримінально-правової статистики через замкнутість, автономність військової сфери, низький рівень громадського контролю за діяльністю ЗСУ, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців» [185, с. 304] та ін.

Відповідно до «Стратегічної програми діяльності Державного бюро розслідувань на 2017–2022 роки», «її метою являлось побудова ДБР як незалежного та ефективного правоохоронного органу, що: сприяє дотриманню справедливості у суспільстві шляхом всебічного, неупередженого розслідування злочинів, віднесених до його підслідності; має високопрофесійну та мотивовану команду; у роботі використовує новітні технології та сучасні світові практики; ефективно співпрацює з іншими державними органами України та міжнародними партнерами, громадянським суспільством, є прозорим та підзвітним у своїй діяльності; завдяки

зазначеним якість та компетенції досягає високих результатів, відповідно до визначених критеріїв ефективності» [192, с. 304].

Проте, незважаючи на вказані вище завдання, як показує проаналізована нами статистична звітність, це жодним чином не вплинуло на зменшення реєстраційних показників військової злочинності в державі, що наголошує на необхідності, поглибленого вивчення порушеної проблеми, початок реалізації якої слід розпочати з аналізу її першооснов – Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII [154] та внесених до нього змін.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що досліджуваний Закон [154] з перших днів його впровадження був далеким від досконалості, підтвердженням чого стала значна кількість внесених до його тексту змін і доповнень, які до кінця 2019 р. були обумовлені ухваленням нормативно-правових актів, що вкрай опосередковано стосувалися діяльності ДБР, а саме: Закон України: «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII [155], «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII [139], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 № 1774-VIII [140], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 03.07.2018 № 2475-VIII [145].

Перші концептуальних зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII [154], що безпосередньо спрямовані на удосконалення діяльності ДБР, з'явилися лише у 2019 р., і були пов'язані з прийняттям ВР України Законів України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань» від 16.05.2019 № 2720-VIII [146] та від 03.12.2019 № 305-IX [147].

Так, Законом України № 2720-VIII від 16.05.2019 [146] було закріплено: кваліфікаційні вимоги кандидата на посаду директора територіального органу ДБР; спеціальні звання осіб рядового і начальницького складу ДБР; положення про печатку ДБР тощо.

Законом України від 03.12.2019 № 305-IX [146] уточнено систему ДБР, яка включає центральний апарат, територіальні управління, спеціальні підрозділи (слідчі, оперативні підрозділи) підрозділи внутрішнього контролю, навчальні заклади та науково-дослідні установи; закріплено порядок призначення Президентом України організаційної структури ДБР; унормовано кадрові процедури, в т. ч. щодо функціональних обов'язків, порядку призначення та звільнення директора ДБР та ін.; унормовано положення що стосується працівників ДБР; доповнено Закон [154] ст. 14-3. «Переведення працівників Державного бюро розслідувань»; тощо [104, с. 284].

Наступні опосередковані зміни до Закону [154], було внесено Законами України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» від 04.03.2020 № 524-IX [141], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»» від 17.06.2020 № 720-IX [142], «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 № 1150-IX [136], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування банківської системи» Закон України від 30.06.2021 № 1587-IX [143], «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 № 1780-IX [158], «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX [158] та на діяльність ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням не вплинули [104, с. 285].

3. *Період розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, розпочатий з 24.02.2022 став передумовою до стрімкого зростання військових кримінальних правопорушень,*

нажаль не увінчався низкою конструктивних змін спрямованих на запобігання військовій злочинності в умовах воєнного стану в Україні [104, с. 285].

За роки повномасштабної неоголошеної війни рф проти України до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII [154] нажаль не було внесено жодної зміни, що безпосередньо стосувались діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням. Основні з них було внесено Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів» від 18.07.2024 № 3886-IX [150] та Законом України № 4009-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 09.10.2024 [151], яким збільшено граничну чисельність центрального апарату та територіальних управлінь ДБР на 300 осіб (з 1600 до 1900 осіб) [104, с. 286].

З урахуванням наведених фактів можна дійти висновку, що ДБР, як державний правоохоронний орган, відповідальний за запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі військових, пройшов досить складний та тривалий процес свого становлення і розвитку [104, с. 287]. У зв'язку з чим, з урахуванням викликів сьогодення, в умовах воєнного стану в Україні, невідкладним завданням являється визначення місця ДБР в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, реалізація якого являється неможливою без чіткого визначення поставлених перед ДБР завдань, створення необхідних інструментів для їх реалізації та належної його підзвітності громадянському суспільству що є предметом наступного підрозділу монографічної роботи.

2.2 Місце Державного бюро розслідувань у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

У ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VII [154] визначено, що ДБР «є державним правоохоронним органом, на який покладено завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції» [154]. ДБР у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, а також іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на їх основі (ст. 2 Закону № 794-VII) [154].

За своїм правовим статусом ДБР відноситься до державних правоохоронних органів із спеціальним статусом особливим порядком організаційного забезпечення та фінансування діяльності (ст. 4 Закону № 794-VII) [154; 103, с. 659].

Відповідно до ст. 5 Закону № 794-VII [154] ДБР вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування:

1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України [154];

2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів

віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [154];

3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України» [154].

Вирішення поставлених завдань ДБР реалізує через надані законодавцем повноваження. Проведений їх системний аналіз дозволив зробити наступні висновки:

1. Більшість встановлених Законом [154] повноважень окреслюють компетенцію ДБР, як органу досудового розслідування та визначають його права і обов'язки у процесі запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень віднесених ст. 5 Закону [154] до його підслідності. Так, у відповідності до ст. 6 Закону № 794-VII [154], ДБР в межах власної компетенції «здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності та інших видів злочинності, протидію яким віднесено до компетенції ДБР, вживає заходів до їх усунення; припиняє і розкриває кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції ДБР; здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР, на підставах та в порядку, встановлених законом; здійснює розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до підслідності ДБР; використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності цих відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР; розробляє і затверджує методiku розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості

для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, у порядку, визначеному законодавством; вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості у порядку та в межах компетенції, визначених законодавством; виключно з метою здійснення своїх повноважень має доступ як користувач до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладеними на ДБР, із дотриманням законодавства про захист персональних даних та ін.» [154; 103, с. 660].

2. Окремі повноваження визначають участь ДБР як одного з суб'єктів формування державної політики у сфері запобігання злочинності та міжнародному співробітництву у даній сфері. Зокрема, ДБР реалізовує наступні повноваження: «бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд КМ України; вживає заходів для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР; розробляє пропозиції до проектів міжнародних договорів України та забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України; здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України» [154; 103, с. 660].

3. Окрему групу повноважень складають ті що безпосередньо пов'язані з роботою персоналу ДБР: «організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців ДБР та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від протиправних посягань; забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ДБР, бере участь у формуванні державного замовлення на підготовку, перепідготовку

та підвищення кваліфікації фахівців у відповідних сферах; здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав; забезпечує відповідно до законодавства додержання режиму захищеної законом таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, а також визначеного законом порядку оприлюднення та надання доступу до публічної інформації; звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи» [154; 103, с. 660].

На ДБР покладаються також і інші повноваження передбачені Законом (ст. 6 Закону № 794-VII) [154].

У контексті наведеного вище, Н. Р. Носевич підкреслює, що як суб'єкт запобігання злочинності «ДБР має спеціальні повноваження, які відрізняють його від інших: здійснює безпосереднє управління і координацію окремими напрямками запобігання злочинності; виявляє та пізнає об'єкт запобіжного впливу, інформує про них інших суб'єктів; виконує запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; реалізує заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності» [154; 103, с. 66].

Р. М. Труба справедливо наголошує, що переважна більшість повноважень в сфері досудового слідства ДБР було передано від органів прокуратури [65, с. 170], військової прокуратури, МВС України, СБУ та НАБУ. Ці повноваження входять до компетенції ДБР та спрямовані на протидію злочинності шляхом запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування правопорушень, вчинених вищими посадовими особами, службовими особами НАБУ, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи військовослужбовцями [198, с. 235].

Підтримуючи позицію поіменованого вище вченого та практика, варто зазначити, що незважаючи на основне завдання ДБР щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, перелік

яких наведено у ст. 5 Закону № 794-VII) [154], до основної його підслідності законодавцем було також віднесено і «кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України» [154], що стало досить своєчасним, так як припало на період дії ООС, і набуло ще більшої актуальності в умовах воєнного стану в Україні [103, с. 560].

Зауважимо, що більшість повноважень Національної поліції України (далі – НПУ) збігається з повноваженнями ДБР, наприклад провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності та здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону. Ми поділяємо точку зору В. Б. Деревянко з приводу того, що «відмінність компетенції проявляється у здійсненні НПУ досудового розслідування кримінальних правопорушень, скоєних різними особами, а ДБР розслідує кримінальні правопорушення, які вчиняються вищими посадовими особами, службовими особами НАБУ чи САП або військовослужбовцями [198, с. 81].

Зростання актуальності проблеми військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні зумовлює необхідність детального аналізу правового статусу ДБР. У межах нашого наукового дослідження особливу увагу приділено реалізації його запобіжної функції щодо військових кримінальних правопорушень у цих умовах. Тому, на нашу думку, важливість цього питання робить неможливим його повноцінне висвітлення без проведеного нами статистичного аналізу.

Як вбачається з наявних статистичних даних, у 2022 р. в провадженні ДБР перебувало 21 399 кримінальних правопорушень, з них: особливо тяжкі злочини – 5199; тяжкі злочини – 11 969; нетяжкі злочини – 3566 та кримінальні проступки – 588 [59]. З яких 13 583 – військові кримінальні правопорушення, а саме:

– самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 6174;

- дезертирство (ст. 408 КК України) – 3197;
- викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) – 239;
- недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) – 270;
- бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) – 59;
- перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) – 404;
- інші – 3240.

У 2023 р. ДБР здійснювало дізнання і досудове слідство щодо – 37 823 кримінальних правопорушень, з них: особливо тяжкі злочини – 9855; тяжкі злочини – 22 715; нетяжкі злочини – 3938 та кримінальні проступки – 1250 [60]. З них 28 285 – військові кримінальні правопорушення, а саме:

- самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 16 316;
- дезертирство (ст. 408 КК України) – 7755;
- викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) – 216;
- недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) – 3740;
- бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) – 39;
- перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) – 482;
- інші – 3103 [60].

За 2024 р. в провадженні ДБР перебувало 98 339 кримінальних правопорушень, з них: особливо тяжкі злочини – 24 018; тяжкі

злочини – 69 034; нетяжкі злочини – 4162 та кримінальні проступки – 1040 [61]. З них 89 194 – військові кримінальні правопорушення, а саме:

- самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 62 505;

- дезертирство (ст. 408 КК України) – 22 374;

- викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) – 214;

- недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) – 383;

- бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) – 61;

- перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) – 574;

- інші – 3083.

Проаналізовані статистичні дані засвідчили що протягом 2022 р. в провадженні ДБР перебувало 21 399 кримінальних правопорушень, з яких – 13 583 (63,5 %) склали кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби [59].

У 2023 р. відсотковий показник військових кримінальних правопорушень що перебували у провадженні ДБР склав – 74,8 % (37 823/28 285 [60].

Проаналізовані статистичні дані засвідчили, що хоча у 2023 р. загальна кількість кримінальних справ, які перебували у провадженні ДБР і зросла на 43,4 % (37 823) [60] в порівнянні з попереднім (2022) роком (13 583) [59], кількість зареєстрованих кримінальних проваджень по військовим кримінальним правопорушенням зросла більше ніж у 2 рази, що ще раз підкреслює основоположне місце ДБР в системі суб'єктів запобігання військовій злочинності в умовах воєнного стану в Україні [103, с. 662].

Значне зростання реєстраційних показників вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби припало на 2024 р. (93 900), у зв'язку з чим загальна кількість військових кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування у яких здійснювалось ДБР на кінець досліджуваного періоду склало – 62 505 (89 194) кримінальних правопорушень або 70 % від усіх кримінальних справ у провадженнях ДБР [61].

Як бачимо за 3 роки діяльності ДБР в умовах воєнного стану в Україні кількість підслідних йому кримінальних проваджень зросла майже у 2,5 рази, у зв'язку з чим, за нашим глибоким переконанням, ефективне вирішення поставлених завдань щодо запобігання військовій злочинності в умовах воєнного стану в Україні являється неможливим без належного кадрового забезпечення діяльності ДБР.

Незважаючи на те що Законом України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII і передбачено створення та функціонування навчальних закладів та науково-дослідних установ (ст. 9 Закону) [154], сьогодні діяльність ДБР у цьому напрямку обмежено лише співпрацею з навчальними установами, щодо «налагодження взаємодії задля розвитку професійної підготовки, юридичної освіти і науки, запровадження нових методик діяльності правоохоронного органу» [30].

Поділяючи науковий підхід В. М. Дрьоміна, вважаємо, що для ефективного виконання кримінологічних завдань, визначених Законом [154], у структурі ДБР необхідно створити спеціалізовані кримінологічні підрозділи та запровадити посади кримінологів [43, с. 379].

Так, ще у 2018 р. очільником ДБР Н. Р. Носевичем було наголошено на необхідності включення до складу територіальних управлінь ДБР кримінологів, необхідності відповідної підготовки співробітників ДБР за кримінологічним напрямом, створення кримінологічного центру центрального апарату ДБР тощо [120].

В. А. Головчук, вивчаючи «Запобігання державним бюро розслідувань злочинам, віднесеним до його компетенції», наголошує, що «...у забезпеченні реалізації мети та завдань із запобігання кримінальним правопорушенням, віднесених до компетенції ДБР, необхідним є створення у складі ДБР окремого структурного підрозділу, який узагальнював би інформацію щодо виявлених, припинених, розкритих та розслідуваних кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції, практики розгляду зазначених кримінальних проваджень судами та стан виконання вироків у вказаних справах, динаміку кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції ДБР тощо» [25, с. 392–393].

Вказані вище наукові точки зору отримали і своє практичне підтвердження, у ході проведеного нами опитування працівників ДБР 73,4 % які, з поміж іншого, до переліку основних проблем, що ускладнюють діяльність ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, віднесли нестачу кваліфікованих кадрів.

Історія свідчить, що нехтування кримінологічними знаннями щодо запобігання злочинності неминуче призводить до загострення криміногенної ситуації в державі, яскравим прикладом чого стало стрімке зростання протягом 2024 р. кількості зареєстрованих військових кримінальних правопорушень, що перевищило загальні показники військової злочинності за всі попередні 10 років разом взятих.

За підставі викладеного вище, закінчити даний підрозділ монографії хочемо словами Чезаре Беккарія: *«Краще кримінальне правопорушення попереджати, ніж карати особу за його вчинення».*

Висновки до розділу 2

Результати вивчення ролі і місця ДБР в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним

правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз витоків становлення та розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні дозволив виділити його три основні періоди: період зародження та розвитку ідеї щодо створення ДБР (з 24.04.97 р. по 12.02.2015 р.); період створення ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) (з 12.02.2015 р. по 23.02.2022 р.); період розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні (з 24.02.2022 р.).

2. Дослідження місця ДБР в системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні засвідчило його основоположну роль у запобіганні військовій злочинності, реалізація якої являється неможливою без висококваліфікованих кадрів та удосконалення організаційно-правової структури ДБР.

Констатовано, що поява нового державного правоохоронного органу, яким за західною моделлю протидії кримінальній протиправній діяльності стало ДБР, зумовило якісно нові виклики в загальнодержавній системі запобігання військовій злочинності, а саме: по-перше, створення сучасної нормативно-правової бази запобігання військовим кримінальним правопорушенням та внесення змін до існуючих нормативно-правових актів; по-друге, окреслення предметної компетенції ДБР щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби; по-третє, визначення відомчої приналежності

(підпорядкованості) ДБР в загальнодержавній системі запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі військовим.

З огляду на стрімке зростання військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні доведено необхідність створення у складі ДБР не лише окремого структурного підрозділу, діяльність якого спрямована на узагальнення інформації щодо виявлених, припинених, розкритих та розслідуваних військових кримінальних правопорушень, а й кримінологічних підрозділів.

РОЗДІЛ 3

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні

3.1 Стан та динаміка кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні

Сьогодні армія є невід'ємною складовою українського суспільства, тому як слушно зазначає Є. М. Пащенко, зростання кількості порушень військової дисципліни, недотримання положень Статутів ЗСУ та вимог нормативно-правових актів передусім зумовлене розширенням мобілізаційних ресурсів у ЗСУ та інших військових формуваннях [129, с. 325].

На початку гібридної агресії рф проти України та розгортання бойових дій на Донбасі чисельність ЗСУ не перевищувала 250 тисяч осіб, з яких 204 тисячі становили військовослужбовці [171]. У зв'язку з цим шість хвиль мобілізації забезпечили поповнення армії понад 200 тисячами військовозобов'язаних. У результаті було створено 4 нові бригади та 29 батальйонів територіальної

оборони, які згодом було реорганізовано в окремі мотопіхотні батальйони. До кінця 2014 року чисельність ЗСУ досягла запланованого показника – 250 тисяч осіб, з яких 204 тисячі – військовослужбовці [91, с. 145].

Станом на лютий 2021 року, згідно з офіційними даними Міністерства оборони України, у складі ЗСУ перебувало 246 445 осіб, з яких 195 626 – військовослужбовці. Серед них: 40 114 військових були задіяні в ООС, 359 проходили службу за кордоном, 20 647 служили строково, 3973 обіймали посади військовослужбовців, а ще 46 846 осіб становили державні службовці та інші працівники [91, с. 100].

Після проголошення в Україні воєнного стану, за наслідками призову на військову службу під час мобілізації на особливий період, загальна чисельність ЗСУ склала 700 тис. осіб, а на кінець 2022 р. з урахуванням інших військових формувань, кількісний склад українського війська перевищив мільйонну позначку, у зв'язку з чим порівняно з 2014–2021 рр. чисельність ЗСУ та інших військових формувань зросла майже в чотири рази [91, с. 147].

За словами Президента України Володимира Зеленського станом на 2024 – загальна чисельність української армії складає 880 тис. військовослужбовців.

За результатами оцінювання чисельності населення на території України, проведеного Інститутом демографії з'ясовано, що станом на 1 січня 2024 р. загальна кількість населення України складає понад 35 млн [117, с. 147]. У зв'язку з чим можна стверджувати, що сьогодні військовослужбовці складають не лише 2,5 % усього українського суспільства, а й більшу частину його соціальних верств і груп, що досить репрезентативно відображаючи соціальне, територіальне, культурне та ін. різноманіття суспільства в державі, що за нашим переконанням не могло не вплинути на стан та динаміку кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) вчинених в умовах воєнного стану в Україні.

У ході проведеного дослідження за даним підрозділом монографії нами виділено 10 основних груп військових кримінальних правопорушень:

1. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку підлеглості: непокора (ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403 КК України), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України) [89].

2. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України) [89].

3. Кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від військової служби: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) [89].

4. Кримінальні правопорушення спрямовані на заволодіння, знищення чи пошкодження військового майна або його втрату: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), втрата військового майна (ст. 413 КК України) [89].

5. Кримінальні правопорушення спрямовані на порушення правил поведіння зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою: порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 114 КК України), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України) [89].

6. Кримінальні правопорушення спрямовані на порушення статутних правил несення військової служби: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України) порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України) [89].

7. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку зберігання державної таємниці військового характеру: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України) [89].

8. Службові військові кримінальні правопорушення: недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) [89].

9. Кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України); самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України); добровільна здача в полон (ст. 430 КК України) [89].

10. Кримінальні правопорушення спрямовані на порушення встановленого порядку дотримання законів і звичаїв війни: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України), мародерство (ст. 432 КК України), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України) [89].

Досить дискусійним, в контексті предмету нашого наукового дослідження, стало доповнення Законом України № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 року розділу XIX Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) Особливої частини КК України ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» [89].

Проведений аналіз судової практики (Справи: № 204/1807/22 [202]; № 204/1944/22 [203]; № 308/8031/22 [18]; № 591/3403/22 [204]; № 554/7915/23 [206]; № 718/418/23 [19]; № 346/4483/22 [20]; № 204/11564/23 [205]) засвідчив, що у всіх справах порушених за фактом образи честі і гідності військовослужбовця чи погрози військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України) суб'єктом їх вчинення виступали виключно цивільні особи, які є загальним суб'єкт кримінального правопорушення, у розумінні ст. 18 КК України [89], і жодного відношення до проходження військової служби не мають, що безпосередньо суперечить положенню ч. 2 ст. 401 КК України і потребує нормативного усунення, шляхом внесення відповідних законодавчих змін до КК України.

Можна припустити, якби суб'єктами ст. 435-1 КК України [89], являлись виключно особи визначені у ч. 2 ст. 401 КК України [89] то її логічно було б віднести до кримінальних правопорушень проти встановленого порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, доповнивши зміст КК України ст. 405-1.

Окремий вихід вирішення даної законодавчої прогалини пропонують А. О. Тимофеев, А. А. Когут та М. В. Членов «шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 401 КК України, за якими після слова «розділу» доповнити словосполученням «крім статті 435-1 КК України» [196, с. 372–373]. Проте варто погодитись з В. В. Ємельяненко та К. М. Оробець, що «таких змін недостатньо, оскільки

образа військовослужбовця не тільки за суб'єктивним складом, а і за об'єктом не «вписується» в коло військових кримінальних правопорушень» [62, с. 93].

Вирішення даної нормативної прогалини ми бачимо у внесенні законодавчих змін шляхом виключенні ст. 435-1 КК України з розділу XIX Особливої частини КК України та доповнення розділу XIV Особливої частини КК України іншою ст. 345-2 КК України аналогічного із ст. 435-1 змісту.

Незважаючи на характерну тенденцію до зменшення, починаючи з 2018 року, загального рівня злочинності в державі, з моменту оголошення 24.02.2022 року Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [137], кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень почала стрімко збільшуватись і станом на 31.12.2022 р. склала 362 636 кримінальних правопорушень [59], що майже на 9 % (321 443) перевищило показники попереднього (2021) року [58].

Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану стало своєрідним індикатором стрімкого зростання військової злочинності. Попри загальне зниження рівня злочинності в державі, кількість кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) набуло рекордних темпів зростання, середній коефіцієнт яких станом на 31.12.2022 р. склав – 3,8 % [59], що у 4,5 (3037) рази [58] перевищувало аналогічний показник 2021 року.

Лише за перші 10 місяців повномасштабної війни в Українській армії було зареєстровано вчинення 13 197 військових кримінальних правопорушень, за 2023 р. їх кількість склала – 28 666 [60].

У межах нашої монографічної роботи, апогей зростання військової злочинності припав на 2024 р., за період якого військові кримінальні правопорушення, що отримати відображення в офіційній статистичній звітності, вчинили 93 900 військовослужбовців [61], що не лише більш ніж у 2 рази перевищило сукупний показник двох попередніх років (24.02.2022 р.–31.12.2022 р. – 13 197 [59] та 2023 р. – 33 563) [60],

а й майже в три рази перевищило показники військової злочинності в державі за весь період дії АТО/ООС (32 994).

Враховуючи наявні жахаючі статистичні данні ми не могли оминути поглиблене вивчення даної кримінологічної проблеми.

1. В процесі підготовки монографічної роботи нами встановлено, що у загальній системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні одне із перших місць займають кримінальні правопорушення проти встановленого порядку підлеглості 4,2 % (5698), з яких: основну частину – 89,4 % (5098) займає непокора (ст. 402 КК України). Невиконання наказу (ст. 403 КК України) – 1,7 % (97); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України) – 0,7 % (36); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України) – 8,2 % (467).

За результатами проведеного дослідження з'ясовано що за перші 10 місяців 2022 р. в умовах воєнного стану в Україні непокору (ст. 402 КК України) в українській армії вчинили – 1571 [59] військовослужбовців, що в 2 рази перевищило загальну кількість її вчинення за весь період дії АТО/ООС. Так за 2014 – 23.02.2022 р. включно відкрито відмовились виконати наказ начальника – 768 військовослужбовців. У 2023 р. спостерігається характерна тенденція до зростання вчинення непокори – 1678 [60], ріст якої продовжився і в 2024 р. та станом на 31.12.2024 р. її загальний реєстраційних показник вчинення склав – 1849 [61] кримінальних правопорушень.

Як бачимо в умовах воєнного стану в українській армії відкрито відмовились виконати наказ начальника – 5098 військовослужбовців, що більш ніж у 6,5 разів перевищило реєстраційні показники її вчинення за попередні 8 років.

За невиконання наказу (ст. 403 КК України) в умовах воєнного стану в Україні до ЄРДР було внесено 97 кримінальних правопорушень, з них у 2022 р. – 27 [59], 2023 р. – 32 [60] та 2024 р. – 38 [61]. І незважаючи на порівняно стабільні показники вчинення даного військового кримінального правопорушення, проаналізовані

статистичні данні попередніх періодів засвідчили, що з 2014–2022 опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України), і до проголошення воєнного стану в Україні характеризувався стабільною тенденцією вчинення та за 2014 23.02.2024 рр. склало – 44 кримінальних правопорушень. За перші 10 місяців повномасштабної війни з РФ проти України, досліджуване кримінальне правопорушення отримало своє відображення в даних офіційної статистики – 15 разів, що склало 1/3 від загальної кількості його вчинення за весь досліджуваний попередній період. А за наступні 2 роки опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків вчинив 21 військовослужбовець, з них: 15 у 2023 [60] та 6 у 2024 [61] роках.

Натомість що стосується погрози або насильства щодо начальника (ст. 405 КК України), зареєстрована кількість вчинення якої в умовах воєнного стану в Україні склала – 467 кримінальних правопорушень то варто зауважити, що проаналізовані статистичні данні засвідчили зовсім протилежну тенденцію щодо вчинення даного кримінального правопорушення. Так з 24.02.2022 р. в Україні було зареєстровано – 209 фактів вчинення кримінального правопорушення відповідальність за яке передбачено ст. 405 КК України (Невиконання наказу) [59], у 2023 р. – 177 [60] та в 2024 р. – 81 [61].

2. З моменту введення в Україні воєнного стану, станом на 31.12.2024 р. до ЄРДР було внесено – 330 фактів вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку дотримання статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України) [89], максимальний реєстраційний показник вчинення яких припав на 2022 – 136 [59] та 2023 – 137 [60] роки. Проаналізовані статистичні дані періоду дії АТО/ООС засвідчили, що з 2014 р. в Україні порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України) в середньому складало близько 62 на рік.

Починаючи з 2024 року загальний річний реєстраційний показник вчинення досліджуваного кримінального правопорушення зрівнявся з довоєнним та на кінець досліджуваного року склав – 57 кримінальних правопорушень [61].

3. В Умовах воєнного стану в Україні, значного занепокоєння викликає той факт, що у загальній системі військової злочинності не лише перше місце, через свій масовий характер (91 %), а й невірешену як наукову так і практичну проблему складає вчинення кримінальних правопорушень спрямовані на ухилення від військової служби (ст. 407 КК України – самовільне залишення військової частини або місця служби; ст. 408 КК України – дезертирство та ст. 409 КК України – ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом [89], загальна зареєстрована кількість вчинення яких за 24.02.2024–31.12.2024 рр. склала – 123 397 кримінальних правопорушень [61].

Варто відмітити, що проблема вчинення кримінальних правопорушень спрямованих на ухилення від військової служби виникла задовго до проголошення в Україні воєнного стану. Проаналізовані статистичні данні минулих років засвідчили, що в період дії АТО/ООС (за 2014 – 23.02.2022 рр.) від служби в українській армії ухилилися 25 730 військовослужбовці, з них: у 2014 р. – 2956 [51], 2015 р. – 4981 [52], 2016 р. – 2745 [53], 2017 р. – 3672 [54], 2018 р. – 3015 [55], 2019 р. – 22 667 [56], 2020 р. – 3127 [57], 2021 р. – 2178 [58], та з 01.01.2022–23.02.2022 рр. – 389 [59] [101, с. 189].

Як засвідчили проаналізовані вище статистичні дані, рівень вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, протягом досліджуваного періоду зазнавав хвилеподібних коливань, на динаміку яких безпосередньо впливали етапи бойових дій у зоні АТО/ООС.

З моменту проголошення воєнного стану в Україні ситуація змінилася кардинально. Лише за перші 10 місяців повномасштабної війни у ЗСУ та інших військових формуваннях ухилилося від

військової служби – 9185 військовослужбовців, що більше 1/3 від загальної кількості їх вчинення за попередні 8 років.

І нажаль, як показав проведений аналіз статистичних даних, практика вчинення даного виду військових кримінальних правопорушень з кожним роком лише погіршувалась, і вже у 2023 р. в 2,5 разів перевищила показники попереднього року та склала – 22 667 кримінальних правопорушень, з них: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 16 515; дезертирство (ст. 408 КК України) – 7771 та ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) – 221 [60]. А у 2024 р. фактів вчинення кримінальних правопорушень спрямованих на ухилення від військової служби було зареєстровано рекордні – 89 705, з яких: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – 66 240; дезертирство (ст. 408 КК України) – 23 209 та ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) – 256 кримінальних правопорушень [61].

Отже, в умовах воєнного стану в Україні від військової служби ухилилися 123 397 військовослужбовців з них: самовільно залишили військову частину або місця служби (ст. 407 КК України) – 88 599 (71,8 %) військовослужбовців, дезертирували з Української армії (ст. 408 КК України) – 34 165 (27,7 %) військовослужбовців та ухилилися від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) – 633 (0,5 %) особи [101, с. 190].

4. Кримінальні правопорушень спрямовані на заволодіння, знищення чи пошкодження військового майна або його втрату в Українській армії являються давньою невирішеною проблемою, прикладом чого може слугувати той факт, що в 2013 році їх кількість склала – 101 кримінальне правопорушення [50]. Та протягом наступних 8 років характеризувалася хвилеподібною динамікою коливань, і у середньому складала близько 100 таких кримінальних правопорушень на рік.

Систему кримінальних правопорушень спрямованих на заволодіння, знищення чи пошкодження військового майна або його втрату складають: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), втрата військового майна (ст. 413 КК України) [89].

В умовах воєнного стану в Україні викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) продовжило поступово зростати. Лише за перші 10 місяці повномасштабного військового вторгнення рф на територію України, було зареєстровано – 215 таких військових кримінальних правопорушень, 2023 р. – 229 [60], а в 2024 р. – 243 [61].

За останні 10 років максимальний показники викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) було зафіксовано в 2014 р. – 288 [50], а приблизні до тих що спостерігались в умовах воєнного стану – в 2017 (248) [54] та 2019 (236) [56] роках.

Незважаючи на порівняно стабільні реєстраційні показники вчинення у період дії АТО/ООС, динаміка умисного знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України) в умовах воєнного стану в Україні набрала високих темпів зростання

і лише за 10 його місяців склала – 9 кримінальних правопорушень, що майже у два рази перевищило реєстраційні показники його вчинення за попередній досліджуваний період. Разом з тим не може не тішити ой факт, що протягом наступних двох років, в умовах воєнного стану в Україні, зареєстрована кількість вчинення кримінальних правопорушень спрямованих на умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України) почала скорочуватись та в 2023 р. склала – 7, а в 2024 р. – 5 таких кримінальних правопорушень [61].

Разом з тим ватро зауважити, що динаміка вчинення необережного знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), за період дії АТО/ООС, характеризувалася стабільною хвилеподібною динамікою вчинення, та в середньому склала 10 кримінальних правопорушень на рік. Проте в умовах воєнного стану в Україні середня реєстраційна кількість таких кримінального правопорушень збільшилась в майже у 1,5 рази та в 2022 р. склала – 13, в 2023 р. – 20 [60] та у 2024 р. – 15 кримінальних правопорушень [61].

Що стосується втрати військового майна (ст. 413 КК України) то можемо констатувати, що в умовах воєнного стану в Україні, особливо в перші 10 місяців повномасштабної війни, динаміка реєстраційних показників його вчинень показала значні темпи до зростання, і в середньому склала 52,6 % (406), від загальної кількості вчинення втрати військового майна (ст. 413 КК України) за весь період дії АТО/ООС (771).

Протягом наступних двох років, в умовах воєнного стану в Україні, динаміка вчинення досліджуваного кримінального правопорушення скоротилася майже у двічі, і у 2023 р. склала – 280 [60] та в 2024 р. – 243 кримінальних правопорушень [61].

5. Значного темпу зростання у системі військової злочинності, в умовах воєнного стану в Україні, набули кримінальні правопорушення спрямовані на порушення правил поведження зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою. Так, за 3 роки в умовах

воєнного стану порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 114 КК України) вчинили – 881 військовослужбовців (за 24.02.2022–31.12.2022 рр. – 289 [59]; 2023 р. – 337 [60]; 2024 р. – 255 [61]), що на 15,5 % (745) перевищило загальний реєстраційний показник його вчинення за увесь період дії АТО/ООС.

Майже в 2 рази, у порівнянні з попереднім періодом дії АТО/ООС (365), в умовах воєнного стану в Україні (за 24.02.2022–31.12.2022 рр. – 152 [59]; 2023 р. – 214 [60]; 2024 р. – 238 [61]) збільшилась загальна зареєстрована кількість кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачено ст. 415 КК України – Порушення правил водіння або експлуатації машин.

Результати аналізу статистичних даних за останні 10 років свідчать, що динаміка вчинення порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України) до повномасштабного вторгнення РФ на територію України залишалася досить стабільною, і в середньому складала до трьох таких кримінальних правопорушень на рік (за 2014–23.02.2022 рр. – 18). Проте лише за перші 10 місяців, в умовах воєнного стану в Україні порушення правил польотів або підготовки до них вчинило 16 військовослужбовців, що на 2 менше від загальної зареєстрованої кількості їх вчинення за весь період дії АТО/ООС. За 2023 та 2024 рр. в Україні було зареєстровано вчинення по 10 таких кримінальних правопорушень на рік [61].

За весь період дії воєнного стану в Україні фактів вчинення порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України) було зареєстровано лише – 2, по одному в 2023 та 2024 роках, що як мінімум пояснюється браком подібної військової техніки в Українській армії [61].

6. Кримінальні правопорушення спрямовані на порушення статутних правил несення військової служби складають: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України), порушення правил несення бойового

чергування (ст. 420 КК України) порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України).

Що стосується першого (ст. 418 КК України) то варто зауважити, що динаміка вчинення порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, реєстраційний пік вчинення якого припав на перший рік повномасштабної війни – 7, і стільки ж протягом двох наступних (2023 р. – 4 [60] та 2024 р. – 3 [61]), в умовах воєнного стану в Україні мало змінилася у співвідношенні з попереднім періодом дії АТО/ООС, за увесь період дії якого було зареєстровано – 24 таких кримінальних правопорушень.

З огляду на загальні реєстраційні показники вчинення військових кримінальних правопорушень, з однієї сторони можна було б стверджувати що за період дії воєнного стану в Україні значно скоротилася кількість порушень правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України) (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 8 [59], 2023 р. – 15 [60], 2024 р. – 2 [61]), середній річний показник вчинення яких, за період дії АТО/ООС, складав 17/рік. З іншої сторони таку ситуацію можна пояснити тим, що на значній частині Українського прикордоння ведуться бойові дії з військами РФ.

Разом з тим варто констатувати, що в умовах воєнного стану в Україні значно збільшилися, і перевищило загальні реєстраційні показники за увесь період дії АТО/ООС (7) вчинення порушень правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України) (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 4 [59], 2023 р. – 4 [60] та 2024 р. – 1 [61]).

Як показало проведене нами дослідження, динаміка вчинення порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України) характеризується поодиноким його вчиненням в умовах воєнного стану в Україні (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 1 [59], 2023 р. – 0 [60] та 2024 р. – 1 [61]), що значно менше від тієї, що спостерігалася в період дії АТО/ООС – 26.

7. Хоч і не віднесені до підслідності ДБР, проте в контексті загального вивчення стану та динаміки кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби

(військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні, ми не змогли оминати увагою кримінальні правопорушення проти встановленого порядку зберігання державної таємниці військового характеру, які складає розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України). За три роки дії воєнного стану в Україні було зареєстровано вчинення – 47 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 13 [59], 2023 р. – 24 [60] та 2024 р. – 10 [61]) таких кримінальних правопорушень, що в середньому складає майже половину від загальної кількості їх вчинення в період дії АТО/ООС (105).

8. В загальній системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні третє місце (1,9 %) займають службові військові кримінальні правопорушення.

За три роки повномасштабної війни рф проти України, отримали свого відображення в офіційній статистиці – 999 випадків вчинення кримінальних правопорушень передбачених ст. 425 КК України (недбале ставлення до військової служби), з них: 233 – скоєно у перші 10 місяців 2022 р., що стало найбільшим зареєстрованим річним показником його вчинення за попередні 8 років [59]. Викликає окремого занепокоєння і той факт, що протягом наступних двох років статистичні показники вчинення недбалого ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) продовжили свій ріст, і за 2023 р. склали – 377 [60] та 2024 р. – 389 таких кримінальних правопорушень [61].

Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України), станом на 31.12.2024 р. склали – 158 [61] (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 54 [59], 2023 р. – 41 [60] та 2024 р. – 63 [61]) кримінальних правопорушень.

Не може непокоїти те, що за три роки повномасштабної війни фактів вчинення перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України) було зареєстровано – 1478 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 392 [59], 2023 р. – 487 [60] та 2024 р. – 599 [61]), що більше ніж у два рази

перевищило показники його вчинення за попередні 8 років дії АТО/ООС (726).

Як бачимо наявні статистичні данні свідчать про те, що в умовах воєнного стану в Україні динаміка вчинення досліджуваного виду військових кримінальних правопорушень потребує окремої уваги, так як прямо впливає на вчинення військовослужбовцями інших кримінальних правопорушень, як загального так і військового характеру.

9. У порівнянні з попереднім періодом дії АТО/ООС, значно збільшилось реєстраційні показники вчинення кримінальних правопорушень спрямованих на ухилення від виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України) – 17 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60] та 2024 р. – 1 [61]), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України) – 0; самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України) – 198 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 150 [59], 2023 р. – 17 [60] та 2024 р. – 31 [61]); добровільна здача в полон (ст. 430 КК України) – 34 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 16 [59], 2023 р. – 6 [60] та 2024 р. – 12 [61]).

Проведений аналіз статистичних даних засвідчив, що добровільна здача в полон (ст. 430 КК України), вперше була зареєстрована саме в умовах воєнного стану в Україні, пік якої припав саме на перший рік повномасштабного військового вторгнення рф. До цього в реєстраційній статистичній звітності випадків вчинення даного кримінального правопорушення зафіксовано не було.

10. Кримінальні правопорушення спрямовані на порушення встановленого порядку дотримання законів і звичаїв війни, хоч і носять поодинокий характер, але також мають своє відображення в офіційній статистиці: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України) – 8 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60] та 2024 р. – 1 [61]); мародерство (ст. 432 КК України) – 1 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60]

та 2024 р. – 1 [61]); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України) – 36 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60] та 2024 р. – 1 [61]); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України) – 2 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60] та 2024 р. – 1 [61]); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України) – 1 (24.02.2022–31.12.2022 рр. – 14 [59], 2023 р. – 2 [60] та 2024 р. – 1 [61]).

Підсумовуючи все вищевикладене можемо констатувати, що у загальній системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні переважну більшість – 91 % займають кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від військової служби (123 397), з них: 71,8 % (88 599) – самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України); 27,7 % (34 165) – дезертирство (ст. 408 КК України) та 0,5 % (633) – ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України).

9 % – складають група чотирьох видів військових кримінальних правопорушень:

– 4,2 % – кримінальні правопорушення проти встановленого порядку підлеглості, з них: 89,5 % (5098) – непокора (ст. 402 КК України), 1,7 % (97) – невиконання наказу (ст. 403 КК України), 0,6 % (36) – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України) та 8,2 % (467) – погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК України);

– 1,9 % – службові військові кримінальні правопорушення, з них: 37,9 % (999) – недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК України), 6 % (158) – бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України), 56,7 % (2635) – перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України);

– 1,2 % – кримінальні правопорушення спрямовані на заволодіння, знищення чи пошкодження військового майна або його втрат, з них: 40,7 % (687) – викрадення, привласнення, вимагання

військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України), 1,3 % (21) – умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), 2,9 % (48) – необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України), 55,1 % (929) – втрата військового майна (ст. 413 КК України);

– 1,1 % – кримінальні правопорушення спрямовані на порушення правил поведінки зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою, з них: 57,8 % (881) – порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 114 КК України), 39,7 % (604) – порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК України), 2,4 % (36) – порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК України). Що стосується порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України) то за час дії воєнного стану в Україні було зареєстровано лише 2 випадки вчинення даного кримінального правопорушення.

Решту, 0,6 % – в системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні складають інші види військових кримінальних правопорушень, відсоткове відображення яких немає наукового значення, у зв'язку із незначною зареєстрованою кількістю їх вчинення, а саме:

– кримінальні правопорушення спрямовані на порушення статутних правил несення військової служби – 50, з них: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК України) – 14, порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України) – 25, порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК України) – 9, порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України) – 2;

– кримінальні правопорушення проти встановленого порядку зберігання державної таємниці військового характеру: розголошення

відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України) – 47;

– кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці – 249, з них: задача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України) – 17, залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України) – 0; самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України) – 198; добровільна задача в полон (ст. 430 КК України) – 34;

– кримінальні правопорушення спрямовані на порушення встановленого порядку дотримання законів і звичаїв війни – 49, з них: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України) – 8, мародерство (ст. 432 КК України) – 1, насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України) – 36, погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України) – 2, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України) – 1.

За час дії воєнного стану в Україні було зареєстровано 101 факт вчинення кримінальних правопорушень відповідальність за які передбачено ст. 435-1 КК України – образу честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю.

На підставі викладеного, розділяючи наукову позицію І. Г. Богатирьова, варто зазначити, що в умовах воєнного стану в Україні військова злочинність вийшла далеко за межі загальнокримінального явища та перетворилася на чинник, який становить реальну загрозу не лише національній безпеці, а й основам державного устрою. Водночас кримінологічна наука досі не розробила чіткого алгоритму дій для її нейтралізації [8, с. 114–120]. У зв'язку з чим сьогодні перед ДБР, як ніколи, стоїть надзвичайно нелегке завдання – запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим

кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, для вирішення якого потрібно докласти надзвичайно чимало зусиль, як організаційного так і правового характеру.

3.2 Детермінанти кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні

Збройні сили будь-якої держави є невід'ємною частиною суспільства, а отже, зростання кількості кримінальних правопорушень в армії зумовлене соціальними суперечностями, характерними для всього суспільства. Відповідно до обґрунтованого твердження Н. А. Дмитренко, йдеться не про всі суперечності, притаманні суспільству, а саме про їх негативні аспекти, які сприяють вчиненню військових кримінальних правопорушень [41, с. 116].

У кримінології традиційно утверджується думка, що рівень та динаміка певного виду злочинності безпосередньо залежать від загального рівня злочинності в державі, який перебуває у тісному взаємозв'язку з широким спектром економічних, політичних, соціальних, правових, організаційних і морально-психологічних процесів у державі [90, с. 165].

Варто констатувати, що в умовах воєнного стану в Україні саме зміна військово-політичної ситуації, а не політичні, економічні чи соціальні фактори, стала вирішальним чинником зростання кількості військових кримінальних правопорушень [226, с. 75], що стала надзвичайно гострою після 24.02.2022 р.

За словами вітчизняного вченого М. О. Олійника «дослідження детермінант кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) має передбачати окреслення кола тих криміногенних явищ і процесів, які їх породжують та сприяють їх вчиненню» [124, с. 18].

Проведений аналіз наукових джерел та спеціальної літератури, що стосується дослідження проблеми детермінації військової злочинності, надали змогу зробити висновок, що у військовій кримінологічній науці вітчизняними вченими запропоновано декілька підходів щодо класифікації детермінант військових кримінальних правопорушень.

Так, один із підходів до визначення причин і умов вчинення військових кримінальних правопорушень запропоновано О. М. Джужею, який розподіляє детермінанти військової злочинності на три ключові категорії: загальні фактори, що впливають на військові кримінальні правопорушення; детермінанти, які проявляються безпосередньо під час проходження військової служби; а також спеціальні детермінанти. До загальних детермінантів кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби відносяться: воєнний стан в країні; соціальна незахищеність військовослужбовців; криза соціальної культури; сімейне виховання; вплив оточення та медіа; конкретна життєва ситуація; несприятливі соціально-економічні умови тощо [217, с. 26].

До другої групи факторів, що сприяють вчиненню військових кримінальних правопорушень у процесі проходження військової служби, належать: наявність у військових колективах значної кількості молодих осіб, які характеризуються підвищеною девіантною та делінквентною активністю; жорстка регламентація повсякденного життя, побуту та відпочинку військовослужбовців відповідно до статутних норм, що створює додаткову психологічну напругу; соціальна ізоляція військових від сім'ї, звичного середовища та умов праці, що може формувати кримінальні мотивації на соціально-психологічному рівні [217, с. 75]. Спеціальні детермінанти військових кримінальних правопорушень поіменовані вчений визначає як сукупність конкретних недоліків у сфері організаційної, управлінської, дисциплінарної та виховної роботи командного складу [98, с. 63], а також у діях безпосередньо підпорядкованих військовослужбовців, що набули особливої виразності в умовах воєнного стану в Україні.

Дещо ширше, у навчальному посібнику «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» до визначення детермінант злочинності, у тому числі військової, підійшли В. В. Голіна та Б. М. Головін, які пропонують досліджуваний інститут розглядати на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що за словами поіменованих вище вчених, відповідає діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного [23, с. 481].

Спираючись на кримінологічний підхід, запропонований вищезгаданими науковцями, у власному дослідженні ми дійшли висновку, що в умовах воєнного стану в Україні детермінанти військових кримінальних правопорушень на макрорівні мають різноманітний характер. Вони охоплюють широкий спектр суспільних відносин – соціальних, економічних, політичних, правових, організаційно-управлінських, ідеологічних, соціально-психологічних, культурно-виховних тощо. Основними факторами, що сприяють цьому явищу, є недосконалість військової політики держави, неефективне реформування армії, хронічна криза у фінансуванні та розвитку ЗСУ, проблеми у формуванні й розподілі оборонного бюджету, застарілі механізми контролю, а також морально-психологічний стан суспільства. Як зазначає О. М. Олійник, усі ці фактори певною мірою спотворюють колективну свідомість військовослужбовців, нормалізуючи в їхньому професійному середовищі порушення військової дисципліни та правопорядку [124, с. 18].

Схожої позиції дотримується і Є. Б. Пузиревський, який у своїй дисертаційній роботі «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам» визначає основні детермінанти вчинення таких правопорушень на макрорівні. До них автор відносить як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, що охоплюють економічну, політичну, ідеологічну, культурну, національну, морально-психологічну, соціальну, соціально-біологічну, організаційно-управлінську та правову сфери [175].

У цілому підтримуючи позицію Є. Б. Пузиревського, інший військовий кримінолог (О. М. Артеменко), справедливо уточнює,

і з цим важко не погодитись, що більшість з представлених детермінантів військових кримінальних правопорушень, у своїй переважній більшості мають об'єктивний (зовнішній) характер, оскільки відображають недоліки сучасної військової сфери і прорахунки у реформуванні сектору безпеки і оборони [3, с. 86], особливо в умовах воєнного стану.

М. Г. Колодяжний, досліджуючи військові кримінальні правопорушення в Україні, визначає ключові детермінанти їх вчинення на макрорівні, зокрема, масштабну соціально-економічну та фінансову кризу в державі, що спричиняє дисбаланс її соціальної функції; штучне уповільнення законодавчого процесу, який має забезпечувати належний соціальний захист військовослужбовців; а також прорахунки та непослідовність у реформуванні ЗСУ [81, с. 192].

Отримані результати проведеного нами наукового дослідження засвідчили, що на мікрорівні детермінанти військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні безпосередньо пов'язані з військовим середовищем, адже, вони, як правило, стосуються особливостей проходження військової служби, порядку виконання обов'язків військовослужбовцями, а також специфіки їхніх взаємовідносин у військовому колективі.

О. П. Дзобань, досліджуючи процеси соціалізації військовослужбовців у контексті трансформації українського суспільства, серед основних детермінантів військових кримінальних правопорушень на макрорівні виділяє наступні: психологічні труднощі, що можуть виникати через тривале перебування в одностатевому колективі; психічні розлади, зумовлені виснажливими фізичними навантаженнями, особливо в період виконання бойових завдань; концентрацію в армії осіб, які не змогли реалізувати себе професійно або були призвані до війська всупереч власному бажанню; кримінальне минуле частини військовослужбовців, що впливає на їхню поведінку та світогляд; низький рівень культури окремих військових, зокрема представників офіцерського складу; а також

десоціалізований і дисфункційний характер військово-соціального середовища [32, с. 11].

М. І. Карпенко у своєму дослідженні «Причини запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам)» розширює перелік детермінантів військових кримінальних правопорушень на макрорівні. Зокрема, вчений звертає увагу на такі фактори, як: низький рівень соціальної зрілості окремих військовослужбовців, недостатня профілактична робота командирів із особовим складом, умисне приховування випадків нестатутних відносин заради кар'єрного зростання, а також неналежна організація побутових умов військовослужбовців [70, с. 62].

На індивідуальному рівні детермінанти військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні визначаються конкретними обставинами, що спонукають окремого військовослужбовця або групу осіб до вчинення того чи іншого військового кримінального правопорушення. Так, Є. Б. Пузиревський серед таких чинників виділяє матеріальні труднощі військових, психічні та психологічні розлади або травми, що можуть спричинити насильницькі злочини, а також вживання алкоголю та наркотичних речовин [176, с. 132]. А В. І. Алещенко у науковій роботі «Становлення військової психології та перспективи розвитку» доповнює цей перелік правовим нігілізмом, недостатньою педагогічною та виховною роботою командирів (начальників) щодо своїх підлеглих, які потребують посиленого наставництва, а також дефіцитом військових психологів і невідповідністю їхньої діяльності реальним викликам сучасної армії [1, с. 116] в умовах воєнного стану в Україні.

О. М. Артеменко, досліджуючи запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби, пропонує більш узагальнений підхід до класифікації детермінантів військових кримінальних правопорушень. Зокрема, автор розподіляє їх на чотири основні групи: соціально-психологічні, організаційно-управлінські, соціально-економічні та нормативно-правові чинники [3, с. 87].

У контексті предмету власного дослідження, досить логічним ми вважаємо підхід запропонований М. І. Карпенко, який вивчаючи теоретичні та методологічні аспекти кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, при визначенні їх причин та передумов скористався методом поділу детермінантів на групи, кожна з яких повинна відповідати певним життєвим обставинам військовослужбовця, як суб'єкта делінквентної поведінки. Такий підхід поіменованому вище вченому надав можливість розділити детермінанти військових кримінальних правопорушень на групи у зв'язку із періодом їх максимального впливу: детермінанти допризовного періоду (до проходження військової служби); детермінанти військового періоду (пов'язані з умовами проходження військової служби) та суто військові детермінанти [23, с. 481; 69; 70; 71].

Поглиблений аналіз наукових праць українських дослідників, вибіркоче вивчення кримінальних проваджень щодо військових кримінальних правопорушень, вчинених у період воєнного стану в Україні, а також ефективна комунікація із слідчими ДБР та прокурорами Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони дали змогу виокремити дві основні групи детермінант військових кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні, а саме чинники, що існували до початку проходження військової служби (вроджені) та чинники, що сформувалися в процесі проходження (набуті) військової служби в умовах воєнного стану в Україні.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що у структурі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні домінуючу частку (91 %) складають кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби.

Детермінанти військових кримінальних правопорушень, що існували до початку військової служби, зазвичай пов'язані з низьким рівнем патріотичної свідомості, слабкою мотивацією до захисту країни, розривом соціальних зв'язків та морально-психологічною неготовністю військових до бойових дій.

За даними А. О. Кавунської, головними факторами, що зумовлюють небажання проходити військову службу, є радикальна зміна звичного способу життя, вимушене припинення улюблених занять, втрата можливості перебувати у певних соціальних групах, зокрема тих, що мають антигромадську спрямованість, а також відмова від звичних залежностей, як-от вживання наркотиків чи алкоголю. Це провокує амбівалентний стан, який спричиняє у військовослужбовця відчуття ізоляції, відчуженості та маргіналізації [91, с. 145].

Частково погоджуючись з позицію поіменованої вище вченої, яка на початку повномасштабної війни вивчала кримінально-правову та кримінологічну характеристику дезертирства в Україні, в контексті предмету власного наукового пошуку, нами доведено, що основу детермінант, які мали місце до проходження військової служби, складають чинники пов'язані з неналежним рівнем патріотизму та небажанням таких військовослужбовців проходити військову службу [216; 221].

За підсумками проведеного дослідження нами встановлено, що в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від мирного часу, під час мобілізації та призову на військову службу в особливий період на практиці не приділяється належна увага морально-психологічним та вольовим якостям майбутніх військовослужбовців. А бажання чи не бажання їх проходити військову службу не сприймається взагалі. У зв'язку з чим усталеним у суспільстві в 2024 році стало поняття «Бусифікація», – іронічний неологізм, що виник в українському інфопросторі під час загальної мобілізації у зв'язку з російським вторгненням та використовується на позначення ситуацій, коли представники ТЦК та правоохоронних органів насильно завантажують чоловіків призовного віку на вулиці в автобус та відвозять до центру комплектування [15].

З огляду на викладене, особливого значення набуває той факт, що значна частина мобілізованих у період воєнного стану в Україні була призвана на службу примусово, без особистої ініціативи, адже ключовим мотивом їхньої делінквентної поведінки

стала відсутність бажання проходити військову службу з різних причин [91, с. 165] взагалі.

Як слушно зазначає О. М. Артеменко, для багатьох із цих військовослужбовців принциповим є збереження звичного способу життя, соціального та матеріального статусу, а також сформованого роками кола спілкування, яке відіграє важливу роль у підтримці їхніх соціальних зв'язків, тому обов'язковий призов, на їхню думку, порушує цю усталену систему життєвих координат [3, с. 79].

За результатами проведеного опитування військовослужбовців встановлено, що для значної частини з них характерна підвищена схильність до зовнішнього інформаційного впливу, що може спричинити зміну поведінки та перегляд раніше ухвалених рішень. Більшість респондентів зазначили, що вони вдавалися до військових кримінальних правопорушень, зокрема ухилення від військової служби, під впливом бесід із близькими (дружинами, батьками, дітьми,) та друзями чи колегами по роботі, які переконували їх уникати проходження військової служби, наводячи відповідні аргументи [3, с. 79]. Аналіз отриманих даних засвідчив, що у 87,4 % випадків такі кримінальні правопорушення вчинялися особами саме через небажання проходити військову службу.

Щодо детермінант військових кримінальних правопорушень, що формуються безпосередньо в процесі проходження служби під час воєнного стану, варто зупинитися на наступному.

Загроза, яку становлять такі правопорушення для суспільства, особливо в умовах воєнного стану, безпосередньо пов'язана з порушенням військовослужбовцями встановленого порядку проходження військової служби, що суттєво підриває військову дисципліну та правопорядок і створює потужний дестабілізаційний чинник, що негативно позначається на боєздатності армії [179, с. 83].

За підсумками проведеного дослідження окремо встановлено, що в умовах бойових дій під час воєнного стану в Україні значну частку чинників, які сприяли зростанню кількості військових

кримінальних правопорушень, становили: незаконна або аморальна поведінка командного складу, що проявлялася у нехтуванні потребами підлеглих військовослужбовців; конфлікти та нестатутні відносини всередині військових колективів; вживання алкоголю та наркотичних речовин серед військових; високий рівень латентної злочинності.

У своїй науковій праці «Детермінанти військової злочинності» М. С. Туркот наголошує на тому, що при дослідженні феномена військової злочинності доцільно застосовувати поняття «фактори» як узагальнюючу категорію, оскільки воно охоплює всі види детермінант військових кримінальних правопорушень [199, с. 19–20]. Поділяючи цей підхід, у рамках нашого дослідження причин і умов правопорушень, які виникають під час проходження військової служби в умовах воєнного стану, було використано саме таку методологію. Як наслідок, визначено, що ключовими детермінантами військових кримінальних правопорушень в цей період є соціально-психологічні та організаційно-управлінські фактори.

Розглядаючи першу групу (соціально-психологічні фактори), варто відзначити, що Є. М. Пашенко у своєму дослідженні «Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект» вказує на зростання випадків порушень законодавства та заподіяння матеріальних збитків державі у військовому середовищі впродовж дев'яти років війни. На його думку, збільшення випадків недотримання військової дисципліни, порушень вимог Статутів ЗСУ та нормативно-правових актів здебільшого обумовлено браком ефективного професійно-психологічного аналізу особового складу, а також психічними розладами військовослужбовців, що виникають унаслідок гострої реакції на стрес або розвитку посттравматичного стресового розладу в умовах бойових дій [129, с. 325].

Окреслюючи детермінанти кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових

кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні, варто підкреслити їхню складність і багатогранність як у змістовному, так і у формальному аспектах. Як зазначає А. О. Кавунська, формальна структура цих чинників складається з двох основних складових: внутрішньої, що корениться у функціонуванні ЗСУ, та зовнішньої, що обумовлена факторами поза їх межами. Проходження військової служби у стані війни супроводжується високим рівнем психологічного напруження, підвищеними вимогами щодо виконання наказів, а також постійним ризиком потрапляння в полон, отримання поранень чи загибелі [91, с. 160].

Однією з ключових соціально-психологічних причин військових кримінальних правопорушень в умовах російсько-української війни є бойовий стрес, що визначається як сукупність психоемоційних станів, через які проходять окремі військовослужбовці під час адаптації до екстремальних умов бойових дій. Вплив цього стресу викликає широкий спектр переживань – від тривоги та страху до паніки – і прямо пов'язаний із загрозою життю та фізичній безпеці. Глибина його проявів залежить від інтенсивності та тривалості бойових стресорів, а також від індивідуальних особливостей психіки військового. Наслідки бойового стресу можуть проявлятися у вигляді нав'язливих спогадів, спонтанних психотравмуючих епізодів, що негативно впливають як на психологічний, так і на фізичний стан військовослужбовців [208, с. 5–6].

Проведений аналіз судових справ засвідчив, що лише 14,8 % військових кримінальних правопорушень прямо пов'язані з психологічним стресом. З них 34,8 % обумовлені психологічними травмами, отриманими внаслідок бойових дій, а 65,2 % – боягузством і легкодухістю. Однак дослідження матеріалів демонструє, що реальні показники значно вищі. Більшість військовослужбовців, які вчиняють військові кримінальні правопорушення, уникають визнання власного боягузтва чи легкодухості, та у 85,2 % випадків виправдовують свої дії посиланням на складні життєві обставини чи особисті потреби.

Боягузтво як феномен у військовому середовищі виражається у свідомому відступі перед загрозою, що спонукає військовослужбовця нехтувати моральними та етичними принципами, ставлячи під ризик не лише власне життя, а й безпеку побратимів [91, с. 162]. У бойових умовах страх є природним емоційним станом, проте реакція на нього у кожному окремому випадку є досить різноманітною. Як стверджують А. М. Романишин і Т. М. Мацевко, страх відчують усі психічно здорові люди, але в умовах війни він може бути подоланий завдяки бойовим обставинам, військовому обов'язку, взаємній підтримці командирів (начальників) та товаришів по службі. На відміну від цього, боягузтво є усвідомленим відступом, коли військовослужбовець відмовляється виконувати бойові завдання, нехтуючи життями товаришів і загальним результатом військових дій, прагнучи лише особистої безпеки [174, с. 10].

Другим суттєвим фактором вчинення військових кримінальних правопорушень є легкодухість, що проявляється у відсутності волі, нерішучості та психологічній слабкості. Ця риса характеризується низьким рівнем внутрішньої стійкості, морально-психологічної підготовленості, браком мужності та рішучості у критичних ситуаціях [123, с. 129].

Таким чином, військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану значною мірою детермінуються психологічними факторами – бойовим стресом, боягузтвом і легкодухістю, що підкреслює необхідність комплексної роботи з особовим складом, спрямованою на їх психологічну стійкість, мотиваційну підготовку та морально-етичне виховання.

З урахуванням наведених фактів можна стверджувати, що психічні та психологічні розлади, які розглядаються як чинники військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні, самі по собі не є визначальним детермінуючим фактором схильності особи до протиправних дій, однак вони служать підґрунтям для морально-психологічної деформації

особистості, сприяючи її поступовій деградації та формуванню криміногенної мотивації.

На відміну від соціально-психологічних детермінант, організаційно-управлінські чинники кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) включають широкий спектр проблем, що здебільшого пов'язані з недосконалістю роботи командирського складу – від офіцерів до сержантів і старшин. Основною причиною цих проблем є як брак належних управлінських навичок у зазначеній категорії військовослужбовців, так і їхня низька морально-етична свідомість. Це, своєю чергою, провокує поширення девіантної поведінки у військових колективах, що проявляється у вигляді нестатутних відносин, зростання конфліктності між командирами та підлеглими, випадків насильства з боку командирів, а також відсутності належного контролю за дисципліною в підрозділах, а відсутність чіткої системи управління та нагляду сприяє самоправству серед військовослужбовців та збільшенню випадків алкоголізму та наркоманії серед особового складу військових [91, с. 168]. З огляду на це, закономірним є той факт, що в загальній структурі військової злочинності третю позицію (1,9 %) займають кримінальні правопорушення, пов'язані зі службовою діяльністю військових.

Не може непокоїти і те, що за три роки повномасштабної війни в обліку офіційної статистики було відображено 1478 випадків вчинення перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України), що більше ніж в двічі перевищило показники його вчинення за попередні 8 років дії АТО/ООС (726).

Результати вивчення судових справ доводять що внутрішні конфлікти у військовому колективі виступають основним детермінуючим організаційно управлінським фактором 12,6 % вчинення військових кримінальних правопорушень, з яких конфлікт і з командуванням складає 66,4 % а конфлікт із іншими військовослужбовцями – 33,6 %.

Результати проведеного опитування свідчать, що в системі конфліктів з військовослужбовців з командуванням окреме місце займає насильство з боку безпосередніх командирів (начальників) що становить – 26,6 %.

Беручи до уваги наведені дані та аналізуючи статистичні результати наукового дослідження, можна зробити висновок, що серед детермінант кримінальних правопорушень, пов'язаних із проходженням військової служби, ключову роль на індивідуальному рівні відіграють морально-психологічні фактори (68,4 %), зокрема:

1. Небажання проходити військову службу – 46,8%, з них:
 - боягузтво – 22,1 %;
 - легкодухість – 15,1 %;
 - низький рівень патріотизму – 42,6 %;
 - інші причини – 20,2 %.
 2. Отримана психологічна травма після участі у бойових діях – 24,6 %.
 3. Сімейні та інші особисті обставини – 12,7 %.
 4. Інші детермінанти соціально-психологічного характеру – 15,9 %.
- Організаційно-управлінські чинники займають – 31,6 %, з них:
- 1) конфлікти з командуванням – 46,4 %:
 - байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу – 32,1 %;
 - недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців – 26,4 %;
 - інші – 41,5 %;
 - 2) конфлікти з іншими військовослужбовцями – 33,6 %;
 - 3) спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень – 8,2 %;
 - 4) інші детермінанти організаційно-управлінського характеру – 11,8 %.

Оцінюючи наведені вище статистичні данні варто наголосити й на тому, що у своїй переважній більшості відомості офіційної статистики не відображають об'єктивну дійсність, наявну

у військовому суспільстві із-за високої латентності та закритості військової системи.

Прихована (латентна) злочинність завдає значної шкоди ефективності роботи правоохоронних органів і загалом негативно впливає на суспільство, оскільки вона залишається поза офіційним обліком, це сприяє зростанню нових військових кримінальних правопорушень, підриває довіру громадян до державних інституцій, які повинні гарантувати безпеку, захищати права і свободи людей. Водночас матеріальні та моральні збитки від кримінальних правопорушень залишаються невідшкодованими, а суспільство позбавлене реального уявлення про рівень і масштаби злочинності та її наслідки [17, с. 72]. Саме тому, як справедливо зазначає Д. В. Казначеева, дослідження латентної злочинності є ключовим для визначення її фактичного стану, структури, а також для аналізу тенденцій її розвитку загалом і окремих видів злочинності взагалі [67, с. 134].

У кримінологічній теорії наявна значна кількість понять запропонованих вітчизняними вченими щодо визначення поняття «латентні кримінальні правопорушення».

У сучасній правовій енциклопедії під латентними розуміються кримінальні правопорушення, які з різних причин не виявлені та не відображені у офіційному обліку відповідних державних правоохоронних органів [194, с. 186].

Вітчизняний кримінолог О. М. Джужа зауважує, що «латентна злочинність» – це невиявлені або незареєстровані кримінальні правопорушення, які не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності» [109, с. 219].

Подібної точки зору додержується В. Ф. Оболенцев, який під латентними кримінальними правопорушеннями розуміє «сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або не відомих з різних обставин правоохоронним органам кримінальних правопорушень, відомості про які не відображаються в статистичному обліку» [121, с. 12].

Прихована злочинність у Збройних Силах України, як зазначає Н. А. Дмитренко, формує серед військовослужбовців атмосферу всюдозволеності, оскільки відсутність покарання за суспільно небезпечні дії сприяє продовженню кримінально-протиправної діяльності та її поширенню. Що в свою чергу викривляє статистичні показники, які відображають реальний кримінологічний стан, структуру, динаміку злочинності та розмір заподіяної шкоди. За словами дослідниці, така ситуація підриває точність прогнозування, ускладнює дотримання принципу невідворотності покарання, послаблює довіру до правоохоронних органів, заважає ефективній боротьбі зі злочинністю, негативно впливає на економіку та знижує активність громадян у протидії кримінальним правопорушенням [41, с. 109].

Латентною слід вважати лише ту частину злочинності, яка залишається поза офіційною статистикою та яка характеризується двома ключовими аспектами: «невідомістю», тобто повною відсутністю інформації про вчинені кримінальні правопорушення, і «неврахованістю», тобто їхнім невідображенням у кримінально-правовій звітності, отже, усі кримінальні правопорушення, що фактично були скоєні, але не пройшли статистичний облік, автоматично відносяться до латентних [186, с. 154].

Узагальнення вищевикладеного дає змогу сформулювати наступне визначення *«латентних військових кримінальних правопорушень вчинених в умовах воєнного стану в Україні»* – це сукупність фактично вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань утворених відповідно до законодавства України, але не виявлених або таких що не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) вчинених в умовах воєнного стану в Україні.

3.3 Характеристика особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні

Однією із ключових аспектів дослідження злочинності у кримінологічній науці є особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення та її особисті якості.

Частиною 2 ст. 401 Розділу XIX Особливої частини КК України встановлено, що «за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом» [89]. А також, «поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 цього розділу» [89].

Зважаючи на той факт, що для військових кримінальних правопорушень характерним є наявність спеціального суб'єкта, за виключенням ст. 435-1 КК України («образу честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» [89]), то варто зауважити, що не зважаючи на те, що терміни «особа злочинця», «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особистість злочинця» характеризують особу, яка вчинила те чи інше кримінальне правопорушення, дані поняття відрізняються як за своїм змістом, так і за специфічним галузевим наповненням.

Слід зауважити, що в українській мові поняття «особа» та «особистість» хоч і схожі за змістом проте мають різні смислові наповнення [63]. Так, В. В. Голіна і Б. М. Головкін у підручнику

«Кримінологія: Загальна та Особлива частини» зазначають, що «будь-яка людина, яка усвідомлює свої дії і свідомо поводить, виходячи із загальних уявлень про особу, є особистістю. Особистістю за словами поіменованих вчених визнається і суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність, який незважаючи на свої негативні якості, залишається учасником суспільних відносин, продовжує взаємодіяти з іншими людьми і суспільством в цілому» [94].

На нашу думку заслуговує окремої уваги позиція С. Ф. Денисова, який зауважує, що «у кримінології існує багато визначень особистості злочинця, які можна об'єднати за трьома основними ознаками: формальна, змістовна та формально-змістовна» [31, с. 154]. Згідно з першим підходом, особистість злочинця визначається через призму її біологічних, соціальних та психологічних характеристик, а також факту вчинення кримінального правопорушення. Важливим аспектом є не тільки розгляд особи крізь призму самого кримінального правопорушення, а й аналіз причинного зв'язку між її характеристиками та рівнем суспільної небезпеки вчиненого діяння. Формально-змістовний підхід, як підкреслює дослідник, охоплює також часовий вимір, тобто стан особи саме в момент вчинення кримінального правопорушення [31, с. 154].

С. Л. Харитонов, аналізуючи військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових кримінальних правопорушень, звертає увагу на те, що кримінологічне дослідження цієї категорії осіб має певні особливості. Це зумовлено тим, що військовослужбовець, окрім загальних характеристик суб'єкта кримінального правопорушення (фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності), також володіє спеціальними (специфічними) ознаками, які закріплені у законодавстві про кримінальну відповідальність і включають державну, правову, юридичну та акмеологічну складові [211, с. 182].

Враховуючи наведені точки зору варто підтримати думку А. О. Кавунської в частині того, що при наданні характеристики особистості військовослужбовця, який вчиняє військові кримінальні правопорушень в умовах воєнного стану в Україні має особливе значення проведення системного аналізу усієї сукупності особистісних його властивостей як індивіда, особливостей поведінки військовослужбовця та його ставлення як до закону в цілому та кримінального покарання зокрема [91, с. 175].

Надаючи кримінологічну характеристику особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні ми діяли за класично-побудованим принципом, розкриваючи соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки його особистості.

Соціально-демографічні ознаки особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні.

До соціально-демографічних ознак в контексті предмету нашого наукового дослідження ми відносимо: громадянство, вік, стать, освіту, місце проживання, сімейний стан, родинні зв'язки, трудову зайнятість до проходження військової служби тощо.

Враховання соціально-демографічних ознак суб'єкта вчинення військового кримінального правопорушення, вчиненого в умовах воєнного стану в Україні, надає можливість зробити відповідні висновки та встановити інші важливі якості його особистості.

Результати вивчення статистичних даних за період з 2022–2024 рр. [223; 224] надали можливість з'ясувати наступні особистісні складові характеристики військовослужбовців які вчиняють кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні, а саме:

із 41 863 зареєстрованих протягом 2022–2023 рр. військових кримінальних правопорушень в Україні було засуджено – 4075 (2022 – 1490 та 2023 – 2585) осіб, що складає 9,7 %.

Всі засуджені особи являються громадянами України, що пояснюється положенням Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», у відповідності до ст. 1 якого «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [138].

За гендерним складом, у – 98,4 % (4012) випадків військові кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі.

За результатами нашого дослідження, встановлено що жінки, які проходять військову службу в умовах воєнного стану в Україні мають набагато більшу вмотивованість, а ніж чоловіки, що окремо підтверджуються і показниками судової статистики, за результатами проведеного аналізу якої нами встановлено, що за вчинення військових кримінальних правопорушень в досліджуваний період було засуджено 63 жінки, що складає 1,6 %.

Наведені статистичні данні пояснюються тим, що по-перше загальна кількість жінок військовослужбовців являється набагато меншою за кількість чоловіків в українській армії; по друге формування жіночої психіки, за твердженням деяких вчених завершується раніше, аніж у чоловіків; і по третє жінкам, як правило, не властивий авантюрний спосіб вирішення власних проблем [211, с. 114].

Досить важливою соціально-демографічною ознакою особистості військовослужбовця, який вчиняє військові кримінальні правопорушень в умовах воєнного стану в Україні, з якою в свою чергу, пов'язують життєві орієнтації такої особи, її захоплення чи інтереси, є його вік, що дає можливість відшукати правильний підхід до людини, зрозуміти її ті чи інші дії або вчинки [181, с. 365].

Повномасштабне військове вторгнення рф в Україну зумовило значне зростання т. з. військово-соціальної патології (сукупності негативних соціальних явищ і процесів, що виникають у військовому середовищі та порушують нормальне функціонування

військової служби, знижують боєздатність військових підрозділів і негативно впливають на морально-психологічний стан особового складу, до яких належать неуставні взаємовідносини у військовому колективі, низька дисципліна, психологічні відхилення, алкоголізм, наркоманія та інші форми девіантної поведінки серед військовослужбовців), що призводить до значних втрат цілісності суспільства та загрози національній безпеці і суверенітету України [91, с. 180].

Проведений аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновок щодо віку засуджених на момент вчинення військових кримінальних правопорушень:

- від 16 до 18 р. – 1 особа;
- від 18 до 25 р. – 988 осіб (24,3 %);
- від 25 до 30 р. – 698 осіб (17,1 %);
- від 30 до 50 р. – 2118 осіб (52 %);
- від 50 до 65 р. – 270 осіб (6,6 %).

Висока вікова криміногенність осіб, які вчиняють військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану в Україні, у першу зумовлена у недостатній соціалізації військовослужбовців віком від 18 до 25 р. (24,3 %), що стосується більш зрілих у віковому сенсі військовослужбовців (від 30 до 50 р. – 52 %) то варто зауважити, що основними детермінантами військових кримінальних правопорушень, що являються причини індивідуального характеру пов'язані з конфліктами у військовому колективі або отриманими в результаті бойових дій психологічними травмами. У контексті зазначеного ми розділяємо точку зору А. О. Кавунської, що «чим складніша у військовослужбовця ситуація, що складається під час проходження військової служби та чим менше така особа підготовлена до правомірного її вирішення, тим вірогіднішою є імовірність відступу від загальноприйнятих вимог закону, у зв'язку з чим, як у військовому так і в кримінологічному відношенні надзвичайно важливою є підготовка осіб до військової служби, і в першу чергу морально-психологічна» [91, с. 181].

Окремо також слід зауважити й на тому, що відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ, 18 років являється мінімальний вік прийняття на військову службу за контрактом (ч. 1 ст. 15 та ч. 1 ст. 20 Закону), а найвища вікова межа перебування на військовій службі складає 65 років [138], що пояснює наведені вище статистичні вікові показники.

Що стосується високої кримінально-протиправної ураженості чоловіків, у віці від 18 до 50 р. (93,4 %) то останнє можна пояснити не лише гендерним складом ЗСУ, а й фізичними та психологічними особливостями осіб чоловічої статі, їх сформованою відмінністю поведінки, виховання, інтересів та іншими загальнохарактерологічними властивостями [181, с. 366].

За справедливим твердженням Н. А. Дмитренко «військовослужбовці віком до 25 років, яким вдається тим чи іншим способом уникнути законної відповідальності за вчинені військові кримінальні правопорушення, переживають значну кримінальну трансформацію та в майбутньому стають схильними до вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів» [42, с. 62].

Проведений аналіз статистичних даних що стосуються заняття засуджених на момент вчинення військового кримінального правопорушення дозволяє прийти логічного висновку, що у своїй переважній більшості (97,5 %) ними є військовослужбовці – 3974.

За даними офіційної статистики, до інших занять засуджених за вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану відносяться військовослужбовці: робітники – 6 осіб; державні службовці – 1; особа, інші службовці – 4 особи; інші заняття – 10 осіб; пенсіонери, у т. ч. інваліди – 1; безробітні – 1; працездатні, які не працювали і не навчалися – 77.

Аналізуючи наведені статистичні дані, можна погодитися з думкою О. М. Артеменко, що така ситуація зумовлена низьким соціальним та матеріальним становищем військовослужбовців, особливо це стосується тих, хто приєднався до ЗСУ не лише з патріотичних міркувань, а й через відсутність стабільного доходу та необхідність

фінансово забезпечувати себе й родини. Для частини таких осіб військова служба стала вимушеним вибором, продиктованим складними соціально-економічними умовами в країні [3, с. 63].

Освітній рівень осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні свідчить про її потенційні можливості щодо виконання або неналежного виконання своїх соціальних функцій, що безпосередньо пов'язані з рівнем її інтересів, поведінки та культури.

За освітнім рівнем досліджувані нами особи мають наступну характеристику:

- без освіти – 9 осіб (0,2 %);
- початкова загальна – 9 осіб (0,2 %);
- базова загальна середня – 1012 осіб (24,9 %);
- повна загальна середня – 1275 осіб (31,3 %);
- професійно-технічна – 1190 осіб (29,2 %);
- базова вища – 150 осіб (3,7 %);
- повна вища – 425 осіб (10,5 %).

Цікавим в контексті нашого дослідження є наукова праця О. М. Литвака «Злочинність, її причини та профілактика», у якій автор приходить до висновку, що формуванню особистості злочинця також сприяє такий негативний фактор, як сімейне неблагополуччя [110 с. 52].

За результатами проведеного анкетування, встановлено, що військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану вчиняють не одружені військовослужбовці – 42,7 %; одружені – 37,8 %; розлучені 8,1 %; шлюбні відносини фактично припинено – 1,3 %; у незареєстрованому шлюбі перебувають 10,1 %.

Мають дітей – 34,4 % опитаних нами респондентів, з них: 1 дитину мають – 78,6 %; 2 дитини – 18,2 %; три дитини – 1,4 %; більше 3 дітей – 1,8 %.

Взагалі не мають дітей – 65,6 % опитаних респондентів, що вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану.

Морально-психологічні ознаки особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від соціально-демографічних, дозволяють глибше зрозуміти його внутрішню сутність, дають змогу не лише виявити ключові психологічні риси, а й простежити чинники, що детермінують його кримінально-протиправну мотивацію, яка призводить до порушення військових норм.

Вітчизняні науковці справедливо підкреслюють, що морально-психологічні особливості розкривають ставлення військовослужбовця до його обов'язків щодо військової служби, дотримання правопорядку та соціальних інститутів, які формуються в армії [180, с. 225]. Як зазначає В. О. Шамрай, армія, будучи частиною суспільства, неминуче зазнає впливу існуючих у ньому негативних соціальних процесів, включаючи зростання злочинності [220, с. 82–83]. Враховуючи це, морально-психологічні характеристики дозволяють не лише окреслити типові напрями корекції особистості військовослужбовців, а й визначити ефективні профілактичні заходи для запобігання їхній протиправній поведінці. За обґрунтованим твердженням А. О. Кавунської, аналіз морально-психологічних характеристик військовослужбовця неможливий без урахування його кримінологічно-значущих особливостей, особливу роль в якому відіграє ідентифікація внутрішніх, суб'єктивних чинників, що спонукали особу до вчинення військового кримінального правопорушення, адже фундаментом таких дій є її мотиваційна структура [91, с. 184].

Введення воєнного стану в Україні зумовлює залучення до військового середовища осіб, у тому числі: з невірноваженою психікою, низьким рівнем патріотизму та антигромадськими поглядами [42, с. 48–49], на що не звертається жодної уваги уповноваженими особами під час здійснення мобілізації на особливий період. Тому, до ЗСУ та інших військових формувань потрапляють

не лише морально і психологічно не підготовлені особи, а й в багатьох випадках з явно вираженою девіантною поведінкою (агресивна, деструктивна, суїцидальна та антисоціальна поведінка, алкогольна та наркотична залежність, гіпертрофоване почуття влади та ін.).

Окремо варто наголосити і на тому, що в іншій категорії (законослухняні особи) військовослужбовців зміна певних життєвих обставин викликана призовом на військову службу, являється основним дестабілізуючим фактором, що впливає на розвиток психологічних процесів, які в сукупності з іншими детермінантами спонукають їх до вчинення військових кримінальних правопорушень.

Отримані результати проведеного дослідження засвідчили тенденцію значного зростання військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні на яку впливають такі негативні якості, звички і погляди деяких військових як: низький рівень патріотизму; боягузтво та легкодухість; ігнорування вимог статутів та військової дисципліни; небажання виконувати накази керівництва; агресивна поведінка у конфліктних ситуаціях тощо. Для таких осіб дефекти правової свідомості, являються набагато ширшими ніж у законослухняних військовослужбовців, у зв'язку з чим за словами переважної більшості (86,4 %) опитаних нами респондентів з числа осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану в Україні являється досить нормальним порушення норм кримінального закону за для вирішення об'єктивних обставин, що склались у їхньому житті.

Вчинення будь-якого військового кримінального правопорушення обумовлюється певними морально-психологічними мотивами, що тісно пов'язані між собою та у своїй сукупності впливають на поведінку військовослужбовців. Для виявлення таких кримінологічно-значущих чинників девіантної, а в деяких випадках делінквентної поведінки військових, досить важливим являється здійснення аналізу її мотиваційної складової.

Результати дослідження свідчать, що в процесі проходження військової служби в умовах воєнного стану в Україні, під впливом

різного роду факторів мотиви військовослужбовців що їх спонукають до вчинення військових кримінальних правопорушень змінюються. До основних із них варто віднести: небажання проходити військову службу; боягузтво; легкодухість; страх участі у бойових діях; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; недоліки у виховній роботі; певні життєві обставини викликані хворобою або смертю членів сім'ї; інші сімейні чи особисті обставини; значні фізично-психічні навантаження, зміна характеру та способу життєдіяльності тощо.

Процес адаптації до проходження військової служби в умовах воєнного стану здійснює значне, як фізичне так і психологічне, навантаження на організм людини, у зв'язку з чим як показало наше дослідження, характерною особливістю переважної більшості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, вчинених в умовах воєнного стану в Україні, а особливо кримінальних правопорушень спрямованих на ухилення від військової служби є їх вчинення особами у перші місяці проходження військової служби.

Досить важливу категорію чинників, окремо становить морально-психологічна обстановка у військовому колективі, і чим вона гірша, тим сильнішим стає морально стимулюючий фактор окремих військовослужбовців до вчинення військових кримінальних правопорушень.

Кримінально-правові ознаки особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від двох охарактеризованих вище, включають в себе: наявність судимості, показник групового вчинення кримінальних правопорушень, вид і розмір призначеного покарання тощо.

Результати вивчення статистичних даних Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2023 рік [224], і про

осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 р. [224] надали можливість встановити, що 3,6 % (147) засуджених мають не зняту і непогашену судимість, з них:

- одну – 120 осіб;
- дві – 13 осіб;
- три і більше – 14 осіб.

У контексті проведеного дослідження, наявність або відсутність судимості надало нам можливість з'ясувати інформацію відносно криміногенних якостей військовослужбовців які вчинили військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану в Україні протягом 2022–2023 рр.

Проведений аналіз осіб, які мають судимість за кримінальні правопорушення доводить, що переважну їх більшість складають особи які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень проти власності – 57 осіб, друге місце складають засуджені за кримінальні правопорушення проти життя чи здоров'я особи – 14 осіб та ті, що вчинили кримінальні правопорушення що пов'язані з наркотиками – 12 осіб. І на третьому місці знаходяться військовослужбовці засуджені попередньо засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку, моральності – 5 осіб та проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 3 особи. Судимість за вчинення інші кримінальних правопорушень мають – 56 осіб.

Звільнено від покарання – 13 осіб, з них:

- умовно-достроково – 6 осіб;
- з інших підстав – 7 осіб.

Як зауважує І. Г. Богатирьова, основною проблемою досліджуваної нами категорії військовослужбовців є те, що особи, які відбували кримінальне покарання в місцях несвободи приносять в армію порядок «зони». Також, А. О. Кавунська зазначає, що у даному контексті привертає окрему увагу і достатня нестійкість правомірної поведінки осіб, які були засудженні, що є наслідком їх тривалої

деморалізації та звичного для них (тюремного) способу життя, у т. ч. в конфліктних ситуаціях, що зумовляють створюють підвищеної ймовірності їх делінквентної поведінки [91, с. 171].

За результатами проведеного дослідження окремо встановлено, що для категорії військових кримінальних правопорушень вчинених в умовах воєнного стану в Україні не являється характерним їх вчинення групою осіб, тому протягом періоду, який досліджувався засуджено лише – 18 таких військовослужбовців, у складі організованої групи було вчинено 1 військово кримінальне правопорушення.

Слід зауважити, що у стані алкогольного було вчинено 44 та наркотичного сп'яніння – 1 військово кримінальне правопорушення. Проте за нашим глибоким переконанням даний показник нам вважається досить заниженим, зважаючи на те що більше 90 % військових кримінальних правопорушень складають кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від військової служби, а саме: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), дезертирство (ст. 408 КК України), які є продовжуваними. У зв'язку з чим досить логічним є той факт, що встановити осіб які їх вчинили у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, на практиці можливо лише з її показів, які, як правило, ніхто надавати не буде, з огляду, як мінімум на те, що останнє, у розумінні п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України, являється обставиною що обтяжує покарання [91, с. 192].

Підсумовуючи викладене можемо справедливо констатувати, що особистість військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні характеризується сукупністю соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, що надає змогу сформувати його кримінологічний портрет:

За соціально-демографічними ознаками кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби

(військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні вчиняють громадяни України, військовослужбовці, чоловічої статі (98,4 %), у віці від 18 до 50 років (93,4 %), які мають базову загальну середню (24,9 %), повну загальну середню (31,3 %) або професійно-технічну (29,2 %) освіту, за сімейним статусом переважно не одружені (42,7 %), а якщо одружені (37,8 %) то як правило мають 1 дитину (78,6 %).

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться вкрай негативно, у зв'язку з чим в умовах воєнного стану в Україні, як правило вчиняють військові кримінальні правопорушення у перші місяці проходження військової служби або після першого бою, з мотивів: небажання бути мобілізованими та проходити військову службу взагалі, через низький рівень патріотизму, боягузтво та легкодухість; викликаними в процесі проходження військової служби нестатутними відносинами у військовому колективі та/або командуванням; сімейними чи іншими обставинами.

За кримінально-правовими ознаками раніше судимі засуджені за вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні особи, у своїй переважній більшості (38,7 %) мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

Висновки до розділу 3

Результати кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. За результатами вивчення стану та динаміка кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах

воєнного стану в Україні встановлено, що значні соціально-економічні та військово-політичні перетворення, що відбулися в Україні за три роки повномасштабної війни з РФ роти України, сутісно вплинули на процес криміналізації військового сектору держави про що свідчить кардинальне зростання військових кримінальних правопорушень у 2024 році, кількість яких в загальній системі злочинності в державі (492 479) складає 27,5 % (135 763).

Встановлено, що станом на 1 січня 2024 р. загальна кількість населення України складає понад 35 млн, а української армії 880 тис. осіб, у зв'язку з чим доведено, що сьогодні військовослужбовці складають не лише 2,5 % усього українського суспільства, що безпосередньо вплинуло на кількість вчинення ними військових кримінальних правопорушень.

2. Проведене дослідження причин та умов кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні надало змогу надати їм ґрунтовну характеристику на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, у результаті чого доведено, що у своїй переважній більшості відомості офіційної статистики не відображають об'єктивну дійсність, наявну у військовому суспільстві із-за високої латентності та закритості військової системи.

На підставі проведеного аналізу позицій вітчизняних вчених сформулювало авторське визначення латентних військових кримінальних правопорушень вчинених в умовах воєнного стану в Україні.

3. Констатовано, що особистість військовослужбовця, який вчиняє кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні характеризується сукупністю соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак на підставі ґрунтовного вивчення яких сформовано його кримінологічний портрет.

РОЗДІЛ 4

Заходи запобігання

Державним бюро розслідувань

кримінальним правопорушенням

проти встановленого порядку несення

військової служби (військовим

кримінальним правопорушенням)

в умовах воєнного стану в Україні

4.1 Заходи загальносоціального запобігання

Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням

проти встановленого порядку несення військової служби

(військовим кримінальним правопорушенням)

в умовах воєнного стану в Україні

Злочинність у військовій сфері є одним із найнебезпечніших дестабілізуючих факторів, що завдає серйозної шкоди не лише ЗСУ, але й національній безпеці держави, адже чим вищий її рівень, тим меншою стає спроможність армії ефективно виконувати свої завдання у сфері зовнішньої та внутрішньої політики [80, с. 114].

В умовах воєнного стану в Україні питання щодо запобігання кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової є нагально-необхідним. Важливу роль в реалізації даного напрямку відіграє ДБР, як державний правоохоронний

орган, діяльність якого спрямована на запобігання військових кримінальним правопорушенням, крім кримінальних правопорушень, передбачених ст. 422 КК України [92].

Вирішення проблеми стрімкого зростання кількості вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні являється неможливим без суттєвих законодавчих змін. І як показало наше дослідження, за більше ніж 5 років функціонування ДБР до сьогодні законодавцем не вирішено основних питань, що унеможливають належне виконання поставлених перед ДБР завдань, до основних із них варто віднести:

1. Створення сучасної нормативно-правової бази запобігання військовим кримінальним правопорушенням [154] та внесення змін до системи НПА України [92].

2. Окреслення предметної компетенції ДБР щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби.

3. Визначення відомчої приналежності (підпорядкованості) ДБР в загальнодержавній системі запобігання кримінальним правопорушенням.

Підтримуючи позицію Є. Б. Пузиревського, окремо варто зауважити, що з поміж наведеного вище також існує й ряд актуальних питань, що потребують спеціального дослідження [176, с. 129], першооснову яких складає запобігання проявам девіантної поведінки військових. Зокрема, як зауважує Н. А. Дмитренко «важливу роль у вирішенні даної проблеми відіграє саме ставлення особи до служби, де внутрішня та психічна рівновага постає на перше місце» [41, с. 148].

Результати дослідження детермінантів вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні свідчать про те, що однією із поширеніших форм девіантної поведінки військовослужбовців є вживання алкоголю, наркотиків та інших психотропних

речовин. На думку А. О. Йосипів «зовнішній вплив сам по собі не викликає кримінально-протиправної поведінки, яка є актом людської волі, тому профілактика кримінальних правопорушень повинна бути спрямована на запобігання певним формам людської поведінки» [66, с. 320].

Власне і наше кримінологічне дослідження буде утворюватися як на наявних наукових розвідках так і враховує специфіку механізму кримінально-протиправної поведінки військовослужбовців та запобігання її проявам у контексті вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні.

Також, серед причини та передумов вчинення військових кримінальних правопорушень можна виділити негативні політичні, соціальні та економічні проблеми в країні, особливо в умовах воєнного стану. Недостатня ефективність роботи ДБР, у напрямку запобігання військовій злочинності, значною мірою пояснюється тим, що правоохоронна функція ДБР в основному орієнтована переважно на розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а не на запобігання їх проявам, що окремо ускладнюється через замкнутість військової системи. Відсутність належної та системної роботи ДБР у напрямку запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, вагомим протидіючим фактором чого являється наявність застарілої нормативної бази. До прикладу навіть в основному законодавчому акті, що визначає правові основи організації та діяльності ДБР, використовується термін «злочин», який у загальному його розумінні не застосовується з 01.07.2020 року [144]. Так, ч. 3 ст. 5 Закону одним із завдань ДБР визначає «запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування, злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 КК України» [154]. Дане положення Закону [154] не кореспондується з нормами чинного законодавства (п. 3 ч. 4 ст. 216 КПК України) [92], що потребує законодавчого усунення.

Особливість реалізації заходів загальносоціального запобігання військовим кримінальним правопорушенням, які вживаються ДБР в умовах воєнного стану, визначається функціонуванням у межах спеціального правового режиму. Цей режим базується на ключових принципах, закріплених у ст. 64 Конституції України [86], та детально врегульований положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [165]. Так, за визначенням, наведеним у Законі [165] «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [165].

Відтак, кримінологічна запобіжна діяльність уповноважених суб'єктів (у т. ч. ДБР) в умовах воєнного стану в Україні, окрім загальних рис та змістових елементів, набуває специфічних ознак:

- по-перше, наданням особливих (додаткових) повноважень, зумовлених погіршенням криміногенної обстановки, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь в умовах нових загроз державній (національній) безпеці під впливом повномасштабної збройної агресії РФ проти України;

- по-друге, криміналізація нових та посиленням кримінальної відповідальності за окремі види військових кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової

служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 р. № 2839-IX [149] було посилено кримінальну відповідальність за невиконання наказу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 403 КК України) (зокрема, санкцію збільшено – замість «від трьох до семи років» встановлено «від п'яти до восьми років»), а також за самовільне залишення військової частини або місця служби (ч. 5 ст. 407 КК України). Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у карантні кримінальних правопорушень» від 13.07.2023 р. № 3233-IX [152] – конструкції ч. 4, 5 ст. 407 КК України також були осучаснені під умови особливого періоду та воєнного стану;

– по-третє, розширенням кола суб'єктів військових кримінальних правопорушень і відповідно – осіб, які потенційно можуть підпадати під профілактичний вплив (на рівні групової, індивідуальної, ранньої профілактики). Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану» від 21.03.2023 р. № 3000-IX [148] до суб'єктів військових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 401 КК України) було включено «співробітників поліції особливого призначення Національної поліції України, яких в умовах дії воєнного стану залучено до безпосередньої участі у бойових діях. Також відповідними змінами було передбачено, що такі суб'єкти несуть відповідальність за ст.ст. 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 розділу XIX КК України» [148].

Важливий вплив на здійснення профілактики військових кримінальних правопорушень мають зміни до КК України у відповідності до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення

або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20.08.2024 р. № 3902-IX [153]. Зокрема, Закон вніс зміни до ККУ та КПУ, які спрямовані на вдосконалення кримінальної відповідальності за порушення порядку несення або проходження військової служби під час воєнного стану. Основні зміни передбачають можливість звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили правопорушення, передбачені статтями 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби) та 408 (дезертирство) ККУ, за умови добровільного повернення до військової служби та наявності письмової згоди командира військової частини, що сприяє стимулюванню добровільного повернення військовослужбовців до виконання обов'язків під час воєнного стану та підвищення дисципліни у військових підрозділах.

Сучасні дослідники пропонують авторські визначення, що відображають різні криминологічні аспекти запобігання злочинності у військових формуваннях України та є важливими для формування понятійного апарату нашого дослідження. Зокрема, один із дослідників злочинності у ЗСУ М. С. Пузирьов пропонує дуалістичний підхід до визначення «запобігання злочинності у ЗСУ», а саме: те, що розуміється під цим поняттям у широкому значенні й у вузькому. Так, в узагальненому, широкому значенні цього поняття, вчений пропонує розуміти під «запобіганням злочинності у ЗСУ» «сукупність політичних, економічних, соціально-культурних, виховних і правових заходів, які здійснюють законодавчі, виконавчі й судові органи держави щодо запобігання злочинності. Це поняття в узагальненому виді підходить до запобігання злочинності у різних сферах соціальної практики (у ЗСУ, кримінально-виконавчій системі, вуличної злочинності тощо)» [177, с. 109]. У свою чергу, у вузькому значенні «запобігання злочинності у ЗСУ» визначається як «сукупність спеціальних організаційних, адміністративних, кримінально-правових, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих та оперативно-розшукових заходів спеціально уповноважених підрозділів ЗСУ у взаємодії з правоохоронними органами

щодо недопущення і припинення кримінально-протиправних посягань у сфері встановленого порядку несення військової служби, економічної, насильницької, корисливо-насильницької тощо спрямованості у ЗСУ, які здійснюються на основі конституційних та спеціально галузевих норм і принципів стосовно визначених груп або індивідуально визначених осіб, передбаченими чинним законодавством методами й засобами» [177, с. 109–110]. У свою чергу, таке поняття зачіпає й інші сфери злочинності у військових формуваннях (не лише сферу військової служби, а й економічну, насильницьку, корисливо-насильницьку тощо), тому й не визначає конкретного спеціалізованого суб'єкта, відповідального за відповідний напрям кримінологічної діяльності.

Вироблення системи ефективних заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану в Україні вказують і збільшення абсолютних показників військової злочинності.

У межах удосконалення системи загальносоціального запобігання військовим кримінальним правопорушенням тривалий час на порядку денному кримінологічної науки перебуває питання щодо прийняття Закону України «Про профілактику кримінальних правопорушень». Наразі проект такого законодавчого акта підготовлено, разом із тим, варто зауважити, що по-перше, його назва містить ще формулювання «злочинів», що як зазначалося вище вже являється застарілим поняттям, а по-друге, потребує осучаснення зміст і самого Закону, зважаючи на наявні умови воєнного стану в Україні та нових суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, у т. ч. ДБР [163].

Але в загальносоціальному значенні унормування (на рівні самостійного закону) діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням є поступальним кроком і загалом корелює із загальнодержавними програмами (стратегіями, концепціями) щодо протидії злочинності й забезпечення державної і національної безпеки.

У контексті викладеного варто підтримати позицію вітчизняних кримінологів О. М. Джужу та А. В. Кирилюка, що «...до цього часу не прийнято Закон України «Про профілактику злочинів», який визначав би систему заходів запобігання кримінальним правопорушенням, порядок їх здійснення державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки державних органів і організацій, що проводять роботу щодо запобігання їм, і осіб, щодо яких здійснюються передбачені цим законом заходи» [98, с. 206].

Важливим у цьому сенсі є посилення ролі конституційного забезпечення діяльності із запобігання кримінальним правопорушення загальними та спеціалізованими суб'єктами. Так, А. П. Закалюк зауважує, що «в Основному Законі міститься низка статей, аналіз яких дає змогу визначити ставлення Конституції до цієї «запобіжної» державної і, загалом, суспільної діяльності, конституційні основи її здійснення» [46, с. 336].

Від себе додамо, що на загальносоціальному рівні потужним антикриміногенним потенціалом володіють положення Конституції України, згідно з якими «Україна є ... демократична, соціальна, правова держава» (ст. 1), «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [86].

У своїх дослідженнях О. Г. Колб та Р. О. Колб зауважують, що «...в Конституції України немає жодної правової норми, яка зобов'язувала б займатись будь-кого запобіжною діяльністю» [195, с. 288] та вносять пропозиції, щодо закріплення відповідної конституційної норми. Так, аналізуючи конституційні положення (зокрема аксіому правової держави – ст. 3), автори виділяють наступні аспекти загальносоціального рівня кримінологічної політики держави: «а) держава

відповідає перед людиною за свою діяльність; б) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [195, с. 289]. Враховуючи зауважене та здійснюючи розширене тлумачення змісту відповідних нормативних положень, науковці вносять пропозицію щодо закріплення в Конституції України запобіжної функції держави та пропонують доповнити ст. 3 Основного Закону ч. 3 наступного змісту: «Держава зобов'язана вжити передбачені законом заходи щодо запобігання протиправних посягань на права і законні інтереси людини», адже, на їх думку «при такому підході підвищиться не тільки рівень запобіжної діяльності в Україні, а й будуть розширені правові засади функціонування державних органів як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» [82; 83, с. 55].

На нашу думку, такий підхід, закріплений на загальнодержавному рівні, в повній мірі може бути застосовано і до такого спеціалізованого суб'єкта, як ДБР. Саме в такому зв'язку і проявляється єдність та диференціація загальносоціального та спеціально-кримінологічного рівнів запобіжної діяльності, за яких:

– по-перше, загальносоціальне запобігання виступає основою для спеціально-кримінологічного запобігання;

– по-друге, як загальносоціальний, так і спеціально-кримінологічний рівні мають свою нормативно-правову основу, представлену конституційними, законодавчими, відомчими (міжвідомчими) засадами діяльності загальних і спеціалізованих суб'єктів кримінологічної політики держави;

– по-третє, у разі неможливості подолання криміногенних факторів (детермінантів, причин і умов кримінальних правопорушень) за допомогою діяльності загальних суб'єктів, залучаються спеціалізовані суб'єкти (різні правоохоронні органи, серед яких і ДБР), які діють за допомогою спеціальних форм і методів (як гласних, так і негласних) оперативно-службової діяльності.

Загалом, проведений аналіз спеціальної кримінологічної літератури не дає остаточної відповіді щодо формулювання єдиної системи заходів запобігання військовим кримінальним правопорушенням, здійснюваної різними уповноваженими суб'єктами.

Разом із тим, наявні наукові розвідки утворюють теоретико-методологічну основу для вироблення оптимальної кримінологічної моделі багаторівневого запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану в Україні.

Так, звертаючись до наявних наукових розробок у сфері військової кримінології, зазначимо, що вітчизняні кримінологи О. М. Джужа та А. В. Гаркуша застосовують поділ заходів запобігання військових кримінальних правопорушень на такі групи, як: «1) заходи, що розробляються і реалізуються в мирний час під час підготовки до бойових дій; 2) заходи, що здійснюються під час бойових дій» [34, с. 33].

Така класифікація заходів запобігання ґрунтується на різній обстановці несення військової служби – повсякденна діяльність та діяльність у кризовий і особливий періоди. Втім, сучасні реалії функціонування сектору безпеки і оборони й держави в цілому можливі лише в межах одного правового режиму – воєнного стану.

Також запропонована О. М. Джужею й А. В. Гаркушею класифікація не враховує трирівневого кримінологічного поділу заходів запобігання на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні, а має переважно часові й просторові критерії.

Разом з тим наведений поіменованими дослідниками поділ заходів запобігання кримінальним правопорушенням заслуговує на увагу, адже за змістовим наповненням дозволяє виокремити дієві кримінологічні практики. Автори до першої групи відносять:

- економічну, матеріально-технічну, організаційну й інтелектуальну підготовку держави до можливих воєнних дій;
- розвиток в державі патріотизму, національної та безпекової свідомості;
- підвищення престижу військової служби та заохочення найкращих представників суспільства до служби в армії;
- державна підтримка ветеранів війни, учасників бойових дій та родин загиблих;

- вдосконалення стратегії та тактики застосування військ у бойових умовах;
- професійна підготовка командних кадрів усіх рівнів на основі їхньої спроможності та готовності до організації та ведення воєнних (бойових) дій;
- правове регулювання воєнних (бойових) дій, розробка законодавчих та нормативно-правових актів, що визначають діяльність військ і встановлюють кримінальну відповідальність за правопорушення військовослужбовців;
- підготовку кваліфікованих кадрів для проведення розслідування та здійснення правосуддя під час воєнних (бойових) дій, що полягає зокрема у:
 - а) розробка спеціальних методик для розслідування військових кримінальних правопорушень;
 - б) підготовка військовослужбовців, спрямована на розвиток умінь і навичок, необхідних для виконання службових завдань у складних бойових умовах;
 - в) виховання морально-етичних якостей і професійної відповідальності;
- модернізація організаційно-штатної структури правоохоронних органів у військах для підвищення їхньої мобільності, готовності до оперативного розгортання та ефективної підтримки військових підрозділів у бойових умовах;
- запобігання військовим правопорушенням, що можуть суттєво знизити боєздатність військ, таким як ухилення від служби, порушення статутних норм, неналежне використання зброї та недотримання правил експлуатації військової техніки;
- підготовка військовослужбовців та резервістів до бойових дій, включно з формуванням їхньої моральної, психологічної та професійної готовності;
- створення боєздатного ядра Збройних Сил у співпраці з іншими елементами сектору безпеки та оборони, здатного ефективно керувати високомобільними, добре оснащеними

та патріотично налаштованими військами, а також очищення їх від корупції [34, с. 33–34].

Вважаємо, що вищенаведена група заходів більшою мірою охоплюється категорією загальносоціального запобігання військовим кримінальним правопорушенням (адже деякі з них поширюються на профілактику кримінально-протиправних діянь, що перебувають за межами розділу XIX КК України) і може частково застосовуватися в умовах воєнного стану в контексті повсякденної діяльності (служби) військових формувань.

Разом із тим, можливе вжиття загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби не лише в мирний час і не тільки у повсякденній діяльності, а і в умовах воєнного стану й особливо в бойовій обстановці (в умовах бойових дій). За таких обставин підвищується вага таких чинників, як особистий приклад військового командування й безпосередніх командирів, пильний контроль за станом військової дисципліни в підрозділах, недопущення проявів корупції на всіх рівнях військового управління.

Наявна кримінологічна теорія пропонує правоохоронній практиці за цим напрямом орієнтовні заходи як загального, так і спеціального спрямування. Згадувані вище фахівці О. М. Джужа й А. В. Гаркуша в цьому контексті наголошують на необхідності вжиття таких заходів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, як:

- ефективна організація бою, зокрема, особистий приклад командира та довіра підлеглих до нього під час бойових дій;
- організація заходів із профілактики правопорушень у військах, включаючи виявлення злочинних дій, притягнення винних до відповідальності та співпрацю з правоохоронними органами для координації цих процесів;
- забезпечення військовослужбовців, які виконують бойові завдання, необхідним озброєнням, боєприпасами, засобами захисту, обмундируванням відповідно до погодних умов, продуктами харчування та іншими ресурсами;

- організація військово-медичного обслуговування, надання екстреної та планової медичної допомоги, заходи з профілактики психологічних розладів серед військовослужбовців;
- державні програми підтримки сімей військовослужбовців, включаючи забезпечення житлом, матеріальною та медичною допомогою родин військових, що перебувають у зоні бойових дій;
- посилення прокурорського контролю та оперативної діяльності у військах, виявлення військових злочинів під час бойових дій, розробка спеціалізованих методик для підвищення ефективності розслідувань;
- формування військово-поліцейських підрозділів для контролю за дотриманням дисципліни та забезпечення правопорядку у військових частинах під час активних бойових дій [34, с. 34–35].

Очевидно, що заходи загальносоціальної профілактики мають враховувати особливості військової служби, водночас залишаючись частиною загальнодержавної системи та спрямовуючись на зміцнення військової дисципліни, яка визначається як «бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України» (ст. 1 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України») [156].

У межах досліджуваної проблематики та забезпечення належного рівня військової дисципліни, яка є загальносоціальним індикатором ефективності антикриміногенних процесів у військових формуваннях, особливу значущість має ст. 3 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України».

Відповідно до її положень, військова дисципліна підтримується через:

- виховання у військовослужбовців високих морально-психологічних якостей, бойового духу, патріотизму та вірності Військовій присязі, з урахуванням національно-історичних традицій України та Збройних Сил України;

- персональну відповідальність кожного військовослужбовця за дотримання Конституції та законів України, положень Військової присяги, статутів Збройних Сил України та службових обов'язків;
- розвиток правової свідомості та культури серед військовослужбовців;
- ефективно поєднання командирської вимогливості з повагою до особистої гідності підлеглих, забезпечення дотримання їхніх прав і свобод, використання методів переконання, примусу та громадського впливу;
- особистий приклад командирів у виконанні службових обов'язків, справедливе ставлення до підлеглих;
- підтримання належного статутного порядку та матеріально-побутового забезпечення у військових частинах, установах та навчальних закладах;
- безперебійне постачання військовослужбовців усіма необхідними ресурсами;
- системну організацію та повне залучення особового складу до бойової підготовки [156].

У наведених аспектах підтримання військової дисципліни можна простежити наявність загальносоціальних заходів, спрямованих на мінімізацію впливу криміногенних факторів та запобігання військовим правопорушенням.

Крім того, відповідно до ст. 4 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», військова дисципліна передбачає обов'язкове дотримання військовослужбовцями таких вимог:

- виконання Конституції та законів України, вимог Військової присяги, наказів командирів, статутних норм Збройних Сил України;
- збереження пильності, нерозголошення державної таємниці;
- дотримання правил військової взаємодії, зміцнення бойового товариства, повагу до командирів і товаришів по службі, дотримання військового етикету;
- поведінку, що відповідає нормам честі й гідності, стримування себе й інших від негідних вчинків;

– заборону вживання наркотичних і психотропних речовин (за винятком медичних показань) та алкоголю під час виконання службових обов'язків [156].

У вищенаведених засобах досягнення військової дисципліни в контексті усунення (антикриміногенного впливу) на загальні детермінанти військових кримінальних правопорушень вбачається і низка загальносоціальних заходів запобігання досліджуваним кримінально-протиправним діянням.

У свою чергу, «військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби» (ст. 4 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України») [156].

Дотримання кожним військовослужбовцем вищенаведених позитивних і негативних обов'язків створює нормативні передумови для ефективного впровадження вищезазначених та інших заходів загальносоціального запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану.

Відтак, не лише загальносоціальне, а й інші рівні запобіжної діяльності, враховують низку особливостей особистості військовослужбовця, які в контексті теоретико-методологічних і практичних аспектів військової кримінології виступають об'єктами на відповідних рівнях (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному,

індивідуально-профілактичному) запобіжного впливу. Окрім особи військовослужбовця, галузева кримінологія виробила й інші положення, врахування яких є доречним при організації та здійсненні запобіжного антикриміногенного впливу у військових колективах.

Так, аналіз спеціальних джерел засвідчує, що «стосовно злочинності військовослужбовців теорія запобігання володіє певними особливостями, оскільки: 1) особистість злочинця-військовослужбовця суттєво відрізняється від особи звичайного злочинця; 2) механізм злочинної поведінки військовослужбовців у зв'язку з особливими функціональними завданнями, що стоять перед ними, а також у зв'язку з володінням зброєю, є досить специфічним; 3) потребово-мотиваційна сфера військовослужбовців незвичайна і спрямована в першу чергу на задоволення найпростіших бажань; 4) військовослужбовці змушені протягом тривалого часу перебувати в одностатевій соціальній групі» [98, с. 439].

Отже, дослідження кримінологічних джерел [97; 98], узагальнення військової та правоохоронної практик дає підстави виділити такі основні групи заходів (або напрямів) запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, як:

- 1) соціально-економічні;
- 2) виховні;
- 3) організаційно-управлінські;
- 4) правові (кримінально-правові).

Більшість із цих напрямів реалізуються на загальносоціальному рівні, проте залежно від мети й адресно-суб'єктного впливу можуть застосовуватися і на спеціально-кримінологічному (організаційно-управлінські, кримінально-правові) та індивідуально-профілактичному (виховні, правові, зокрема кримінально-правові) рівнях.

Характеризуючи заходи *першої групи (соціально-економічні)*, варто зауважити, що вони в абсолютній більшості реалізуються на загальносоціальному рівні. ЗСУ та інші військові формування використовують соціально-економічний потенціал держави для усунення або зменшення загальних чинників, що сприяють злочинності

серед військовослужбовців, зокрема для покращення умов їхнього життя, побуту та відпочинку, а також забезпечення добробуту їхніх сімей. Такі заходи не мають суттєвої специфіки у військовому середовищі. Реальне покращення функціонування військових формувань пов'язане з усуненням невластивих їм завдань, професіоналізацією армії, визначенням її ролі у державній структурі, а також із підвищенням рівня соціального та матеріального забезпечення військовослужбовців.

У межах цієї категорії заходів, в умовах воєнного стану в Україні, першочергового значення набуває безумовне дотримання та фактичне забезпечення соціально-правових гарантій для військовослужбовців та їхніх родин. Вони ґрунтуються на положеннях Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [168], а також інших нормативних актів, зокрема:

– Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [164];

– Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [169];

– постанови Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [130] та інших нормативних актів.

До *другої групи* загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні відноситься система виховних заходів, які являють собою комплекс методик і механізмів впливу на свідомість військовослужбовців, що здійснюється з обов'язковим дотриманням їхніх конституційних прав і свобод. Основою виховання військовослужбовців з метою запобігання кримінальним і фоновим правопорушенням є формування соціально корисних інтересів і потреб, створення умов для їх задоволення, а також надання

педагогічної, психологічної та соціальної допомоги тим, хто потребує підтримки. Такий підхід має як оперативний, так і перспективний характер. Оперативний – оскільки його реалізація можлива в будь-яких умовах служби, перспективний – тому що лише позитивне коригування соціальної спрямованості особи забезпечує ефективне моральне, правове та військове виховання.

Командири, розвиваючи у підлеглих корисні потреби та інтереси, залучаючи їх до професійного розвитку, освіти та культури, можуть сприяти зміні соціальних орієнтирів військовослужбовців і нейтралізації кримінальних схильностей.

Ключовим елементом виховного впливу є особистий приклад командирів у дотриманні законодавства. Тому зміцнення військової дисципліни та запобігання кримінальним правопорушенням мають тісно поєднуватися із протидією аморальній та протиправній поведінці військових посадових осіб.

У межах заходів цієї групи важливе значення має уміле використання (з метою підтримання на належному рівні військової дисципліни й запобігання правопорушенням) командирами своїх дисциплінарних повноважень шляхом застосування заохочень та накладення дисциплінарних стягнень, визначених у розділах II, III Дисциплінарного статуту Збройних Сил України. При цьому, згідно з ч. 4 ст. 5 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюється не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а виконанням обов'язків з додержанням вимог законів і статутів Збройних Сил України, повним використанням дисциплінарної влади для наведення порядку і запобігання порушенням військової дисципліни» [156].

Третя група представлена *організаційно-управлінськими заходами*. З позицій цілепокладання *стратегічна мета* організаційно-управлінських заходів – забезпечення соціального контролю в умовах проходження військової служби й функціонування

військових формувань, а *тактична* – дотримання статутних вимог під час проходження військової служби.

Співставлення цих двох складових, слід зазначити, що соціальний контроль у контексті проходження військової служби та функціонування військових формувань включає такі елементи:

- нормативний елемент – науково-обґрунтовані правові норми у відповідненні др. міжнародних стандартів та викладені в законах, статутах, настановах, положеннях і наказах командирів;

- організаційний елемент – реальний рівень контролю за дотриманням військовослужбовцями норм з боку командирів, а також збалансоване застосування стимулювання й примусу у забезпеченні законності;

- соціально-психологічний елемент – громадська думка, оцінки та висновки щодо дотримання встановлених норм у військових підрозділах;

- психологічний елемент – індивідуальне ставлення військовослужбовців до правомірної та протиправної поведінки.

Комплексне застосування цих елементів сприяє підтриманню військової дисципліни та виконанню профілактичних заходів щодо запобігання військовим кримінальним правопорушенням. Водночас дотримання статутних вимог під час проходження військової служби є ключовим організаційним механізмом попередження правопорушень серед військовослужбовців. Командир, прагнучи зміцнити військову дисципліну, повинен діяти виключно в межах закону та відповідно до вимог статуту.

Загальносоціальне запобігання військовим правопорушенням повинно бути спрямовано на суворе дотримання правового статусу військовослужбовця, забезпечення його на належному рівні матеріально-побутовими умовами, харчуванням, охороною здоров'я, запобігання нестатутним взаємовідносинам серед військовослужбовців [47; 189], забезпечення відповідальності винних у вчинення військових кримінальних правопорушень.

Четверту групу становлять *правові заходи* (правове інформування, правове виховання, правова освіта), а також ефективна дисциплінарна практика. Зокрема, ст. 5 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» у контексті забезпечення військової дисципліни покладає на командира й низку обов'язків правового характеру.

До таких слід віднести:

- індивідуальна відповідальність командира за стан військової дисципліни у військовому формуванні;
- підтримка військової дисципліни, притягнення до відповідальності за дисциплінарні правопорушення з урахуванням об'єктивних обставин кожної конкретної справи та бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України» [162];
- вжиття профілактичних заходів щодо запобігання фактам порушенням військової дисципліни [156].

В межах правових заходів виділяють і *кримінально-правові*, вжиття яких більшою мірою охоплюється спеціально-кримінологічним рівнем. Натомість доведення до підлеглих вимог статутів та законодавства України, зокрема про кримінальну відповідальність та кримінально-правове забезпечення належної військової служби, можна відносити до загальносоціальних.

Існує й інший видовий розподіл заходів запобігання кримінальним правопорушенням у військових формуваннях. Зокрема, привертає увагу позиція вітчизняних учених щодо рівнів запобігання відповідного виду злочинності залежно від видів (за часовим критерієм) кримінологічних прогнозів. У цьому контексті, на думку вітчизняних кримінологів О. М. Джужі та Р. А. Сербина, оптимальна стратегія антикриміногенного впливу на злочинність у військах має передбачати:

- 1) перспективні заходи – це довгострокові ініціативи, спрямовані на системне зниження рівня злочинності у військах;
- 2) тактичні заходи – це середньострокові заходи, ефективність яких проявляється протягом кількох років;

3) оперативні заходи – це короткострокові дії, спрямовані на негайне зниження рівня злочинності у військах та ліквідацію найбільш гострих проблем.

Характеризуючи кожен групу заходів, поіменовані вище учені зазначають наступне:

1) до *перспективних заходів* належать:

а) вдосконалення процедур відбору та усунення з військової служби осіб, які не відповідають морально-психологічним, фізичним чи іншим вимогам;

б) поліпшення державної політики у сфері оборони, модернізація військової структури, підвищення рівня матеріального та технічного забезпечення військ, а також зміцнення престижу військової служби;

2) до *тактичних заходів* належать:

а) посилення ролі військової юстиції через відновлення військових судів, прокуратури та запровадження військової поліції, а також активне залучення громадськості до виявлення нестатутних відносин і притягнення винних до відповідальності;

б) розширення заходів віктимологічної профілактики у військових підрозділах;

3) *оперативні заходи* включають:

а) вдосконалення правового статусу командирів, зокрема молодшого офіцерського складу;

б) розвиток системи військових правоохоронних органів, підвищення їхньої ефективності та забезпечення незалежності від військового командування [98, с. 440–441].

Разом з тим, варто зауважити, що наведена класифікація, звісно заслуговуючи на увагу, проте з практичної точки зору, не містить чіткої рівневої деталізації, адже деякі з наведених заходів реалізуються на загальносоціальному рівні, інші – на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному, треті – тільки на спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях.

Особливо актуальними на сьогодні є заходи віктимологічного запобігання військовим кримінальним правопорушенням, які здійснюються переважно на спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Отже, стратегія антикриміногенного впливу ДБР на вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні є структурним елементом загальної політики запобігання злочинності в державі. При цьому важливо враховувати наступні аспекти:

- вплив організаційних, демографічних, правових та інші військових факторів на стан та тенденції злочинності військово-службовців;
- співвідношення динаміки та розподілу військових кримінальних правопорушень за різними параметрами із загальною динамікою та структурною характеристикою злочинності в країні.

Зменшити наявні у військах кримінальні чинники (виокремлені нами за результатами даного дослідження в підрозділі 2.2) можна лише у разі заміни волюнтаристського підходу до боротьби зі злочинністю на реалістичну стратегію, що ґрунтується на верховенстві закону у військових підрозділах з урахуванням об'єктивних сучасних реалій, а не на дискреційних повноваженнях командирів.

Отже, за результатами проведеного дослідження ми можемо згрупувати заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні за такими групами: 1) соціально-економічні; 2) виховні; 3) організаційно-управлінські; 4) правові. Такі заходи вживаються в основному органами державної влади, військовим командуванням і спрямовані на поліпшення соціально-правового статусу потенційних суб'єктів військових кримінальних правопорушень, якими є в своїй більшості військовослужбовці та деякі інші категорії осіб, визначені ч. 2 ст. 401 КК України.

4.2 Заходи спеціально-кримінологічного запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

Як засвідчила практика діяльності ДБР, з моменту введення воєнного стану в Україні намітилася негативна тенденція щодо щорічного істотного збільшення кількості зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) [159].

В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України явище військової злочинності можна справедливо відносити до однієї із загроз національній безпеці, адже цей суспільно небезпечний феномен суттєво дестабілізує стан воєнної безпеки держави й низку супутніх оборонно-захисних аспектів країни, підриває авторитет Українського війська серед населення, що у свою чергу негативним чином позначається на мотиваційній та мобілізаційній складових українських громадян.

При цьому варто зауважити, що однією з умов, котра сприяє вчиненню військових кримінальних правопорушень, є неефективна діяльність ДБР, як суб'єкта їх вчиненню [154].

У той самий час, законодавець у ст. 6 статусного закону визначає низку правоохоронних (у т. ч. кримінологічних) повноважень ДБР, які мають дуалістичну природу: 1) спрямовані на встановлення детермінант (із вжиттям заходів до їх усунення) кримінальних правопорушень, запобігання яким віднесено до компетенції ДБР; 2) направлені безпосередньо на спеціальну діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування відповідних кримінально-протиправних діянь.

Зважаючи на це, на порядку денному кримінологічної теорії і практики цілком логічно й обґрунтовано сьогодні стоїть питання

щодо посилення ролі спеціальних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби, адже у цей особливий період відповідні кримінально-протиправні діяння є загрозою не лише військовій, а й національній безпеці України.

У кримінології відповідна діяльність пояснюється терміном «спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням».

Питання заходів даного виду ґрунтується на нормативному положенні ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», згідно з яким ДБР здійснює правоохоронну діяльність із метою «...запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції» [154].

Також, питання щодо визначення компетенції ДБР дотично до запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні потребує дослідження інших нормативно-правових актів кримінологічного законодавства.

При цьому відповідна нормативно-правова основа виступає базою на всіх трьох рівнях запобіжної діяльності – загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному. Проте обсяг нормативно-правового регулювання є досить різним.

Зрозуміло, що діяльність ДБР у кримінологічному напрямі є багатовекторною, проте ключові моменти по відношенню до військових кримінальних правопорушень мають бути визначені більш детально. Також, загальні положення, скажімо, конституційного рівня правового регулювання запобіжної діяльності можуть поширюватися як на окремий напрям запобіжної діяльності, так і в цілому формувати державну кримінологічну політику.

Щодо конституційного рівня здійснення запобіжної діяльності, то для ДБР як державного правоохоронного органу, важливим є дотримання конституційної аксіоми, вміщеної

у ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [86].

ДБР, як уповноважений орган із протидії військовим кримінальним правопорушенням у період воєнного стану в Україні, має право ініціювати перед військовим командуванням питання щодо усунення факторів, що сприяли вчиненню злочинів, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності, а також контролю за призначенням, виконанням та відбуванням покарань відповідно до законодавства, а також наголошувати на необхідності вжиття відповідними військовими особами необхідних обов'язкових заходів. В іншому випадку необхідно звертати увагу на можливість бути притягнутими до встановлених законодавством випадків відповідальності, зокрема за ст. 382 «Невиконання судового рішення», ст. 426 «Бездіяльність військової влади» КК України тощо.

Отже, за вказаними напрямками ДБР має активізувати свої зусилля, ураховуючи ту обставину, що питання впровадження кращих стандартів і практик, котрі існують у міжнародній правоохоронній діяльності, належить до кола повноважень даного державного правоохоронного органу (ч. 1 ст. 2, п. 1, 9, 14, 15 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»), а також суттєво впливають на стан правопорядку та кримінологічної безпеки держави.

Наразі, актуальним є впровадження до національного кримінологічного законодавства і практики позитивного зарубіжного досвіду, що стосується змісту запобігання військовим кримінальним правопорушенням. Зокрема, у межах отримуваної від держав-партнерів міжнародної технічної допомоги на зміцнення сектору безпеки й оборони України в умовах воєнного стану актуальним є освоєння і впровадження у практику діяльності ДБР нових технологій та методів документування кримінально-протиправної діяльності, зокрема й у військовій сфері.

Примітний у плані технопревенції є досвід США – державі, в якій «на сьогоднішній день дії ФБР є одним із світових еталонів передової криміналістичної, оперативно-розшукової, антитерористичної діяльності, а також суто аналітичної роботи у сфері боротьби із усіма відомими видами, проявами злочинності. Це є можливим завдяки використанню в рамках ФБР найновітніших методик, способів та технологій здійснення дієвої правоохоронної та іншої, пов'язаної із нею діяльності» [120, с. 155].

У збройних силах країн Західної Європи виділяють два рівні запобігання злочинності військовослужбовців: соціальний та ситуативний [225]. Проектуючи вказані рівні на вітчизняні реалії, вважаємо за доцільне більш ґрунтовніше застосовувати методи ситуативного моделювання та адресної допомоги (консультування) військовослужбовцям при проведенні з ними індивідуально-профілактичної роботи, а щодо соціального рівня – впроваджувати і реально застосовувати наявні соціально-правові гарантії захисту прав військовослужбовців, здійснюючи антикриміногенний вплив як на загальні (загальносоціальні), так й інституційні (спеціальні, галузеві) детермінанти військових кримінальних правопорушень.

Результати сучасного дослідження діяльності ДБР як суб'єкта протидії злочинності на теоретико-прикладному рівні серед низки його функцій (до яких відносять регулятивну, охоронну, стимулюючо-виховну, процесуальну, функцію забезпечення наступності поколінь та підготовки кадрів [120, с. 112–118]) виокремлюють превентивну (запобіжну) функцію. У кримінології така функція полягає у «багаторівневій системі заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин і умов злочинності, окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, утримання осіб від їх вчинення» [99, с. 49].

Особливість ДБР, на відміну від окремих спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності в Україні, полягає у нормативно-правовому закріпленні його превентивної (запобіжної) функції [154], на відміну від законодавчого забезпечення цієї функції інших

державних (у т. ч. правоохоронних) органів. Так, зазначена функція чітко прописана на рівні положень ст. 1, 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». Окрім того, що запобігання кримінальним правопорушенням (зокрема військовим) є одним із завдань ДБР, визначених у ст. 5 профільного Закону, запобіжний потенціал мають й інші напрями повноважень цього правоохоронного органу, як-от: участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності (п. 1 ч. 1 ст. 6), здійснення інформаційно-аналітичних заходів щодо встановлення системних причин та умов проявів видів злочинності, протидію яким віднесено до його компетенції, вжиття заходів до їх усунення (п. 2 ч. 1 ст. 6), проведення із запобіжною метою окремих оперативно-розшукових та процесуальних заходів (п. 1 ч. 1 ст. 7), а також різні форми взаємодії ДБР із загальними та спеціалізованими суб'єктами запобігання злочинності (п. 6, 11 ч. 1 ст. 7, ст. 22) [154].

Окрім законодавчих положень щодо спеціально-кримінологічного рівня діяльності ДБР, на цей сегмент звертається увага й у спеціалізованих програмних документах. Так, наприклад, у Стратегічній програмі діяльності ДБР на 2022–2026 роки визначено такі пріоритети в діяльності ДБР на наступні п'ять років: «1) протидію та розслідування злочинів проти основ національної безпеки, забезпечення правопорядку у військовій сфері; 2) протидію катуванням та іншим проявам неналежного поведіння під час виконання своїх повноважень працівниками правоохоронних органів; 3) боротьбу з корупцією та протидію зловживанням у будь-яких сферах життєдіяльності держави відповідно до підслідності ДБР; 4) завершення розслідування у «справах Майдану»; 5) розслідування злочинів, вчинених високопосадовцями; 6) протидію організованій злочинності» [193, с. 8].

Як справедливо відмічається у кримінологічній літературі, зв'язок превентивної функції із охоронною функцією розкривається у «забезпеченні недоторканності правоохоронюваних цінностей через розроблення та виконання спеціальних заходів щодо виявлення

й усунення детермінант правопорушень, а також здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки» [45, с. 39]. Превентивна функція ДБР у більшій мірі реалізується на спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Спеціально-кримінологічний рівень запобіжної діяльності у військовій сфері в умовах воєнного стану, на відміну від загально-соціального, характеризується *дуалізмом заходів запобігання* злочинності у військових формуваннях України як гласного, так і негласного (зокрема оперативно-розшукового) характеру.

На кореляцію і тісний зв'язок спеціально-кримінологічного й оперативно-розшукового запобігання кримінальним правопорушенням вказується вітчизняними вченими-кримінологами на концептуальному рівні (тобто на рівні формування та реалізації державної політики у сфері запобігання злочинності). Зокрема, професори О. М. Джужа та В. В. Василевич зазначають, що «в коло інтересів кримінологічної політики входять кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та оперативно-розшукова політики держави, головним завданням яких є зниження рівня злочинності в суспільстві» [33, с. 33]. За таких обставин вчені переконані, що «увесь спектр кримінологічно-значущих категорій є предметом кримінологічної політики» [33, с. 34].

Поділяючи вищезазначений концептуальний підхід, додамо, що інший українській кримінолог М. С. Пузирьов, розглядаючи злочинність у ЗСУ як об'єкт кримінологічного дослідження, підкреслює, що у відповідності до законодавства правоохоронні органи та інші державно-правові утворення (до яких належать і ЗСУ) застосовують у своїй діяльності різні заходи профілактичного характеру, що має значний вплив на запобігання злочинності у ЗСУ і являє собою діяльність, направлену на виявлення й усунення причин, що породжують вчинення кримінальних правопорушень у ЗСУ, та умов, які сприяють їх вчиненню. Результати профілактичної роботи при її правильній організації й цілеспрямованому здійсненні чинять істотний позитивний вплив на рівень, структуру

й динаміку злочинності, забезпечують послідовне зниження кількості вчинюваних кримінальних правопорушень у ЗСУ. Це, на думку вченого, обумовлено тим, що профілактичні заходи направлені проти самих витоків злочинності. За таких обставин поіменованій дослідник доходить висновку, що профілактична робота має особливе значення в регулюванні розвитку суспільних відносин, у т. ч. й у військовій сфері [177, с. 109].

Принагідно до ролі ДБР у цій діяльності, вона посилюється тим, що зазначений суб'єкт запобіжної діяльності водночас виступає і суб'єктом кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності, маючи компетенцію на проведення як гласних, так і негласних процесуальних і позапроцесуальних заходів із запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.

За результатами дослідження та на підставі аналізу правоохоронної практики, вивчення нормативно-правових положень [154] та наукових джерел [120; 213, с. 180–181] щодо форм правоохоронної діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, дає підстави виділити такі напрями кримінальної процесуальної (слідчої) та оперативно-розшукової профілактики військових кримінальних правопорушень, як:

- комплексне використання сил, засобів та методів оперативних підрозділів ДБР (оперативних, оперативно-технічних, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки) у практичному відпрацюванні й оперативній розробці військовослужбовців, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, або з метою профілактики (відвернення, припинення чи документування) кримінально-протиправної діяльності залежно від стадії реалізації злочинного умислу;

- організація проведення негласних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у межах оперативно-розшукових справ і кримінальних проваджень по військовим кримінальним правопорушенням;

– постановка на оперативний (оперативно-профілактичний) облік осіб (військовослужбовців), які становлять оперативний (кримінологічний) інтерес, на підставах та у порядку, які визначені відомчими й міжвідомчими нормативно-правовими актами, які мають відповідний гриф обмеження допуску;

– використання конфіденційного співробітництва та негласного апарату (як штатного, так і позаштатного) з оперативною, процесуальною та кримінологічною метою. При цьому п. 6 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» визначає, що використання таких сил та методів оперативно-розшукової діяльності здійснюється із дотриманням умов добровільності, конфіденційності, матеріального і морального заохочення «осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні військових кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР» [154]. Виходячи з цього, відповідні положення поширюються і на оперативно-розшукове запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану.

Об'єднання оперативно-розшукових та процесуальних повноважень ДБР на спеціально-кримінологічному рівні запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану дає нам підстави підтримати позицію науковців, що «...ДБР вживає заходів з виявлення (встановлення ознак підготовки до вчинення кримінального правопорушення, його вчинення, вчиненого раніше кримінального правопорушення та/або його прихованого) та припинення (примусове завершення та допущення продовження) кримінального правопорушення» [120, с. 116].

Зауважимо, що Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не містить спеціальних норм, які передбачали б особливі гарантії безпеки й незалежності для конфідентів, про яких ідеться у п. 6 ч. 1 ст. 6. За таких обставин на відповідну категорію суб'єктів запобігання і протидії злочинності поширюються вимоги Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [157].

Слушною є позиція науковців, котра повною мірою корелює з практикою діяльності досліджуваного нами суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, що «у ДБР існує розгалужена система повноважень у сфері агентурної роботи, проведення оперативно-розшукових заходів» [120, с. 116].

У контексті оперативно-розшукових заходів запобігання кримінальним правопорушенням ДБР відповідні показники щорічно відображає у звіті про свою діяльність (на виконання абз. 8 ч. 3 ст. 12, ч. 3 ст. 23 профільного Закону). Зокрема, одним із показників (відповідно до пп. «б» п. 1 ч. 3 ст. 23) є «кількість оперативно-розшукових справ, заведених ДБР, та їх результативність». Іншими відомостями (із зазначенням відповідних статистичних даних) про результати діяльності ДБР, які обов'язково мають відобразитися в зазначеному звіту є:

1) кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності ДБР;

2) кількість осіб, стосовно яких складено обвинувальні акти щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР;

3) кількість осіб, стосовно яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР;

4) кількість осіб, стосовно яких набрав законної сили виправдальний вирок суду щодо вчинення ними відповідних кримінальних правопорушень;

5) відомості про розмір збитків і шкоди, завданих кримінальними правопорушеннями, віднесеними до підслідності ДБР, стан та обсяги їх відшкодування;

6) відомості про кошти та інше майно, одержані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР, конфісковані за рішенням суду, а також кошти у розмірі вартості незаконно одержаних послуг чи пільг, стягнені на користь держави, та розпорядження ними;

7) відомості про кошти та інше майно, одержані внаслідок кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР, які було повернуто в Україну з-за кордону, та розпорядження ними;

8) відомості про арешт майна, конфіскацію предметів та доходів від кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР, та розпорядження ними» [154].

Отже, з позицій цілепокладання запобіжної діяльності, такий звіт має містити інформацію за таким критерієм, як *«кількість кримінальних правопорушень, яких вдалося запобігти в результаті ефективного виконання ДБР своїх завдань і реалізації повноважень»*, доповнивши п. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» новим підпунктом відповідного змісту.

Важливе місце в системі спеціально-кримінологічних заходів запобігання військовим кримінальним правопорушенням відіграють кримінально-правові заходи. Проведене дослідження показало, що *кримінально-правові заходи* не усувають соціальних причин кримінально-протиправної поведінки, в т. ч. військово-службовців. Такі заходи за своєю соціально-правовою природою (особливо на рівні загальної превенції) впливають на психіку людей, спонукаючи до правомірної поведінки шляхом загрози неминучого покарання та стримуючи їх від кримінально-протиправної поведінки.

Так, важливим є доведення до особового складу положень, що за вчинення кримінальних правопорушень (зокрема військових) винні особи несуть особисту (персональну) кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 61, згідно з якою *«юридична відповідальність особи має індивідуальний характер»* [86]). Індивідуальна кримінальна відповідальність означає, що її не можна перекладати на командирів, спонукаючи їх до приховування правопорушень. Командир відповідає лише за ті службові порушення, які безпосередньо сприяли злочинам підлеглих, але лише за умови доведення його особистої вини, а рівень відповідальності має відповідати його реальним можливостям і обставинам.

При цьому в контексті питань притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності важливо пам'ятати й постійно дотримуватися низки положень ст. 6 Дисциплінарного статуту ЗСУ, згідно з якими:

– командир наділений правом віддавати накази та розпорядження, на підлеглого військовослужбовця покладено обов'язок їх виконувати, окрім випадків віддання явно злочинного розпорядження чи наказу, при цьому у законодавстві закріплено положення у відповідності до якого «наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк»;

– «відповідальність за наказ несе командир, який його видав»;

– «у разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених статутами Збройних Сил України заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності»;

– «командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із непокорю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством, із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення» [156].

На основі проведеного дослідження встановлено, що дієвість запобіжних заходів щодо вчинення нових кримінальних правопорушень, зокрема військових, за допомогою кримінально-правових інструментів залежить, з одного боку, від якості законодавчих норм, що регламентують кримінальну відповідальність, а з іншого – від ефективності їх реалізації в практиці правоохоронних органів та належного функціонування військової юстиції. Важливу роль

у цій системі відіграє Державне бюро розслідувань, яке є одним із ключових суб'єктів її діяльності.

У контексті предмету нашого дослідження, сьогодні особливої актуальності набирають *заходи віктимологічного запобігання* військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, які здійснюються переважно на спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Проведене дослідження, а також інші наукові розробки це підтверджують.

Зокрема, українські вчені-кримінологи О. М. Джужа, М. С. Пузирьов, Д. М. Тичина наголошують, що «стала тенденція до поширення злочинності серед військовослужбовців, а також значна кількість потерпілих від кримінально-протиправних посягань із їхнього складу свідчать про потребу розроблення кримінологічно-віктимологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у ЗСУ» [35, с. 88], а особливо в умовах воєнного стану в Україні.

На нашу думку, варто уточнити, що необхідність розроблення кримінологічно-віктимологічних підходів до запобігання кримінальним правопорушенням є актуальною не лише для Збройних Сил України, а й для інших військових формувань, у межах яких також мають місце військові злочини. Суб'єктний склад таких формувань визначений у ч. 2 ст. 401 Кримінального кодексу України.

І дійсно, сучасний стан функціонування сектору безпеки і оборони України, особливо в умовах триваючої в державі загальної мобілізації, погіршує криміногенний склад призовного контингенту, а тому серед призовників трапляються і маргінальні категорії населення, і колишні злочинці, які часто виконують службово-бойові завдання із іншою групою військовослужбовців, призваних під час мобілізації – колишніх працівників правоохоронних органів (які перебували на пенсії). У такому випадку посилюється рольова віктимність, що відображається відповідно на динаміці в т. ч. й військових кримінальних правопорушень, як от: непокоря (ст. 402 КК України), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування

його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих (ст. 406 КК України). Тобто через певні рольові чинники можуть підпадати під небезпеку такі блага (суспільні відносини), як не лише встановлений порядок несення військової служби, а і честь та гідність особи, здоров'я, життя, власність тощо.

Віктимологічний потенціал запобігання кримінальним правопорушенням військовослужбовців, під час мобілізаційних заходів зумовляє враховування факторів, що знижують ризик віктимізації особового складу, зокрема через ретельний відбір, підготовку та психологічну адаптацію військовослужбовців [160] встановлення психофізіологічних особливостей осіб, які підлягають призову. Що в свою чергу дасть змогу згрупувати осіб із схильністю до контрольованої девіантної поведінки та використовувати їх для комплектування військових підрозділів, особливо з урахуванням аспектів національної безпеки та сприятиме виявленню осіб, схильних до віктимної поведінки, і створенню відповідних баз даних (особистісних психолого-кримінологічних обліків). Так, О. М. Джужа та Р. А. Сербин зауважують, що «...потрібно розробити відповідні психологічні та інші методи визначення на ранніх стадіях груп ризику (тобто осіб з віктимною поведінкою) та осіб, схильних до девіантної поведінки» [98, с. 444].

Віктимна поведінка осіб, які входять до складу ЗСУ та інших сил оборони (військові формування), безпосередньо має вплив на зміни у динаміці, структурі та станові військової злочинності. Зауважене, слід враховувати командуванню, ТЦК та СП, Військовій службі правопорядку, іншим військовим інституціям, а також ДБР при проведенні запобіжних заходів у військових підрозділах щодо запобігання кримінально-протиправної та віктимної поведінки військовослужбовців та призовників. Тому, виникла необхідність розробки ефективного віктимологічного напрямку запобігання військовим кримінальним правопорушенням у військових формуваннях

України, які з моменту набуття незалежності пройшли етапи інституціоналізації («1) 1991–1994 рр. (міждержавне переміщення кадрів); 2) 1994–1997 рр. (набуття статусу без'ядерної держави); 3) 1997–2003 рр. (встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил); 4) 2003–2014 рр. (процеси латентної дисфункції); 5) з 2014 р. (відновлення дисфункції ЗСУ)») [41, с. 2].

Дослідження наукових джерел загальної та військової кримінології [34; 35; 41; 8; 10; 95; 96; 177; 224], дозволяє сформулювати об'єктивні (зовнішні) та суб'єктивні (внутрішні) передумови розвитку віктимологічного напрямку запобігання військовим кримінальним правопорушенням, в т. ч. в умовах воєнного стану.

Систему об'єктивних (зовнішніх) передумов складають:

1) сукупність об'єктивних (зовнішніх) чинників і умов, що спричиняють військову злочинність. До них належать, зокрема, непослідовність окремих реформ у військових формуваннях України, несвоечасне фінансування, затримка виплат за бойові завдання, корупція, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями тощо. Слід зауважити, що дані фактори впливу на формування віктимологічного напрямку безпосередньо сприяють вчиненню військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та загострюються через віктимологічні характеристики та особливості жертв – окремих груп військовослужбовців або інших потерпілих від таких правопорушень;

2) несвоечасний облік військових кримінальних правопорушень в ЗСУ;

3) відсутність на даний момент в Україні достовірної статистики щодо рівня шкоди (прямої чи непрямої), завданої потерпілим унаслідок кримінальних правопорушень;

4) обмежений доступ потерпілих, особливо на тимчасово окупованих територіях України, до механізмів повідомлення про вчинені щодо них кримінальні правопорушення;

5) необхідність забезпечення соціально-правових гарантій захисту потерпілих.

У межах цієї групи передумов доцільно окремо виділити специфічні риси військової злочинності, серед яких:

- кількісні показники злочинів, скоєних військовослужбовцями, що безпосередньо пов'язані із загальними тенденціями криміногенної ситуації в державі;
- збільшення рівня латентних кримінальних правопорушень у військових формуваннях;
- недостатній рівень соціально-правового контролю з боку військового командування та спеціалізованих органів, зокрема Державного бюро розслідувань, за проявами військової злочинності;
- вплив на рівень військової злочинності зовнішніх криміногенних факторів, характерних для загальної ситуації поза межами військових формувань [41, с. 180].

Суб'єктивні (внутрішні) передумови військової злочинності включають:

1) низку негативних явищ, успадкованих військовими формуваннями України з періоду тоталітарного радянського режиму («дідовщина», нестатутні відносини, насильство тощо);

2) небажання потерпілої особи повідомляти про вчинені щодо них кримінальні правопорушення;

3) необхідність диференційованого підходу до аналізу віктимологічних характеристик військовослужбовців – жертв кримінальних правопорушень, зокрема тих, хто стає частиною латентної злочинності у військових формуваннях України, основною групою жертв незареєстрованих злочинів є солдати першого року служби, що частково корелює з першою передумовою через їхню підвищену віктимність;

4) ризик переходу військовослужбовців першого року служби із категорії «жертви кримінального правопорушення» в категорію «злочинця» внаслідок виникнення мотиву помсти через пережите насильство на початковому етапі військової служби;

5) наявність кримінологічних кореляцій між суб'єктивними (внутрішніми) детермінантами, зумовленими віктимологічними

характеристиками жертв військових злочинів, та необхідністю розроблення відповідних заходів віктимологічної профілактики за визначеним алгоритмом:

- виявлення та усунення сприятливих чинників (комплексний процес аналізу причин і обставин, що сприяють вчиненню злочинів у військовому середовищі, зокрема тих, що пов'язані з особливостями особи чи поведінки потерпілих) що полягає в їх ідентифікації та нейтралізації;

- попередження віктимізації (ідентифікація осіб, які через свої поведінкові або особистісні характеристики мають підвищену ймовірність стати жертвами військових кримінальних правопорушень, та вплив на них із метою підвищення рівня їх самозахисту, а також забезпечення їхньої особистої, майнової та іншої безпеки);

- захист і профілактика передбачають активні заходи щодо запобігання та припинення злочинних посягань у військових формуваннях, що досягається через посилення захисного потенціалу можливих жертв, а також застосування спеціальних віктимологічних методик у профілактичній діяльності, зосередженій на попередженні загроз через роботу «від потерпілого».

Результати дослідження свідчать, що ефективний віктимологічний напрям запобігання військовим кримінальним правопорушенням повинен складатися із комплексу заходів щодо виявлення віктимологічної поведінки призовників і військовослужбовців, навчання їх правилам безпечного поводження та встановлення за ними контролю з боку командування.

Для забезпечення ефективної реалізації правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану актуальним питанням постає підготовка нормативно-правового акта стратегічного планування (Стратегії, Концепції або Програми) з питань запобігання і протидії кримінальним правопорушенням у секторі безпеки і оборони. Що у стратегічному плану, в оперативному й тактичному відношенні можна вести мову про подібного роду програмний

документ дотично до запобігання окремому виду злочинності у секторі безпеки і оборони – кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням).

На подібного роду ініціативи вже зверталася увага в українській кримінологічній науці. Так, М. С. Пузирьов у науковій статті «Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження» поіменованій вчений звернув увагу, що «незважаючи на низку прогресивних кроків, серед яких – затвердження 25 березня 2021 р. Президентом України Стратегії воєнної безпеки України [167], нині у правовому полі України відсутня Концепція державної політики у сфері запобігання злочинності у Збройних Силах України» [177, с. 107].

Зважаючи на постановку проблеми в такому вигляді, М. С. Пузирьов слушно додає, що «розроблення і прийняття відповідного нормативно-правового акта стратегічного планування надасть можливість узагальнити систему науково-практичних поглядів на понятійний апарат, структуру, детермінанти злочинності у ЗСУ, правову основу, суб'єктів та конкретні заходи запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. За таких обставин кримінологічна модель запобігання злочинності у ЗСУ набуде якісно нової правової основи й загальнодержавного схвалення в уніфікованому виді» [177, с. 107].

У цілому підтримуючи таку пропозицію, хочемо зауважити на деякі аспекти:

– по-перше, у контексті предмета дослідження поняття «кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» не тотожні поняттю «злочинності у ЗСУ», оскільки, з одного боку вчиняються військовослужбовцями й інших (окрім ЗСУ) військових формувань, тобто є ширшими за суб'єктним складом, а з іншого боку – поняттям «злочинності у ЗСУ» можуть охоплюватися й діяння, що вчиняються відповідними військовослужбовцями

й поза службою, натомість категорія «військові кримінальні правопорушення» характеризується виключно службово-бойовим елементом;

– по-друге, такий концептуальний крок має здійснюватися на засадах системності й комплексності, тобто на рівні держави (при формуванні кримінологічної політики) має бути політична воля щодо розроблення аналогічних нормативно-правових актів стратегічного планування або для всіх суб'єктів – сил безпеки і сил оборони України, або на засадах розподілу за видами злочинності (предметними сферами), як-от: організована, корупційна, економічна, загальнокримінальна, військова, пенітенціарна тощо.

Відтак, якщо використовувати галузевий (предметний) підхід, який ґрунтується на розподілі кримінальних правопорушень за розділами Особливої частини КК України, то варто вести мову про програмний документ щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням), відповідальність за які передбачена розділом XIX КК України.

Не претендуючи на розроблення повного тексту *проекту Стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням)*, зважаючи на сучасні напрацювання української кримінологічної теорії і практики, пропонуємо такі орієнтовні структури та зміст такого програмного документа:

Розділ 1. Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем.

У цій частині Стратегії визначається, що вчинення кримінальних правопорушень (зокрема проти встановленого порядку несення військової служби) військовослужбовцями складових сил оборони, особливо в умовах воєнного стану, є однією із загроз національній безпеці України. Також наводяться стан, динаміка, структура й детермінанти вчинення військових кримінальних правопорушень,

оцінюються матеріальна шкода, безпекові й репутаційні втрати від вчинення кримінально-протиправних діянь у військовій сфері.

Розділ 2. Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії.

Робиться наголос на тому, що в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України та воєнного стану для сектору безпеки і оборони важливим є питання зміцнення військової дисципліни, як однієї з морально-психологічних передумов збереження бойового духу й потенціалу Українського війська. Питання недопущення вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень має бути покладено у «главу кута» діяльності загальних (керівництво держави, військове командування) та спеціалізованих (Військова служба правопорядку у ЗСУ, ДБР) суб'єктів.

Розділ 3. Нормативно-правові акти, що діють у відповідній сфері.

Зазначається, що Стратегія ґрунтується на таких документах:

- Конституції України;
- Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексам України;
- законах України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про правовий режим воєнного стану», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та ін.;
- Указах Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», «Про Національну стратегію у сфері прав

людини», «Про Стратегію воєнної безпеки України», «Про Стратегію національної безпеки України» та ін.;

– постановах Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України», «Про утворення Державного бюро розслідувань» та інших нормативно-правових актах.

Розділ 4. Мета, строки і напрями реалізації Стратегії.

Метою Стратегії є визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання військовим кримінальним правопорушенням шляхом формування нових й удосконалення діючих норм кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого та кримінологічного законодавства і практики їх застосування, а також розроблення та реалізація уповноваженими суб'єктами загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, спрямованих на усунення (блокування, нейтралізацію) причин і умов, що сприяють формуванню кримінально-протиправної мотивації та вчиненню військовослужбовцями кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Реалізація Стратегії передбачається протягом 2025–2029 років.

Напрямами реалізації Стратегії є:

- дослідження військової злочинності, її причин та умов;
- вдосконалення правового механізму у організаційних засадах запобігання військовій злочинності;
- поліпшення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей;
- покращення та своєчасне матеріально-технічне забезпечення військових формувань України відповідно до актуальних потреб, у т. ч. спрощення (а подекуди й подолання) «бюрократичних» механізмів освоєння наданої державами-партнерами міжнародної технічної допомоги в умовах воєнного стану;

- підвищення рівня соціально-правової захищеності спеціалізованих суб'єктів (зокрема Військової служби правопорядку у ЗСУ, ДБР) запобігання військовим кримінальним правопорушенням;
- продовження міжнародного співробітництва сил безпеки і оборони України із відповідними інституціями іноземних держав;
- подальше реформування сектору безпеки і оборони України відповідно до кращих міжнародних практик забезпечення державної (національної) безпеки та стандартів НАТО;
- ініціювання реформування міжнародно-правових актів у сфері безпеки та гармонізація національного кримінологічного законодавства із міжнародними стандартами.

Розділ 5. Порядок реалізації та оцінка виконання Стратегії.

Впровадження Стратегії заплановано на період 2025–2029 років і здійснюватиметься через виконання щорічних планів, які розробляє ДБР у співпраці з представниками інших правоохоронних органів, сил оборони, органів державної влади, громадянського суспільства та міжнародних експертів.

ДБР проводить моніторинг і оцінку результатів реалізації Стратегії, залучаючи до цього процесу правоохоронні органи, військові формування, державні установи, громадські організації та міжнародні інституції. За підсумками моніторингу ДБР формує пропозиції та рекомендації щодо вжиття невідкладних заходів для підвищення ефективності реалізації Стратегії.

Розділ 6. Очікувані результати реалізації Стратегії.

Реалізація Стратегії сприятиме зниженню рівня військових кримінальних правопорушень, зміцненню військової дисципліни, покращенню морально-психологічного стану особового складу військових формувань, підвищенню рівня захисту прав та інтересів військовослужбовців від кримінально-протиправних посягань, сприянню соціальній та політичній стабільності в державі, підвищенню довіри громадянського суспільства та міжнародної спільноти до сектору безпеки і оборони України, формуванню позитивного іміджу сил безпеки й оборони всередині країни та зміцненню авторитету України на міжнародній арені.

Розділ 7. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії заплановано за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших законних джерел (у т.ч. міжнародної технічної допомоги). Річні плани реалізації Стратегії можуть передбачатися заходи з додатковим бюджетним фінансуванням за умови коригування після прийняття закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Принагідно до проекту розробленої Стратегії, зазначимо, що внесення відповідної пропозиції на подальше затвердження корелює із повноваженнями ДБР, визначеними п. 1 ч. 1 ст. 6 профільного Закону, а саме – «бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, вносить відповідні пропозиції на розгляд Кабінету Міністрів України» [154]. Саме розроблення і прийняття нормативно-правових актів стратегічного планування і є одним із напрямів формування державної кримінологічної політики. Також переконані, і в проекті тексту запропонованої нами Стратегії це відображено, що головним суб'єктом її реалізації, відповідно до статусних повноважень, визначених профільним Законом [154], є ДБР.

4.3 Заходи індивідуально-профілактичного запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні

Загострення соціальних суперечностей є прямим наслідком кризових явищ, що охоплюють різні аспекти суспільного життя, зокрема економіку, соціальну сферу, політику, гуманітарну та господарську діяльність. У таких умовах закономірно зростає рівень антисоціальної поведінки не лише серед осіб із недостатнім рівнем правосвідомості чи представників маргінальних груп, а й серед тих,

хто виконує суспільно значущі функції. Кризові процеси створюють сприятливе середовище для розвитку асоціальної поведінки, що, своєю чергою, може призводити до вчинення кримінально-протиправних діянь [102, с. 175]. Посилення кризових тенденцій у суспільстві актуалізує необхідність ефективної діяльності спеціалізованих державних інституцій, серед яких ключову роль відіграють органи прокуратури України, Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, а також інших державних інституцій, що можуть здійснювати загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуально-профілактичний та віктимологічний запобіжний вплив на процеси детермінації злочинності [102, с. 175].

Воєнний стан в Україні зумовлює необхідність трансформації підходів у роботі правоохоронних та інших державних органів, що здійснюють активну протидію злочинності. У цьому контексті особливої уваги набуває проблема запобігання військовим кримінальним правопорушенням, які мають специфічну особливість – їх вчиняють військовослужбовці як спеціальні суб'єкти правопорушень [102, с. 175].

У кримінологічній науці завдання індивідуально-профілактичного впливу на окремі категорії осіб, визначених за їхнім правовим статусом, соціальною чи професійною роллю, службовим становищем, завжди вимагало комплексного підходу, його реалізація передбачає залучення не лише вузькопрофільних юридичних знань, а й досягнень суміжних наукових дисциплін [102, с. 175].

У контексті предмета нашого наукового дослідження реалізація ДБР заходів індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану для досягнення ефективності має враховувати не лише напрацювання кримінологічної теорії і практики, а й знання військової педагогіки, військової психології, теорії управління конфліктами тощо [102, с. 176].

Кримінологічна наука напружувала низку теоретичних і методологічних засад щодо сутності та змісту індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема військовим [102, с. 176].

Академік А. П. Закалюк, один із провідних теоретиків української кримінології, розглядав «індивідуально-профілактичного запобігання злочинності» із позиції єдності й кореляції таких трьох складових, як: «діяльності державних і утворених відповідно до закону недержавних органів, організацій та їх представників щодо виявлення осіб, від яких, судячи з об'єктивно встановлених даних, можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, і справляння на них і їх навколишнє соціальне мікросередовище позитивного коригувального впливу; діяльності державних органів і громадськості щодо виявлення осіб, які своєю поведінкою засвідчили схильність до кримінальних правопорушень, і спрямування на них запобіжного впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють кримінальним правопорушенням, за допомогою заходів, що не мають характеру покарання; діяльності державних та недержавних органів, організацій та їх представників щодо виявлення осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, справляння впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації або нейтралізації криміногенних факторів, що діють у цьому середовищі» [46, с. 63–64].

У контексті військової кримінології значний внесок зробили Н. А. Дмитренко та О. О. Шкута, які визначають індивідуально-профілактичне запобігання як окремий вид протидії злочинності, спрямований на конкретну особу, відрізняючи його від спеціально-кримінологічного запобігання [42, с. 135].

Згідно з А. П. Закалюком, індивідуально-профілактичне запобігання зосереджене на тому етапі, що передує формуванню кримінально-протиправного наміру, його основна мета – усунення

потенційної загрози вчинення правопорушення [96, с. 146]. Н. А. Дмитренко та О. О. Шкута підкреслюють, що цей вид запобігання фокусується на причинах і умовах конкретного кримінального прояву. Автори наголошують на взаємопов'язаності факторів злочинності різних рівнів, вказуючи, що запобіжні заходи, здійснені на одному рівні (зокрема вищому), можуть мати вплив і на причини та умови нижчих рівнів, і навпаки [95, с. 151–152].

Погляди, висловлені вище, підтримує й український фахівець у галузі військової кримінології Є. Б. Пузиревський, який наголошує, що «індивідуально-профілактичне запобігання військовій злочинності спрямоване як на саму особистість військовослужбовця, так і на ті умови, обставини та ситуації, що сприяють або полегшують вчинення кримінально-караних діянь цього характеру» [175, с. 14].

Дослідження тактики індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням дозволило цьому вченому виокремити його основні характеристики:

- ефективне запобігання базується не на поодиноких заходах, а на їхньому системному комплексному застосуванні;
- результативність профілактичних дій за однакової тактики може суттєво змінюватися залежно від рівня криміногенного впливу основних чинників злочинної поведінки: особистісних характеристик, мікросоціального середовища та конкретних обставин військового правопорушення;
- інтенсивність запобіжних заходів має бути пропорційною рівню вираженості названих криміногенних факторів [175, с. 14].

Аналіз і систематизація кримінологічних напрацювань у цій сфері дали можливість Н. А. Дмитренко визначити основні цілі індивідуально-профілактичного запобігання:

- а) виявлення правопорушників та джерел негативного впливу на них;
- б) корекція поведінки особи, спрямована на її перехід від девіантної до законослухняної моделі поведінки;

в) здійснення позитивного впливу на правопорушника та його найближче соціальне середовище [40, с. 183].

На думку дослідниці, індивідуально-профілактичне запобігання має низку характерних ознак:

- воно здійснюється спеціально уповноваженими органами;
- його сутність полягає у цілеспрямованому впливі на конкретну особу, яка має соціально значущі якості;
- суб'єкт запобіжного впливу відрізняється від інших членів суспільства наявністю схильності до вчинення кримінальних правопорушень;
- передбачає можливість прогнозування індивідуальної проти-правної поведінки;
- вимагає чіткого планування відповідних заходів;
- включає контроль за досягненням поставлених цілей, а також документальну фіксацію реалізованих дій і їхніх результатів [40, с. 183].

Індивідуально-профілактичне запобігання проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких ця діяльність є одним із ключових завдань і функцій. До таких суб'єктів належать правоохоронні органи, зокрема Державне бюро розслідувань, Військова служба правопорядку у Збройних силах України, Національна поліція України, прокуратура, суди, органи юстиції, а також наукові та освітні спеціалізовані установи. В контексті предмету нашого наукового дослідження, індивідуально-профілактичне запобігання ДБР здійснює шляхом виявлення причин та умов військових кримінальних правопорушень, аналізу найбільш поширених детермінант цього виду діянь, розроблення рекомендацій із мінімізації та ліквідації впливу зазначених детермінант на ймовірність вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Також, як показало проведене нами дослідження, результати узагальнення даних на індивідуально-профілактичному рівні запобігання

ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні стають емпіричним матеріалом для розроблення заходів спеціально-кримінологічного запобігання [102, с. 177].

Заходи індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи військові злочини, реалізуються уповноваженими суб'єктами, для яких ця діяльність є однією з основних функцій. До таких суб'єктів належать правоохоронні структури, зокрема Державне бюро розслідувань, Військова служба правопорядку у Збройних силах України, Національна поліція України, прокуратура, суди, органи юстиції, а також наукові й освітні установи, що спеціалізуються на вивченні кримінологічних аспектів.

У межах нашого дослідження особливу увагу приділено діяльності Державного бюро розслідувань, яке здійснює індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням через виявлення їхніх причин і передумов, аналіз найпоширеніших факторів, що сприяють вчиненню таких діянь, та розробку рекомендацій щодо зниження або усунення їхнього впливу.

Як показують результати проведеного дослідження, узагальнена інформація, отримана на рівні індивідуально-профілактичного запобігання, стає важливою емпіричною базою для розробки заходів спеціально-кримінологічного запобігання військовій злочинності, особливо в умовах воєнного стану в Україні [102, с. 177].

Варто зазначити, що індивідуально-профілактична діяльність ДБР щодо запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні ґрунтується на розумінні суб'єктного складу осіб, по відношенню до яких мають вживатися відповідні індивідуально-превентивні заходи. У цілому такий суб'єктний склад корелює із визначенням та обсягом поняття «суб'єкт військового кримінального правопорушення», закріплений ч. 2 ст. 401 КК України [102, с. 177].

Тому на індивідуально-профілактичному рівні антикриміногенного впливу ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, останнє

виконує превентивну функцію, яка тісно пов'язана із досягненням завдань «профілактичного впливу на порушників та осіб, які є потенційними порушниками, і виявляється у здійсненні активної поведінки, застосуванні заходів переконання і примусу щодо виявлення загрози, ризику вчинення порушення і якнайшвидшого відвернення наслідків такої загрози» [131, с. 42].

Пропонуємо більш докладно зупинитися на деяких із них, що були впроваджені саме в умовах воєнного стану в Україні..

Останні зміни до законодавства про кримінальну відповідальність (зокрема внесених до КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20.08.2024 р. № 3902-IX [153]) Оновлені підходи до індивідуально-профілактичного запобігання окремим видам військових кримінальних правопорушень базуються на принципі юридичної преюдиції, що передбачає некриміналізацію першого правопорушення, тоді як повторні діяння визнаються кримінально караними.

Відповідно до цих змін до Кримінального кодексу України було внесено низку заохочувальних норм. Зокрема, стаття 401 КК України була доповнена новою, п'ятою частиною, яка передбачає: «5. Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [153].

Зазначені законодавчі зміни спрямовані на те, щоб військовослужбовці, які вчинили кримінальне правопорушення, таке як самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) чи дезертирство (ст. 408 КК України), за умови позитивної посткримінальної поведінки не отримували статусу «злочинця», а також не вчиняли рецидивних правопорушень, що могли б призвести до їхньої подальшої криміналізації. Запроваджені норми мають виражений антикриміногенний ефект у військовій сфері.

Водночас для ефективного застосування таких механізмів необхідно, щоб військове командування належним чином організовувало роз'яснювальну роботу серед особового складу. Це стосується як інформування про кримінально-правові наслідки повторного вчинення правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК України, так і ознайомлення військовослужбовців з алгоритмом позитивної посткримінальної поведінки у разі їхнього першого вчинення.

Аналіз наукових досліджень дозволив виявити ключові криміногенні чинники, що сприяють вчиненню військовослужбовцями кримінальних правопорушень і потребують застосування індивідуально-профілактичних заходів. До таких чинників належать:

- 1) наявність попереднього досвіду правопорушень або аморальних вчинків;
- 2) викривлені ціннісні орієнтації, недостатній рівень соціалізації, низька правосвідомість;
- 3) психічні розлади патологічного характеру, що можуть впливати на криміногенну поведінку (зокрема психічні аномалії чи сексуальні девіації);
- 4) виховання в несприятливих соціальних умовах (неповна сім'я, протиправна чи аморальна поведінка батьків або родичів, перебування в спеціалізованих установах різного типу);
- 5) складні життєві обставини, включаючи незадовільні матеріальні та житлові умови.

Виходячи з наявних теоретико-прикладних досліджень, кримінологія сформулювала комплекс загальних рекомендацій щодо

індивідуально-профілактичного впливу, оскільки основним об'єктом запобігання кримінально-протиправній поведінці є особистість правопорушника.

Юридико-психологічні дослідження свідчать, що такими об'єктами є:

- спосіб життя та особистісні моделі поведінки;
- риси характеру, які мають кримінологічне значення і можуть сприяти девіантній поведінці;
- психофізіологічні особливості, що визначають здатність до корекції поведінки або потребу в лікуванні;
- найближче соціальне середовище, що впливає на формування особистості (сім'я, трудовий та навчальний колектив, мікросоціальні групи, особливо з антисоціальною орієнтацією, а також несприятливі життєві умови);
- елементи тривалих складних життєвих ситуацій, що мають криміногенний характер [22, с. 7].

Таким чином, розширення індивідуально-профілактичних заходів, у тому числі через запровадження заохочувальних норм у кримінальному законодавстві, сприяє зниженню рівня військової злочинності. Водночас ефективність цих заходів великою мірою залежить від комплексного підходу до роботи з військовослужбовцями, що включає профілактичний моніторинг криміногенних чинників, правову освіту, а також організацію роботи з підлеглим особовим складом щодо роз'яснення нових положень КК України та механізмів їхньої реалізації на практиці.

На підставі вивчення спеціальної кримінологічної літератури, а також правоохоронної і військової дисциплінарної практики до основних й найпоширеніших методів індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням відносимо такі, як: переконання, надання допомоги та примус [102, с. 178].

Хоча в окремих джерелах (з військової дисциплінарної практики) методи надання допомоги та примусу охоплюються методом правозастосування.

Метод переконання включає:

- роз'яснення особі, щодо якої здійснюється профілактичний захід, допущених нею помилок і порушень;
- засудження неправомірної поведінки;
- вплив на свідомість особи з метою спонукання її до відмови від дій, що можуть спричинити кримінальні правопорушення.

Метод правозастосування, своєю чергою, передбачає можливість застосування до особи дисциплінарних або громадських заходів впливу, а в окремих випадках – ініціювання питання про притягнення її до інших видів відповідальності, передбачених законодавством [21, с. 408].

Індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням займає особливе місце в загальній системі кримінологічних заходів, спрямованих на протидію військовій злочинності. Його основна мета – перевиховання, формування правильних ціннісних орієнтацій у потенційних правопорушників та, як наслідок, запобігання вчиненню ними кримінально-протиправних дій [102, с. 178].

Важливим є і вивчення соціальної складової злочинного акту, що пов'язане з дослідженнями криміногенних факторів, які детермінували суспільно небезпечне діяння через поведінку жертви посягання, потерпілої особи, здійснення кримінологічного аналізу причин, через які така особа набуває статусу потерпілого.

Відтак, віктимологічний напрям кримінологічного дослідження є невід'ємною складовою теоретичного базису задля виявлення та нейтралізації детермінантів злочинності (зокрема військової) на індивідуально-профілактичному рівні через профілактичну роботу з потенційними жертвами, коригування поведінки осіб, виявлення так званих «груп ризику», які своїми звичками, колом зв'язків, способом життя, соціальним, матеріальним становищем тощо створюють ризики реалізації злочинного акту та набувають статусу потерпілої особи.

Слід зазначити, що правові підстави індивідуально-профілактичного запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням

в умовах воєнного стану характеризуються сукупністю правових норм, закладених у нормативно-правових актах, що регулюють визначену сферу суспільних відносин, які потенційно можуть бути порушені певними особами, виходячи з їх певних індивідуальних особливостей.

Важливою складовою цієї діяльності є три ключові напрями: індивідуальна профілактика, індивідуальне відвернення та індивідуальне припинення злочинної поведінки військовослужбовців.

Система індивідуальної профілактики спрямована на попередження криміногенних явищ, зменшення їхнього поширення та нейтралізацію їхнього негативного впливу. У залежності від рівня спеціалізації та професійного підходу заходи індивідуальної профілактики поділяються на:

1. Профілактику випередження – виявлення факторів, що детермінують злочинність, їхнє документування та вжиття заходів з нейтралізації з боку відповідних органів.

2. Профілактику обмеження – реалізацію заходів, спрямованих на зменшення поширеності криміногенних тенденцій у конкретних регіонах, запобігання утворенню кримінальних угруповань та формуванню у правопорушників певних кримінальних установок.

3. Профілактику усунення – діяльність спеціалізованих суб'єктів, спрямована на зниження або ліквідацію негативних факторів, які впливають на рівень злочинності.

Профілактику захисту – заходи, що передбачають усунення умов, які сприяють виникненню та розвитку кримінальних проявів.

З урахуванням специфіки воєнного стану в Україні індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням, що здійснюється Державним бюро розслідувань, охоплює такі напрями:

1. Заходи переконання – формування у військовослужбовців усвідомленого розуміння необхідності відмови від антисоціальних переконань, злочинних намірів та кримінальної поведінки.

2. Заходи соціальної допомоги – створення можливостей для визначення життєвих цілей, підтримка у виборі перспективного

військового шляху, надання допомоги в отриманні вищої військової освіти, підвищенні військово-соціального статусу, покращенні житлових умов, а також у працевлаштуванні членів сім'ї військовослужбовця.

3. Заходи обмеження – здійснення спеціалізованими органами профілактичного контролю за військовослужбовцями як за місцем служби, так і за місцем проживання.

4. Заходи примусу – застосування правових санкцій, таких як затримання, арешт, штрафи та інші види покарань, передбачених законодавством для військовослужбовців.

Таким чином, система індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням є багаторівневою та комплексною, що дозволяє ефективно протидіяти злочинності у військовому середовищі як через профілактичні, так і через каральні механізми.

У свою чергу, заходи віктимологічного запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні полягають у виявленні віктимних факторів та вжитті заходів щодо їх нейтралізації й усунення через діяльність спеціалізованих інституцій, спрямовану на зниження ризику стати жертвою кримінально-протиправних посягань окремими військовослужбовцями.

Сутність індивідуального віктимологічного запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні полягає у виявленні осіб із підвищеною віктимністю та проведенням з ними відповідної профілактично-виховної роботи. Кримінологічна наукова значимість такого різновиду запобіжної діяльності обумовлюється можливістю з'ясування таких питань. Яка роль жертви у механізмі кримінального правопорушення? Чому одні особи стають частіше жертвами кримінальних правопорушень, ніж інші? Який взаємозв'язок між потерпілим та особою, що вчинила кримінальне правопорушення? Яким чином залежить рівень суспільної небезпечності злочинця від ступеня уразливості потерпілого? Та інші важливі питання.

На підставі викладеного можна справедливо стверджувати, що результати проведеного дослідження підтвердили необхідність організації віктимологічної профілактики військових кримінальних правопорушень Державним бюро розслідувань в умовах воєнного стану в Україні за такими напрямками:

- 1) дослідження та виховний вплив на осіб, залучених у неуставні військові відносини;
- 2) своєчасне виявлення військовослужбовців, які демонструють такі ознаки: підвищена дратівливість, різкі емоційні сплески, глибокий депресивний стан, невдоволення собою та оточенням, прагнення самоствердитися серед товаришів по службі;
- 3) усунення причин і умов, що сприяють виникненню конфліктних ситуацій серед військовослужбовців тощо.

Висновки до розділу 4

Проведений аналіз заходів запобігання Державним бюро розслідувань кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні надав можливість дійти таких висновків:

1. В умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України явище військової злочинності можна справедливо відносити до однієї із загроз національній безпеці, адже цей суспільно небезпечний феномен суттєво дестабілізує стан воєнної безпеки держави й низку супутніх оборонно-захисних аспектів країни, підриває авторитет Українського війська серед населення, що у свою чергу негативним чином позначається на мотиваційній та мобілізаційній складових українських громадян. При цьому на загальносоціальному рівні варто зауважити, що однією з умов, котра сприяє вчиненню військових кримінальних правопорушень, є неналежна діяльність ДБР щодо запобігання їм вчиненню,

як це передбачено ст. 1, п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

2. В спеціально-кримінологічному аспекті діяльність ДБР сьогодні являється досить багатовекторною, проте ключові моменти по відношенню до військових кримінальних правопорушень мають бути визначені більш детально. У свою чергу, загальні положення (зокрема конституційного рівня правового регулювання запобіжної діяльності) можуть поширюватися як на її окремий напрям так і в цілому формувати державну кримінологічну політику.

Проведене нами дослідження показало, що сучасний ефективний віктимологічний напрям запобігання військовим кримінальним правопорушенням має передбачати комплекс заходів із виявлення та навчання призовників і військовослужбовців, які схильні до віктимізації, відповідним правилам безпечного поводження, поглибленому з точки зору віктимності комплектування частин і підрозділів, встановлення за військовослужбовцями з віктимною схильністю підвищеного контролю з боку командування.

3. Сучасні умови воєнного стану в Україні зумовляють низку процесів переформатування діяльності правоохоронних та інших державних органів, що ведуть активну боротьбу зі злочинністю. У цьому контексті особлива увага приділяється питанням запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, які вирізняються спеціальними суб'єктами вчинення – військовослужбовцями.

За результатами дослідження доведено, що реалізація ДБР заходів індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні для досягнення ефективності має враховувати не лише напрацювання кримінологічної теорії і практики, а й знання військової педагогіки, військової психології, теорії управління конфліктами тощо.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану наукового дослідження засвідчили недостатність вивчення проблем ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, що виявляється у фактичній відсутності комплексних і сучасних монографічних праць присвячених вивченню досліджуваного нами інституту. Доведено, що такий порядок справ, у край негативно позначається на функціонуванні ДБР та підриває авторитет Української армії, як на міжнародній арені так і в суспільстві, що у свою чергу в край негативно позначається на мотиваційній та мобілізаційній готовності українських громадян захищати Батьківщину.

2. Вивчення методології наукового дослідження надало змогу вирішити наступні завдання: по-перше: розширити наукове пізнання вітчизняних учених та практиків у напрямку запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні; по-друге: поглибити співробітництво між вітчизняними та зарубіжними вченими і практиками у напрямку запобігання військовій злочинності; по-третє: зосередитись на вирішенні проблемних питань що виникають у процесі запобігання злочинності у військовій сфері та покращити ефективність роботи ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні; і по-четверте: сприяти формуванню нової кримінологічної моделі запобігання

кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану в Україні.

Під методологією дослідження ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, нами запропоновано розуміти систему упорядкованих спеціальних методів кримінологічної науки, що розглядається крізь призму прийомів і засобів наукового пізнання, що застосовується персоналом Державного бюро розслідувань у роботі з військовослужбовцями які вчинили кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні.

3. Дослідження генези ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні засвідчило, що зародження ідеї створення ДБР вітчизняні учені справедливо пов'язують з Указом Президента України «Про Національне бюро розслідувань України» від 24.04.97 № 371, метою створення якого законодавець бачив у «зміцненні національної безпеки держави, забезпечення належного захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, посилення боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими формами, відповідно до пунктів 1 і 15 статті 106 Конституції України».

Доведено, що період створення ДБР, як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням, де-юре варто розпочати з 12.02.2015 р., коли ВРУ було прийнято Закон України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII, а де-факто – з 27 листопада 2018 року, коли перші 300 слідчих ДБР прийняли присягу і приступили до виконання своїх обов'язків, отримавши суб'єктивне право щодо запобігання, у т. ч. військовим кримінальним правопорушенням.

Період розвитку ДБР як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану започатковано з 24.02.2022 на території України, Указом Президента України № 64/2022 було введено правовий режим воєнного стану.

4. Дослідження місця ДБР в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні засвідчило його основоположну роль, що реалізується через надані ДБР Законом повноваження, які по-перше: окреслюють компетенцію ДБР, як органу досудового розслідування та визначають його права і обов'язки у процесі запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень віднесених ст. 5 Закону до підслідності ДБР. По-друге: визначають участь ДБР як одного з суб'єктів формування державної політики у сфері запобігання злочинності та міжнародному співробітництву у даній сфері. І по-третє: безпосередньо пов'язані з роботою персоналу ДБР.

Встановлено, що кримінологічна запобіжна діяльність ДБР в умовах воєнного стану в Україні, окрім загальних рис та змістових елементів, сьогодні набуває таких особливих ознак, пов'язаних з: по-перше, наданням особливих (додаткових) повноважень, зумовлених погіршенням криміногенної обстановки, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь, у зв'язку з новими загрозами державній (національній) безпеці в умовах воєнного стану в Україні; по-друге, посиленням (окрім криміналізації нових) кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні; по-третє, розширенням кола суб'єктів військових кримінальних правопорушень і відповідно – осіб, які потенційно можуть підпадати під профілактичний вплив (на рівні групової, індивідуальної, ранньої профілактики).

5. Вивчення стану та динаміки кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) доводить, що введений в Україні правовий режим воєнного стану став лакмусовим папірцем до стрімкого зростання військової злочинності, у зв'язку з чим на тлі порівняно невисокого (11,4 %) збільшення росту загальних показників злочинності в державі (2021 р. – 321 443 / 2022 р. – 362 636), у 4,5 рази зросла кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (2021 р. 3037 / 2022 р. – 13 766), середній коефіцієнт яких, у загальній системі злочинності станом на 31.12.2022 р. склав – 3,8 %.

Лише за перші 10 місяців повномасштабної російсько-української війни в українській армії було вчинено 13 197 військових кримінальних правопорушень. А за 2023 рік кількість вчинених кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби зросла більше ніж у 2 рази та склала – 28 666.

З'ясовано, що у межах нашого наукового дослідження пік росту військової злочинності припав на 2024 рік, за період якого військові кримінальні правопорушення офіційно вчинили 93 900 військовослужбовців, що не лише більш ніж у 2 рази перевищило сукупний показник двох попередніх років (24.02.2022 р.–31.12.2022 р. – 13 197 та 2023 р. – 33 563), а й майже в три рази перевищило показники військової злочинності в державі за весь період дії АТО/ООС (32 994).

Доведено, що в загальній системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні перше місце, і переважну більшість (91 %) займають кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від військової служби (123 397).

На другому місці (9 %) посіла група військових кримінальних правопорушень, яку складають:

– 4,2 % (5698) – кримінальні правопорушення проти встановленого порядку підлеглості;

- 1,9 % – службові військові кримінальні правопорушення (2635);
- 1,2 % – кримінальні правопорушення спрямовані на заволодіння, знищення чи пошкодження військового майна або його втрату (1685);
- 1,1 % – кримінальні правопорушення спрямовані на порушення правил поводження зі зброєю, іншим озброєнням та військовою технікою (1523).

Решту 0,6 % в системі військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні складають інші види військових кримінальних правопорушень, відсоткове відображення яких сенсу не має у зв'язку із незначною кількістю їх вчинення, а саме:

- кримінальні правопорушення спрямовані на порушення статутних правил несення військової служби – 50;
- кримінальні правопорушення проти встановленого порядку зберігання державної таємниці військового характеру – 47;
- кримінальні правопорушення спрямовані на ухилення від виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці – 249;
- кримінальні правопорушення спрямовані на порушення встановленого порядку дотримання законів і звичаїв війни – 49.

Встановлено, що за час дії воєнного стану в Україні було зареєстровано 101 факт вчинення кримінальних правопорушень відповідальність за які передбачено ст. 435-1 КК України – образу честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю. Дане кримінальне правопорушення нами не було віднесене до жодної із наведених вище груп з огляду на суб'єктний склад даного кримінального правопорушення.

6. Проведений аналіз наукових джерел та спеціальної літератури, що стосується дослідження проблеми детермінації кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні надав змогу нам провести їх ґрунтовний аналіз на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях.

Встановлено, що детермінанти військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні на макрорівні є різноманітними і включають в себе досить різні за характером (соціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні тощо) суспільні відносини.

Детермінанти кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану в Україні на мікрорівні характерні безпосередньо для середовища військовослужбовців, та як правило пов'язані з встановленим порядком несення чи проходження ними військової служби, особливостями їх стосунків у військовому колективі тощо.

За результатами проведеного дослідження та на підставі аналізу діяльності практичних підрозділів ДБР нами виокремлено і докладно охарактеризовано дві основні групи детермінант військових кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні, а саме: ті які мали місце до проходження військової служби (наявні), і ті які виникли в процесі проходження військової служби (набуті) в умовах воєнного стану в Україні.

На підставі проведено аналізу наукових джерел та позицій вітчизняних учених запропоновано авторське визначення латентних військових кримінальних правопорушень вчинених в умовах воєнного стану в Україні – це сукупність фактично вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань утворених відповідно до законодавства України, але не виявлених або таких що не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) вчинених в умовах воєнного стану в Україні.

7. На підставі ґрунтовного вивчення особистості військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні

правопорушення) в умовах воєнного стану в Україні надано його кримінологічну характеристику:

За соціально-демографічними ознаками військові кримінальні правопорушень в умовах воєнного стану в Україні вчиняють громадяни України, військовослужбовці, чоловічої статі (98,4 %), у віці від 18 до 50 років (93,4 %), які мають базову загальну середню (24,9 %), повну загальну середню (31,3 %) або професійно-технічну (29,2 %) освіту, за сімейним статусом переважно не одружені (42,7 %), а якщо одружені (37,8 %) то як правило мають 1 дитину (78,6 %).

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться вкрай негативно, у зв'язку з чим в умовах воєнного стану в Україні, як правило вчиняють військові кримінальні правопорушення у перші місяці своєї служби або після першого бою, з мотивів: небажання бути мобілізованими та проходити військову службу взагалі через низький рівень патріотизму, боягузтво та легкодухість; викликаними в процесі проходження військової служби нестатутними відносинами у військовому колективі та/або командуванням; сімейними чи іншими обставинами.

За кримінально-правовими ознаками раніше судимі засуджені за вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні особи, у своїй переважній більшості (38,7%) мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

8. Специфіка вжиття заходів загальносоціального запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням полягає у їх здійсненні в умовах особливого правового режиму – воєнного стану, що ґрунтується на фундаментальних положеннях ст. 64 Конституції України, і регламентованого Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

За результатами проведеного дослідження у даному напрямку нами встановлено, що загалом, заходи будь-якого рівня мають бути реалізовані, виходячи з законодавчо-визначеної компетенції

уповноважених суб'єктів, а також умов правового режиму воєнного стану в Україні.

З'ясовано, що стратегія антикриміногенного впливу на військову злочинність в умовах воєнного стану в Україні має бути тісно пов'язана із контролем загальної злочинності в державі. У зв'язку з чим нами констатовано, що зменшити наявні у військах криміногенні чинники можна лише у разі заміни волюнтаристської стратегії боротьби із військовою злочинністю на реалістичну, коли у військових підрозділах панує закон, а не дискреційні повноваження командирів (начальників), при об'єктивному відображенні кримінальних реалій.

Результати проведеного дослідження дають змогу згрупувати заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні за такими групами: 1) соціально-економічні; 2) виховні; 3) організаційно-управлінські; 4) правові. Такі заходи вживаються в основному органами державної влади, військовим командуванням і спрямовані на поліпшення соціально-правового статусу потенційних суб'єктів військових кримінальних правопорушень, якими у своїй переважній більшості є військовослужбовці та деякі інші категорії осіб, визначені ч. 2 ст. 401 КК України.

9. Спеціально-кримінологічний рівень запобіжної діяльності кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від загальносоціального, характеризується дуалізмом заходів запобігання, як гласного так і негласного (зокрема оперативно-розшукового) характеру. Принагідно до ролі ДБР у цій діяльності, то остання посилюється тим, що зазначений суб'єкт запобіжної діяльності водночас виступає і суб'єктом кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності, маючи компетенцію на проведення як гласних, так і негласних процесуальних і позапроцесуальних

заходів із запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні.

Обґрунтовано, що в контексті правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні актуальним питанням постає підготовка нормативно-правового акта стратегічного планування (Стратегії, Концепції або Програми) з питань запобігання кримінальним правопорушенням у секторі безпеки і оборони. У стратегічному плану, в оперативному й тактичному відношенні мова іде про подібного роду програмний документ дотичний до запобігання окремому виду злочинності у секторі безпеки і оборони – кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням). У результаті чого нами запропоновано власне наукове і практичне бачення на проект Стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням).

10. Індивідуально-профілактичне запобігання ДБР здійснює шляхом виявлення причин та умов кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) в умовах воєнного стану в Україні, аналізу найбільш поширених їх детермінант, розроблення рекомендацій із мінімізації та ліквідації їх криміногенного впливу на військовослужбовців. При цьому, як показало проведене нами дослідження, результати узагальнення даних на індивідуально-профілактичному рівні запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні стають емпіричним матеріалом для розроблення заходів спеціально-кримінологічного запобігання.

Індивідуально-профілактична діяльність ДБР щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні ґрунтується

на розумінні суб'єктного складу осіб, по відношенню до яких мають вживатися відповідні індивідуально-превентивні заходи. У цілому такий суб'єктний склад корелює із визначенням та обсягом поняття «суб'єкт військового кримінального правопорушення», закріплений ч. 2 ст. 401 КК України.

Тому на індивідуально-профілактичному рівні антикриміногенного впливу ДБР на військову злочинність в умовах воєнного стану в Україні превентивна функція тісно пов'язана із досягненням завдань профілактичного впливу на порушників та осіб, які є потенційними порушниками, і виявляється у здійсненні активної поведінки, застосуванні заходів переконання і примусу щодо виявлення загрози, ризику вчинення порушення і якнайшвидшого відвернення наслідків такої загрози.

11. Проведений системний аналіз сучасних напрацювань вітчизняної кримінологічної теорії і практики, реалізуючи наявні практичні знання одного із співавторів монографії отриманні під час роботи в ДБР та не претендуючи на розроблення повного тексту проекту Стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням), нами запропоновано наступний орієнтовний структурний план її реалізації протягом 2025–2029 років:

***Розділ 1.** Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем.*

У цій частині Стратегії визначається, що вчинення кримінальних правопорушень (зокрема проти встановленого порядку несення військової служби) військовослужбовцями складових сил оборони, особливо в умовах воєнного стану, є однією із загроз національній безпеці України. Також наводяться стан, динаміка, структура й детермінанти вчинення військових кримінальних правопорушень, оцінюються матеріальна шкода, безпекові й репутаційні втрати від вчинення кримінально-протиправних діянь у військовій сфері.

Розділ 2. Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії.

Робиться наголос на тому, що в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України та введеного в державі воєнного стану на порядку денному сектору безпеки і оборони перебуває питання зміцнення військової дисципліни, як однієї з морально-психологічних передумов збереження бойового духу й потенціалу Українського війська. Питання недопущення вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень має бути покладено у «главу кута» діяльності загальних (керівництво держави, військове командування) та спеціалізованих (Військова служба правопорядку у ЗСУ, ДБР) суб'єктів.

Розділ 3. Нормативно-правові акти, що діють у відповідній сфері.

Зазначається, що Стратегія ґрунтується на таких документах:

- Конституції України;
- Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексам України;
- законах України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про правовий режим воєнного стану», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та ін.;
- Указах Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», «Про Національну стратегію у сфері прав людини», «Про Стратегію воєнної безпеки України», «Про Стратегію національної безпеки України» та ін.;

– постановах Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України», «Про утворення Державного бюро розслідувань» та інших нормативно-правових актах.

Розділ 4. Мета, строки і напрями реалізації Стратегії.

Метою Стратегії є визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання військовим кримінальним правопорушенням шляхом формування нових й удосконалення діючих норм кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого та кримінологічного законодавства і практики їх застосування, а також розроблення та реалізація уповноваженими суб'єктами загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, спрямованих на усунення (блокування, нейтралізацію) причин і умов, що сприяють формуванню кримінально-протиправної мотивації та вчиненню військовослужбовцями кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби.

Реалізація Стратегії передбачається протягом 2025–2029 років.

Напрямами реалізації Стратегії є:

- виявлення та аналіз проявів військової злочинності, з'ясування причин та умов, що сприяють її поширенню в Україні;
- удосконалення правових механізмів та організаційних засад запобігання військовій злочинності;
- поліпшення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей;
- покращення та своєчасне матеріально-технічне забезпечення військових формувань України відповідно до актуальних потреб, у т. ч. спрощення (а подекуди й подолання) «бюрократичних» механізмів освоєння наданої державами-партнерами міжнародної технічної допомоги в умовах воєнного стану;

- підвищення рівня соціально-правової захищеності спеціалізованих суб'єктів (зокрема Військової служби правопорядку у ЗСУ, ДБР) запобігання військовим кримінальним правопорушенням;
- продовження міжнародного співробітництва сил безпеки і оборони України із відповідними інституціями іноземних держав;
- подальше реформування сектору безпеки і оборони України відповідно до кращих міжнародних практик забезпечення державної (національної) безпеки та стандартів НАТО;
- ініціювання вдосконалення міжнародно-правових актів у безпековій сфері та гармонізація національного кримінологічного законодавства із міжнародними стандартами.

Розділ 5. Порядок реалізації та оцінка виконання Стратегії.

Реалізація Стратегії передбачена на період 2025–2029 років і здійснюватиметься шляхом виконання річних планів реалізації, що розробляються ДБР із залученням представників інших правоохоронних органів, сил оборони, органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, міжнародних експертів.

ДБР проводить моніторинг та оцінку прогресу реалізації Стратегії і може залучати до цієї діяльності представників інших правоохоронних органів, військових формувань, органів державної влади, інститути громадянського суспільства, представників міжнародних організацій. За результатами моніторингу й оцінки прогресу реалізації Стратегії ДБР готує пропозиції та рекомендації щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення ефективної реалізації Стратегії.

Розділ 6. Очікувані результати реалізації Стратегії.

Реалізація Стратегії сприятиме зниженню рівня військових кримінальних правопорушень, зміцненню військової дисципліни, покращенню морально-психологічного стану особового складу військових формувань, підвищенню рівня захищеності громадян (зокрема військовослужбовців) від кримінально-протиправних посягань, зміцненню соціальної та політичної стабільності в державі, зростанню довіри інститутів громадянського суспільства та міжнародного співтовариства до сектору безпеки і оборони України, зміцненню позитивного іміджу сил безпеки і оборони в державі, а України – у світі.

Розділ 7. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

Фінансування заходів із реалізації Стратегії здійснюватиметься за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством України, у т. ч. міжнародної технічної допомоги. Річними планами реалізації Стратегії можуть передбачатися заходи, які потребують додаткового бюджетного фінансування і можуть бути здійснені лише за його наявності. Такі заходи підлягають коригуванню після прийняття закону про Державний бюджет України на відповідний рік з урахуванням реальних можливостей бюджету.

12. З метою усунення застарілих норм чинного законодавства та нормативних прогалин запропоновано:

У Законі України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII слова «злочин» замінити словосполученнями «кримінальне правопорушення».

З розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України статтю 435-1 Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю виключити.

Доповнити розділу XIV Особливої частини Кримінального кодексу України статтю 345-2 Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю:

1. Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї – карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї, – карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко В. І. Становлення військової психології та перспективи розвитку. *Вісн. Нац. акад. оборони України*. 2009. № 3. С. 114–120.
2. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.
3. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Науково-дослідн. інститут вивчення проблем злочинності ім. академ. В. В. Сташиса. Харків, 2018. 225 с.
4. Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.
5. Бабенко А. М., Палій М. М. Розмежування посягань на власність від суміжних військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Правові новели*. № 18. 2022. С. 190–198. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/18_2022/28.pdf
6. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
7. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монографія / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : Дакор, 2016. 198 с.

8. Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.

9. Богатирьов І. Г., Колб О. Г. Національна безпека України: теоретичні і нормативно-правові підходи відносно визначення даного поняття. *Феміда*. 2021. № 1 (301). С. 8–12.

10. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 352 с.

11. Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.

12. Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військово-вослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.

13. Бондарев В. В. Нестатутні взаємовідносини серед військово-вослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.

14. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.

15. «Бусифікація» – неологізм, який увійшов у топ-запитів 2024 року. URL: <https://suspilne.media/culture/909045-busifikacia-neologizm-akij-uvijsov-u-top-zapitiv-2024-roku/>

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

17. Веприцький Р. С. Латентність злочинності та шляхи її подолання. *Форум права*. 2014. № 1. С. 72–74. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ef92365-5fc4-42f0-830a-ab449b593152/content>

18. Вирок Суду від 11.07.2022 р. по справі № 308/8031/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252796>

19. Вирок Суду від 20.02.2023 р. по справі № 718/418/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109076815>

20. Вирок Суду від 15.03.2023 р. по справі № 346/4483/22р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109602652>
21. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк та ін. ; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці, 2011. 407 с.
22. Віденеев І. О. Типи акцентуацій характеру в структурі нормативної та протиправної поведінки : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1998. 17 с.
23. Голіна В. В., Головін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.
24. Головка М. Б. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 24–29.
25. Головчук В. А. Запобігання державним бюро розслідувань злочинам, віднесеним до його компетенції. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р., м. Одеса / редкол.: Г. О. Ульянова (голова) [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2018. С. 390–393.
26. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.
27. Грицюк В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 308 с.
28. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.
29. Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 21 с.

30. ДБР та Університет імені Тараса Шевченка співпрацюватимуть в освітній і науково-практичній сферах. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-ta-universitet-im.-tarasa-shevchenka-spiivpracyuvatimut-v-osvitnih-i-naukovo-praktichnih-sferah> (дата звернення: 16.12.2024).

31. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.

32. Дзобань О. П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 / Харків. військ. ун-т. Х., 2000. 16 с.

33. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–35.

34. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.

35. Джужа О. М., Пузирьов М. С., Тичина Д. М. Запобігання кримінальним правопорушенням у Збройних Силах України: кримінологічно-віктимологічні засади. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 86–95.

36. Дзюба Ю. П., Панов М. І. Військові злочини у сфері службової діяльності. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків, 2011. 184 с.

37. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 212 с.

38. Денисов С. Ф., Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 324 с.
39. Дикий О. В. Анонімні повідомлення про злочини у діяльності Державного бюро розслідувань / О. В. Дикий. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 405–407.
40. Дмитренко Н. А. Індивідуальне попередження злочинів у Збройних силах України: поняття, мета та завдання. *Challenges in science of nowadays* : IV International Scientific and Practical Conference. Washington, 2020. P. 180–183.
41. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Херсон, Одеса, 2020. 230 с.
42. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
43. Дрьомін В. М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р., м. Одеса / редкол.: Г. О. Ульянова (голова) [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2018. С. 375–379.
44. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. Київ : ФОРУМ, 2005. Кн. 3 : Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. 584 с.
45. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посіб. / кол. авт. ; за ред. д. ю. н., доц. В. О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 224 с.

46. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

47. Збірник методичних рекомендацій ЗСУ щодо: сутності та профілактики попередження порушень статутних правил індивідуально-виховної роботи у військовій частині; управлінської діяльності у військовій частині; планування гуманітарного, соціального забезпечення; організації інформаційної роботи у ЗСУ; оцінки морально-психологічного стану особового складу; роз'яснення антикорупційного законодавства та механізму протидії корупції у ЗСУ. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 240 с.

48. Ізовіта А. М. Перспективні напрямки реформування Державного бюро розслідувань на сучасному етапі / А. М. Ізовіта, А. І. Марчук. *Державне бюро розслідувань: досвід становлення* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 черв. 2019 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова), Н. М. Бакаянова. Одеса : Юридична література, 2019. С. 392–396.

49. Івлєв М. М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину. ФП, 2015. № 2. С. 64–68.

50. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282185282 (дата звернення: 16.12.2024).

51. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198199185282 (дата звернення: 16.12.2024).

52. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=198191185282 (дата звернення: 16.12.2024).

53. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?>

_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=200945185282 (дата звернення: 16.12.2024).

54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=203952185282 (дата звернення: 16.12.2024).

55. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=205797185282 (дата звернення: 16.12.2024).

56. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=208205185282 (дата звернення: 16.12.2024).

57. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=210855185282 (дата звернення: 16.12.2024).

58. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=215627185282 (дата звернення: 16.12.2024).

59. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=225262185282 (дата звернення: 16.12.2024).

60. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=241804185282 (дата звернення: 16.12.2024).

61. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=260042185282 (дата звернення: 16.12.2024).

62. Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Образа честі і гідності військовослужбовця як форма об'єктивної сторони кримінального правопорушення за ст. 435-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2023. Випуск 75. Частина 2. С. 93–99. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/03/17-1.pdf> (дата звернення: 20.09.2024).

63. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.

64. Запорожец А. М., Смоков С. М. Роль оперативних підрозділів у становленні Державного бюро розслідувань як окремого спеціалізованого правоохоронного органу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 271–277.

65. Звоненко О. Р. Створення Державного бюро розслідувань (проблемні питання) : збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 73-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25 квітня 2017 р., м. Одеса). Секція економічних і правових наук / ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЕПФ ; відп. ред. А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2017. С. 170–172.

66. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 315–324.

67. Казначеева Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132–140.

68. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

69. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями

за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 17 с.

70. Карпенко М. І. Причини запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юрид. наука*. 2012. № 10. С. 61–70.

71. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.

72. Касинюк В. І., Білоконев В. М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : вид-во «Глазунов С. О.», 2011. 231 с.

73. Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Одеса, 2015. 19 с.

74. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. 220 с.

75. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

76. Клименко В. А., Чангули Г. И. Воинские преступления. Уголовный кодекс Украины : научно-практ. коммент. / отв. ред.: В. И. Шакун, С. С. Яценко. 5-е изд., доп. Киев : А.С.К., 1999. С. 1010–1080.

77. Климяк І. М., Бобріченко В. В., Особливості та проблематика діяльності Державного бюро розслідувань. *Приватне та публічне право*. 2021. № 2. С. 66–71.

78. Ковалевська Є. С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2014. 21 с.

79. Ковальчук І. С. Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020, № 4 (70). С. 221–225.

80. Козачук О. Особливості сучасного реформування військових про в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури ратури України*. 2014. № 5 (38). С. 114–119.

81. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.

82. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції ООН ; Конвенція, Міжнародний документ від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 16.12.2024).

83. Колб Р. О. Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 20 с.

84. Колб О. Г., Колб Р. О. Конституційне та інше нормативно-правове забезпечення запобіжної діяльності банків: поняття та зміст. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2021. № 2. С. 49–62.

85. Колодячина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318–321.

86. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.12.2023).

87. Коропатнік І. М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3 (11). С. 138–140.

88. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

89. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

90. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кавунська Анна Олександрівна ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2023. 20 с.

91. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кавунська Анна Олександрівна ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2023. 261 с.

92. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України ; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.12.2024).

93. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

94. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисоєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 37.

95. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. и доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

96. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

97. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

98. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Джужі. Київ : ФОП «Маслакова», 2020. 612 с.

99. Кримінологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін. Київ : Прецедент, 2004. 207 с.

100. Кримінологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

101. Кропивницький О. М. Військова злочинність в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2024. № 34. С. 188–192. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2024/34/26.pdf>

102. Кропивницький О. М. Заходи індивідуальної профілактики державним бюро розслідувань військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 175–180.

103. Кропивницький О. М. Роль і місце Державного бюро розслідувань в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 659–662.

104. Кропивницький О. М. Становлення та розвиток Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання злочинності. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 282–287.

105. Кузьменко М. Д. Психологічні аспекти сучасного інформаційного простору : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів та студентів. Київ, 2014. С. 26.

106. Кулькіна Я. С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_5_19.pdf

107. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 19 с.

108. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2 (164). С. 86–91.

109. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
110. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. С. 52–53.
111. Марчук А. І. Запобігання злочинам, вчиненим працівниками органів та установ виконання покарань, в системі напрямів діяльності Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін. ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 394–396.
112. Марчук Р. М. Спеціальний правовий статус Державного бюро розслідувань: проблеми визначення та законодавчого оформлення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 4. Том 2. С. 112–118.
113. Мельничук Т. В. Формування кримінологічних компетентностей при підготовці фахівців для ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін. ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 379–383.
114. Митрофанов І. І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 108–111.
115. Мухамеджанова А. Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 19 с.
116. Навроцький В. О. Військові злочини. особлива частина міжнародного кримінального права : лекції для студентів юридичного факультету. Львів : Юридичний факультет львівського державного університету ім. Івана Франка. 1997. С. 44.

117. Наскільки скоротилося населення України від початку великої війни: демограф шокував цифрою. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/naskilki-skorotilosya-naselennya-ukrayini-vid-pochatku-velikoyi-viyni-demograf-shokuvav-cifroyu-2689491.html#:~:text=Наскільки%20скоротилося%20населення%20України%20від%20початку%20великої%20війни%3A%20демограф%20шокував%20цифрою,-Світлана%20Несчетна%2012&text=Станом%20на%201%20січня%202024,осіб%2C%20або%20приблизно%20на%20чверть>

118. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во «НАДПСУ», 2018. 564 с.

119. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.

120. Носевич Н. Р. Державне бюро розслідувань як суб'єкт протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 231 с.

121. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : СПД ФО «Вапнярчук Н. М.», 2005. 128 с.

122. Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 115–118.

123. Олійник А. Р. Боягузтво і легкодухість як спеціальні мотиви добровільної здачі в полон: особливості юридичної техніки викладення диспозиції норми Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 128–131.

124. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.

125. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.

126. Цитряк В. Я. Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань як спеціалізованого органу в сфері протидії білокомірцевій злочинності. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. А. Стрельцов та ін. ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 386–390.

127. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

128. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / за заг. ред. д. ю. н., професора М. І. Панова. Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.

129. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в Умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2024. Випуск 81. Частина 2. С. 324–329. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/52-3.pdf>

130. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-p#Text>

131. Плигун Ю. С. Функції правоохоронної діяльності: поняття та законодавче закріплення. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 2. С. 40–44.

132. Полегенька О. Р. Проблемні питання співучасті у військових злочинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 93–96.

133. Попович В. П. Актуальні проблеми відмежування умисного знищення або пошкодження військового майна від інших суміжних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 64–67.

134. Про Державне бюро розслідувань : пояснювальна записка до Закону України, реєстр. № 2114 від 12.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

135. Прибутько П. С., Заяць Н. В., Лук'янець Г. І. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ : НАВС, 2015. 156 с.

136. Про Бюро економічної безпеки України Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n398> (дата звернення: 16.12.2024).

137. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

138. Про військовий обов'язок і військову службу Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

139. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#n911> (дата звернення: 16.12.2024).

140. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#n352> (дата звернення: 16.12.2024).

141. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» : Закон України від 04.03.2020 № 524-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-20#n267> (дата звернення: 16.12.2024).

142. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#n703> (дата звернення: 16.12.2024).

143. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування банківської системи : Закон України від 30.06.2021 № 1587-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-20#n968> (дата звернення: 16.12.2024).

144. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n37>

145. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 03.07.2018 № 2475-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n309>(дата звернення: 16.12.2024).

146. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань : Закон України від 16.05.2019 № 2720-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2720-19#n11>(дата звернення: 16.12.2024).

147. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань : Закон України від 03.12.2019 № 305-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-20#n6>(дата звернення: 16.12.2024).

148. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законів України щодо врегулювання окремих питань діяльності Національної поліції України під час дії воєнного стану : Закон України від 21.03.2023 р. № 3000-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 64. Ст. 220.

149. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 56. Ст. 165.

150. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів : Закон України від 18.07.2024 № 3886-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#n48>(дата звернення: 16.12.2024).

151. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 № 4009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n34> (дата звернення: 16.12.2024).

152. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 р. № 3233-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 84. Ст. 308.

153. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6>

154. Про Державне бюро розслідувань Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 16.12.2024).

155. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 16.12.2024).

156. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України ; Статут, Форма типового документа, Картка, Журнал від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>(дата звернення: 16.12.2024).

157. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

158. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#n174> (дата звернення: 16.12.2024).

159. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

160. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

161. Про Національне бюро розслідувань України : Указ Президента України від 24.04.1997 № 371/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371/97> (дата звернення: 16.12.2024).

162. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

163. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

164. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

165. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

166. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України ; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

167. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>

168. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

169. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-вр> (дата звернення: 16.12.2024).

170. Про утворення Державного бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2016-п#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

171. Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 05.03.2015 № 235-VIII. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19/ed20150305#Text>

172. Про Державне бюро розслідувань : Проект Закону України № 3042 від 15.05.2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54012 (дата звернення: 16.12.2024).

173. Про Державне бюро розслідувань : Проект Закону України № 3042 від 01.08.2013 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2CI00A.html (дата звернення: 16.12.2024).

174. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник / А. М. Романишин, Т. М. Мацевко та ін. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.

175. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 22 с.

176. Пузиревський Є. Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). С. 128–134.

177. Пузирьов М. С. Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1 (12). С. 103–114.

178. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.

179. Рева А. О. Дезертирство у Збройних Силах України. Причини та умови. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 27. С. 83–88.

180. Рева А. О. Морально-психологічні ознаки особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 225–230.

181. Рева А. О. Соціально-демографічні ознаки особистості дезертира в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019 р. № 3 (65). С. 364–367.

182. Про Національне бюро розслідувань України (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України) : Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України від 24 квітня 1997 року № 371 від 06.07.1998 № 10-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-98>(дата звернення: 16.12.2024).

183. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

184. Сарнавський О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь у військовій сфері. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (10). С. 71–75.

185. Сарнавський О. М. Протидія організованих злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304–306.

186. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 150–155.

187. Семенишин О. М. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (За матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

188. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.

189. Система поетапної (ситуативної) профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями: затв. 04.07.2012 р. / Головне управління виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України. Київ, 2012. 13 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/sustema_profilactuku.pdf

190. Скулиш Є. Д. Проблемні питання створення Державного бюро розслідувань. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2. С. 60–71. URL: http://№buv.gov.ua/UJR№/boz_2013_2_10 (дата звернення: 16.12.2024).

191. Столярський О. В. Військові злочини та міжнародна кримінальна відповідальність: проблеми взаємовпливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 270–272.

192. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2017–2022 роки. URL: https://dbr.gov.ua/sites/default/files/2018-04/program17-20_web.pdf (дата звернення: 16.12.2024).

193. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026 роки. Київ, 2022. 24 с. Державне бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf>

194. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 382 с.
195. Теорія держави і права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
196. Тимофеев А. О., Когут А. А., Членов М. В. Щодо проблем правової регламентації статті 4351 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 370–373. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/82.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
197. Труба Р. М. Єдиноначальність та погодження в реалізації окремих повноважень директора Державного бюро розслідувань. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 234–239.
198. Труба Р. М. «Компетенція Державного бюро розслідувань України». *Адміністративне право і процес*. 2019. № 11. С. 234–239.
199. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf (дата звернення: 21.02.2024).
200. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 21 с.
201. Туркот М. С. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, П. П. Богущкий, С. І. Дячук, І. В. Вернидубов, С. П. Сегеда. Київ : АртЕк ; Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.
202. Ухвала Суду від 28.03.2022 р. справа № 204/1807/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103770916>

203. Ухвала Суду від 04.04.2022 р. Справа № 204/1944/22.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844034>

204. Ухвала Суду від 30.09.2022 р. Справа № 591/3403/22.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106590051>

205. Ухвала Суду від 08.08.2023 р. справа № 204/11564/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112814061>

206. Ухвала Суду від 01.09.2023 Справа № 554/7915/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113233907>

207. Федчун Н. О. Участь громадськості в протидії злочинності: питання комунікації з ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін. ; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 396–400.

208. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань Антитерористичної операції (порадник для офіцерів і сержантів). Київ : Генеральний штаб Збройних Сил України. 2014. 22 с.

209. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 25 с.

210. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

211. Харитонов С. О. Ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових злочинів. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 181–184.

212. Харь І. О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12 (78). С. 138–174.

213. Цюприк І. В. Перспективи функціонування державного бюро розслідувань як суб'єкта боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 177–186.

214. Чангулі Г. І., Клименко В. А. Військові злочини. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / за ред.: В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ : Юрінком, 1997. С. 894–957.

215. Чернишов Г. М. Кримінологічні функції Державного бюро розслідувань: завдання та очікування. *Державне бюро розслідувань: досвід становлення* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 черв. 2019 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова), Н. М. Бакаєнова. Одеса : Юридична література, 2019. С. 404–408.

216. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? URL: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399

217. Чимишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46–51.

218. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

219. Шаблистий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.

220. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.

221. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

222. Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту. URL: [http://www.uceps.org/ukr/\\$ocpolls.php?catiki=31](http://www.uceps.org/ukr/$ocpolls.php?catiki=31)

223. № 6 Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_4_2023_2.xls

224. № 7 Звіт про склад засуджених за 2022. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2022.xls

225. Topchii V., Borodiy I., Vitiuk D., Bilko T., Bilko O. Prevention of Military Crimes in Foreign Countries: History, Realities, Perspectives. *Pakistan Journal of Criminology*. 2022. Vol. 14. Issue 3. P. 19. URL: https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Aagcd%3A12%3A17097148/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Aagcd%3A162603245&crl=c&link_origin=www.google.com

226. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. Pp. 74–77. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>

Наукове видання

КРОПИВНИЦЬКИЙ Олег Миколайович
КОРНІЄНКО Максим Вікторович
ШКУТА Олег Олегович

**ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО
ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ)
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Монографія

Верстка та обкладинка *В. Грицик*

Технічне редагування *О. Гринюк*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 31.12.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,63. Наклад 300.
Замовлення № 097м-1225.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

Монографія присвячена вивченню Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в умовах воєнного стану в Україні.

Автори монографії приділили значну увагу практичним проблемам запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні, у результаті чого обґрунтували низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки та практики діяльності Державного бюро розслідувань.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, працівників Державного бюро розслідувань, правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

